

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ
POLİTİKASI: TÜRKİYE'NİN
DEMOKRATİKLEŞMESİNDEKİ ROLÜ VE İKİLEMİ

DOKTORA TEZİ

Yıldırım TURAN

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Kemal İNAT

OCAK 2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

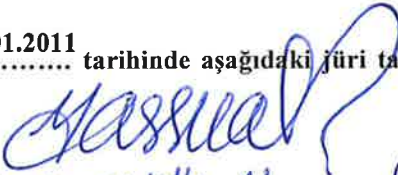
AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ
POLİTİKASI: TÜRKİYE'NİN
DEMOKRATİKLEŞMESİNDEKİ ROLÜ VE İKİLEMİ

DOKTORA TEZİ

Yıldırım TURAN

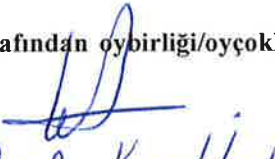
Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bu tez 17.01.2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Muhittin Akman

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Kemal İnat

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Caner Şahin

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Urd. Doç. Dr. Emine KARDAŞ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Urd. Doç. Dr. İrfan Hacıoğlu

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yıldırım TURAN

30.12.2010

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Doç. Dr. Kemal İnat'a değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Yrd. Doç. Dr. Tuncay Kardaş bütün süreç boyunca her anlamda yanımda olmuş, desteğini ve katkılarını esirgememiştir. Savunma sınavı sırasında jüri üyeleri Prof. Dr. Muhittin Ataman, Doç. Dr. Cenap Çakmak ve Yrd. Doç.Dr. İrfan Haşlak da çalışmamın son haline gelmesine değerli katkılar yapmışlardır. Bu vesileyle tüm hocalarıma ve tezimin son okumasında yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Şule Aydın'a teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım.

Yıldırım TURAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DEMOKRASİ TEŞVİKİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Demokrasi Teşviki Bağlamında Demokrasi Kavramı	6
1.2. AB'nin Genişlemesi ve Demokrasi Teşviki Arasındaki İlişki	10
1.3. Demokratik Barış Teorisi	13
1.4. Demokrasi Teşviki	22
1.4.1. Demokrasinin Teşvik Edilmesinde Kullanılan Araçlar	24
BÖLÜM 2: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ POLİTİKASI	32
2.1. AB'nin Demokrasi teşviki politikası	32
2.1.1. AB'de demokrasi prensibinin hukuki dayanağı	39
2.1.2. Avrupalılaştırma Kavramı	40
2.1.3. Avrupa Birliğinde Demokrasi Açığı	44
2.2. AB'nin Genişlemesi ve Demokrasi Teşviki Politikası'nın Uygulamaları	47
2.2.1. 1990 öncesi Akdeniz Havzasında Üyelik Perspektifi ile Demokrasi Teşviki: Yunanistan, İspanya Ve Portekiz Örneği	50
2.2.2. Doğu Avrupa Ülkeleri Genişlemesi: Bulgaristan ve Romanya örneği	57
2.2.3. Üyelik Perspektifi olmayan üçüncü taraflarla olan ilişkilerde demokrasinin teşvik edilmesi.....	61
BÖLÜM 3: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ POLİTİKASI AÇISINDAN TÜRKİYE	86
3.1. Türkiye AB arasındaki ilişkilerde demokrasinin yeri: Helsinki Öncesi	86
3.1.1. Türkiye'de Darbe Dönemlerinde Avrupa Birliği'nin Tutumu	88
3.1.2. 28 Şubat 1997 MGK kararları ve Refah Partisi'nin kapatılmasına AB'nin tepkisi.....	103
3.2. Helsinki Sonrasında AB'nin Demokrasi Talepleri ve Türkiye'nin Adımları	112

3.2.1. 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi.....	115
3.2.2. Ulusal Program 2001	116
3.2.3. 03 Ekim 2001 Anayasa Değişiklikleri	118
3.2.4. Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi 2003	123
3.2.5. Gözden Geçirilmiş Ulusal Program 2003	124
3.2.6. Mayıs 2004 Anayasal Değişiklikler ve Demokratikleşme.....	125
3.2.7. İlerleme Raporları.....	126
3.3. 27 Nisan 2007 E-muhtıra ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AB'nin tepkisi	143
3.4. AKP Kapatma Davası'na AB'nin tepkisi	153
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	162
KAYNAKÇA	168
ÖZGEÇMİŞ	192

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASEAN	: The Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)
ASİ	: Avrupa Siyasi İşbirliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
ECU	: European Currency Unit (Avrupa Para Birimi)
ENI	: European Neighbourhood Initiative (Avrupa Komşuluk İnsiyatifi)
ENP	: European Neighbourhood Policy (Avrupa Komşuluk Politikası)
EFTA	: European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Alanı)
EURATOM	: European Atomic Energy Community (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu)
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi

MEDA	: Mediterranean Economic Development Area (Akdeniz Ekonomik Kalkınma Alanı)
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OECD	:Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
TEU	: Treaty on European Union (Avrupa Birliği Anlaşması)
WNIS	: Western Newly Independent States (Batılı Yeni Bağımsız Devletler)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 20. Yüzyılda Demokratikleşme.....	9
Tablo 2: AB ve Demokrasi Teşviki.....	68

Tezin Başlığı: Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki Politikası: Türkiye'nin Demokratikleşmesindeki Rolü Ve İkilemi

Tezin Yazarı: Yıldırım TURAN **Danışman:** Doç.Dr.Kemal İNAT

Kabul Tarihi: 17.02.2011 **Sayfa Sayısı :** vii (Önkısım) + 192 (tez)

Anabilimdalı : Uluslararası İlişkiler

Dünya çapında bir siyasi sistem olarak demokrasinin yayılmasını desteklemek amacıyla, demokratikleştirme, demokrasinin yaygınlaştırılması veya demokrasi inşa etme olarak da anılan demokrasi teşviki politikası, günümüzde hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından dış politikalarının önemli bir aracı olarak kullanılmaktadır.

80'li yılların ortalarında artan siyasi işbirliği ile birlikte, Avrupa Birliği de değer ve normlarını dışarıya ihraç eden ve dış ilişkilerinde demokrasi teşvikini araç olarak kullanan bir örgüt halini almıştır. Paralel olarak, AB'nin demokrasi teşviki politikası da gün geçtikçe daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. İlk olarak Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in başarılı bir şekilde "demokrasileri teşvik edilerek" birliğe katılmaları sağlanmıştır. Daha sonra 90'lı yılların uluslararası ortamı AB'ye demokrasi teşviki için yeni fırsatlar sunmuştur. Üyelik perspektifiyle Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin demokratikleşmesine önemli katkılarda bulunan AB, tarihinin en büyük genişlemesini yaşamıştır.

Tüm başarılı örneklerine rağmen yaklaşık yarım yüzyıldır AB kapısında bekleyen Türkiye özelinde AB'nin demokrasi teşviki politikası oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Türkiye'ye karşı demokrasi teşviki politikasının bazı dönemlerde başarısız olmasında Türkiye'nin iç dinamiklerinin etkisinin yanında, AB'nin Türkiye'ye karşı diğer adaylardan farklı bir tutum takınmasının da etkili olduğunu söyleyebiliriz. 1999'da Helsinki'de Türkiye'nin aday aday ülke olarak gösterilmesi bile Türkiye'nin 2000'li yıllarda hızlı bir demokratikleşme ve reform sürecine girmesini sağlamıştır. Bu açıdan baktığımızda Türkiye'nin demokratikleşmesi konusunda AB'nin üyelik perspektifi çerçevesinde demokrasi teşviki politikasının ne kadar önemli olduğunu görüyoruz. Bu tezde Helsinki zirvesi kararı öncesi ve sonrası dönemden seçilen üç örnek ile AB'nin Türkiye'ye karşı demokrasi teşviki politikasının tutarlılığı ölçülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Demokrasi, Demokratikleşme, Demokrasi Teşviki, Türkiye-AB ilişkileri

Title of the Thesis: Democracy Promotion Policy of The EU: The Role and the Dilemma of The EU in the Democratization of Turkey	
Author: Yıldırım TURAN	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kemal İNAT
Date: 17.02.2011	Nu.of pages: vii (pre text) + 192 (main body)
Department: International Relations	
<p>Democracy promotion, which can also be referred to as democracy assistance, democracy building or democratizations, is a strand of foreign policy adopted by governments and international organizations that seek to support the spread of democracy as a political system around the world.</p> <p>In the middle of the 1980s and in the event of an increasing political unification, the EU has become an organization exporting its values, norms outside and utilizing democracy promotion as an instrument. Meanwhile EU's democracy promotion policy has become more questionable and a frequently debated in recent years. In the first phase, Greece, Spain and Portugal were accepted into EU by successfully promoting democracies of these countries. Later, the changing international context of the 1990s also introduced new opportunities for democracy promotion. By embarking on its biggest enlargement in history, EU has successfully democratized Central and Eastern European Countries the process of adopting membership conditionality.</p> <p>Despite all these successful examples, EU's policy of democracy promotion has faced serious challenges and tribulation with respect to Turkey's application process that started almost 50 years ago. This study claims that the reasons behind these difficulties lie not only in Turkey's domestic political conditions but also in EU's problematic attitude towards democracy promotion in Turkey. Even the elevation of Turkey's membership status from being an applicant to an official candidacy in 1999 in Helsinki has contributed considerably to Turkey's efforts to reform its political regime and democratize its system. Given the importance of this process for Turkey, this thesis investigates 3 cases in pre- and post-Helsinki periods with a view demonstrating the inconsistencies that exist in EU's democracy promotion policy.</p>	
Keywords: European Union, Democracy, Democratization, Democracy Promotion, Turkey and European Union Relations.	

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Demokrasi teşviki kavramı son yıllarda üzerinde sıkça konuşulan ve yazılan bir kavram olagelmıştır. Özellikle 90'lı yılların değişen uluslararası ortamı demokrasi teşviki için yeni fırsatlar sunmuştur (Burnell, 2000:39). Buna karşın uluslararası alanda demokrasi teşviki uygulamaları ve iç faktörler arasındaki etkileşimde hangi ölçütlerin etkili olduğu ve demokrasi teşvikinin amacına ulaşma kabiliyeti konusunda açıklayıcı bir teori eksikliği söz konusudur. Bu tezde Demokratik Barış Teorisi ve liberal teoriler zemininde, AB'nin demokrasi teşviki politikasına ilişkin literatürdeki bu eksikliğin giderilmesine katkı yapılması amaçlanmıştır. Bu politikanın uygulamaları Türkiye örneği çerçevesinde incelenmiştir.

“Türkiye örneği kapsamında Avrupa Birliği, Kürt sorunu, insan hakları, sivil toplumun geliştirilmesi ve işkenceyi önleme gibi konularda Türkiye'ye yönelik demokrasinin teşviki yönünde etkin bir politika izlerken, 28 Şubat süreci, başörtüsü, Refah Partisi'nin kapatılması, 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi, AKP kapatma davası gibi konularda neden tutarlı ve tek sesli bir tavır takınmamıştır?” sorusu çalışmanın amacını somutlaştırmaktadır. Bu analiz çerçevesinde ikinci bir soru önem kazanmaktadır: AB'nin sessiz kaldığı ya da onayladığı ve demokrasi teşviki politikası ile bağdaşmayan örnek gelişmeler arasında bir bağlantı söz konusu mudur? Bu ikinci sorunun cevabı, AB'nin demokrasi teşviki politikasının Türkiye özelinde incelenmesi bağlamında önemli bir çıkış noktası sağlamıştır. Yine aynı soruyla demokrasi teşviki politikasının bütünüyle problemleri bir şey olmadığı kabul edildiğinden, indirgemecilikten bir çıkış imkânı sunulması nedeniyle önemlidir.

Çalışmanın Temel İddiası

2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından siyasi bir gelişme olarak da yorumlanabilecek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun 1951 yılında kurulması ile başlayan Avrupa'nın entegrasyon süreci zamanla kendine özgü bir kimlik kazanmış ve kendi norm ve değer yargılarını yaratmıştır. Bununla yetinmeyen Avrupa Birliği zamanla bu değer ve normlarını ihraç eden bir birlik halini almıştır. Bu politikası AB'yi Dünya politikasında etkin diğer örgütlerden ayırmaktadır. Fakat Avrupa Birliği'nin birliğe üye olma

yolundaki aday ülkelere uyguladığı farklı politikalar Birliğin “demokrasi teşviki” politikasının evrensellik iddiasını zayıflatmaktadır.

Özellikle 11 Eylül sonrası, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olması, hem Türkiye’nin, hem AB’nin hem de küresel toplumun çıkarları içinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte bir şekilde üyelik son yıllarda gittikçe daha uzakta görünmektedir. Türkiye’de reformların hızının düşmesi olgusuna karşın AB’nin de Türkiye’nin Avrupalılaşması sürecine verdiği destek zayıflamıştır. AB’nin Türkiye’ye karşı olan tutumunun diğer aday ülkelerden farklılık gösterdiğini ortaya koyan örnekler hem yurt içinde hem de yurt dışında üyelik süreci ve Birliğin kendisi ile ilgili soru işaretlerine sebep olmaktadır. Zira, insan hakları ve demokratik yönetim gibi konularda Türkiye, haklı olarak, sorgulanırken, benzer problemlere sahip kimi aday ülkelere karşı daha teşvik edici politikaların uygulanmıyor olması veya göz ardı ediliyor olması çelişkili bir duruma neden olmaktadır.

Bu çalışma Türkiye’ye karşı artarak sürdürülen ayrımcı uygulamaların, Avrupa kavramının üzerinde şekillendiği demokrasi ilkelerine aykırı olduğunu ve Avrupa Birliği’nin demokrasi teşviki politikalarını tehlikeye attığını ileri sürmektedir. Helsinki’de tam üyelik perspektifi verilmesiyle birlikte 2000’li yıllarda Türkiye’nin yakaladığı ve müzakerelerin açılmasını sağlayan benzeri görülmemiş reform sürecini devam ettirilebilmesi için AB’nin desteğine ihtiyacı varken, AB’nin uyguladığı çifte standart ve verdiği sözleri yerine getirmeme tutumu bu süreci sekteye uğratmaktadır.

Çalışmanın İçeriği

Bu tezde Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde Avrupa Birliği’nin etkisi irdelenmektedir. Özellikle AB’nin kuruluşundan bu yana genişlemesinde uyguladığı Demokrasi Teşviki (Democracy Promotion) politikası ile Türkiye’ye karşı uyguladığı politikalar tarihsel olarak incelenip aradaki farklı politikalar ortaya konmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç Avrupa Birliği’nin üye olma aşamasındaki ülkelere uyguladığı farklı yaklaşımları ve AB’nin Türkiye’ye karşı uyguladığı demokrasi teşviki politikasının istikrarlı olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Söylemde evrensel niteliklere sahip olan demokrasi kavramının, biz ve ötekiler çerçevesi içinde Türkiye’ye karşı farklı bir biçimde empoze edilmesine yönelik uygulamalar bu iddiamızı güçlendirmektedir. Bu tezden yola çıkarak AB’nin demokrasi teşviki politikasının

bölgesel çıkarlar da göz önüne alınarak topluluk tarafından bir dış politika aracı olarak kullanıldığı ispatlanmaya çalışılmıştır.

AB'ne adaylık sürecinin demokratikleştirici bir özelliği olduğu açıktır. Doğu Avrupa ve Türkiye örneklerinde bu daha açık görülebilir. Helsinki zirvesinde verilen adaylık statüsü de Türk demokrasisini pekiştiren bir işlev görmüştür. AB özellikle 90'lı yıllarda demokrasiyi teşvik esasına dayalı eşit ilişkiler kurma yönünde bir politika izlemeye başlamıştır. Fakat AB ülkelerinden bazılarında yükselen, Türkiye'nin üyeliğine karşı seslerin etkisiyle, Türkiye'ye karşı diğer aday devletlerden farklı bir yaklaşım uygulanmaktadır. AB'nin Türkiye'den demokrasi talepleri'nin daha çok Aleviler, gayri müslimler ve etnik temelli özgürlükler konusunda sınırlı kalması da eleştirilmiştir. Aslında Avrupa Birliği'nde Türkiye'nin üyeliğine destek veren çevrelerin başlangıçtan günümüze en önemli argümanı uluslararası ve bölgesel güvenlik konusunda Türkiye'nin Birliğe yapacağı katkılar olmuştur. Güvenliği öne çıkaran bu yaklaşım demokratik talepleri arka plana atmıştır. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB üyelik süreçlerinde demokratikleşme ön plana çıkarken Türkiye söz konusu olduğunda ekonomi ve güvenlik ön plana çıkmaktadır. AB'nin üye devletlere uyguladığı bu farklı yaklaşım evrensel nitelikte olduğunu söylediği demokratikleşme politikasını arızalı ve tartışılır hale sokmaktadır. Bu farklı yaklaşımın altında birçok neden olabilir. En önemli neden AB'ye üye ülkelerde farklı kesimlerin Türkiye'ye karşı farklı politikalarının olması ve Türkiye'nin üyeliği konusunda birçok Avrupalı politikacının Türkiye ve İslam dünyası hakkında sahip oldukları önyargılara göre politika üretmeleri olmuştur.

Avrupa Birliği organları tarafından dile getirilmeyen fakat Avrupa kamuoyunda özellikle bazı çevreler arasında gün geçtikçe tırmanışa geçen ve seslendirilen "kültürel farklılık" tezinin de Türkiye-AB ilişkilerini dolaylı yoldan olumsuz etkilediği ortadadır. Eş anlı olarak özellikle tarihsel ve dinsel farklılığın ikili ilişkilerde olumsuz yansımalarının Türkiye'ye olduğu kadar Avrupa Birliği'ni kuran temel değerlerine de zarar verdiği ortadadır. Birliğin ortak değerleri olarak bir yandan demokrasi ve insan hakları gösterilirken ve bu değerler evrensel değerler olduğu iddiasıyla Birliğin dış politikasında teşvik edici unsur olarak kullanılırken, diğer yandan Türkiye'ye karşı takındığı ayrımcı politika AB'nin demokrasi teşviki politikasının inandırıcılığını sorunsallaştırmaktadır.

Yukarıda özetlenen arkaplana dayanarak çalışmanın içeriği şu şekilde oluşturulmuştur:

Birinci bölümde demokrasi teşviki politikasının kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Bunun için önce demokrasi teşviki kavramı genel anlamıyla AB'nin genişlemesini açıklayan teoriler ve Demokratik Barış teorilerinin içerisindeki yeri incelenmiştir. Ardından demokrasi teşviki politikası, bu politikanın uygulanmasında kullanılan ekonomik araçlar ve müdahale kavramıyla açıklanmıştır.

İkinci bölüm'ün ilk kısmında, AB'nin demokrasi teşviki politikasının gelişimi ve hukuki dayanağı incelenmiştir. Ayrıca bu kısım, Avrupa Birliği'nin demokrasi teşviki politikasının daha iyi anlaşılabilmesi için Avrupalılaştırma ve AB'nin demokrasi açığı kavramlarıyla desteklenmiştir. İkinci kısımda ise AB'nin demokrasi teşviki politikasının görünür hale getirilmesi için üyelik perspektifi olan ve üyelik perspektifi olmayan ülkeler örneğinde tarihsel geçmişi incelenmiştir. Bu yolla bir dış politika aracı olarak AB'nin dış ilişkilerinde, norm ve değerlerini demokrasi teşviki politikası ile nasıl yaydığı ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümde ise Avrupa Birliği'nin demokrasi teşviki politikasının Türkiye'nin demokratikleşmesine nasıl katkıları olduğu, Helsinki öncesi ve Helsinki sonrası bu politikanın nasıl işlerlik kazandığı ve nasıl etkide bulunduğu incelenmiştir. Bunun için 2001 yılında imzalanan ve daha sonra 2003 yılında da güncellenen Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'nin bu çerçevede yaptığı 2001 Ulusal programı, Anayasa değişiklikleri ve ilerleme raporları dikkate alınmıştır. Ayrıca AB ile ilişkilerde bu resmi belgelerin dışında çeşitli sivil toplum örgütlerinin, Avrupa Parlamentosu'ndaki ve Avrupa'daki ulusal parlamentolarda temsil edilen partilerin sözcüleri gibi AB-Türkiye ilişkilerinde etkisi olan resmi veya gayri resmi aktörlerin basın açıklamaları ve söylemleri üzerinden AB'nin Türk demokrasisine karşı demokrasi teşviki politikasının açmazları ve katkıları ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Tez araştırması ile ilgili olarak üniversite ve kurum kütüphanelerinden gerek kitap gerekse süreli yayın türünde ve internet ortamından, çevrimiçi veri tabanlarından ve sanal kütüphanelerden birçok kaynağa ulaşılmıştır. Avrupa Birliği, tüm dokümanlarını internet ortamında oldukça açık erişime sunan kurumsal ve gelişmiş bir veritabanına

sahiptir. Bu yüzden AB'nin aday ülkelerin ilerleme raporları, Avrupa Parlamentosu, Komisyon ve Konsey gibi Avrupa Birliği organlarının raporları ve basın açıklamaları da tezin önemli kaynakları olmuştur. Analiz yöntemi olarak ise metin, belge ve söylem analizi ile örnek olay yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede demokrasi teşviki kavramı ve AB'nin bu konudaki politikalarına ilişkin ilgili literatürün taraması sonucu elde edilen bilgilerin metin analizi yoluyla ortaya konulmasının ardından, AB'nin demokrasi teşviki politikasında Türkiye'ye ilişkin uygulamalarının bir karşılaştırılmasının yapılabilmesi için, değişik ülkelere yönelik demokrasi teşviki uygulamaları AB resmi belgelerinin ve konuyla ilgili eserlerin analizi çerçevesinde ele alınmıştır. Türkiye örneğinde AB'nin demokrasi teşviki politikalarının anlaşılabilmesi için yapılan bu metin ve belge analizlerinin ardından Türkiye örneği, konuya ilişkin literatürün taranması, ilgili AB belgelerinin analizi ve medyada yer alan haber ve analizlerin değerlendirilmesi çerçevesinde incelenmiştir. Bu kaynaklar ışığında AB'nin demokrasi teşviki konusundaki söylemleriyle Türkiye uygulamaları karşılaştırılarak, Türkiye örneğinde AB'nin bu politikalarının tutarlı olup olmadığı ve bu çerçevede AB'nin demokrasi teşviki politikalarının gerçek mahiyeti analiz edilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: DEMOKRASİ TEŞVİKİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Demokrasi teşviki kavramıyla yakından ilgili olan demokratikleşme, demokratik haklar, demokratik sistem ve demokratik rejim gibi birçok kavramı anlamak için öncelikle demokrasi kavramını liberal perspektiften incelemek gerekir. Bu bölümde, önce demokrasi kavramına ilişkin bu analizin yapılmasından sonra bu bağlamda kısaca Avrupa Birliği'nin genişlemesini açıklayan teoriler çerçevesinde demokratikleştirme kavramı irdelenecek ardından demokratik barış teorisinin liberal demokratik devletlerin daha barışçı dış politika izledikleri ve kendi aralarında savaşmadıkları tezlerinden hareketle dünyada demokrasiyi hâkim kılmak için, demokratik devletlerin demokrasinin yaygınlaştırılması/demokrasiyi teşviki (democracy promotion) kavramları analiz edilecektir.

1.1. Demokrasi Teşviki Bağlamında Demokrasi Kavramı

Diğer sosyal bilim kavramları gibi, çok sayıda tanıma sahip olan Demokrasi bugün en çok kabul edilen yönetim biçimidir. Hemen hemen tüm siyasi aktörlerin meşruiyet söylemlerinde demokrasi geniş yer tutmaktadır. Batılı kaynaklarda demokrasi kavramı genel olarak liberal okuldan esinlenmektedir. Bugün Batılı devlerin ve AB'nin de içinde bulunduğu Batılı örgütlerin de teşvik ettiği demokrasi liberal demokrasidir. Held (1996:41-42) liberal demokrasiyi kısaca vatandaşların siyasi haklarını ve çıkarlarını temsilciler aracılığı ile yerine getirmesi olarak tarif etmiştir. Erdoğan (2004:35) ise liberal demokrasiyi devlet iktidarının sınırlandırılması tekniği ile “halkın gücünü devlete ortak etme” idealini birleştirmek olarak tarif etmektedir. Liberalizm öz olarak devletin yetkilerinin sınırlandırılmasına dayanır. Liberal demokrasi de aslında halkın temel siyasal kararları aldığı ama onun alabileceği kararlar üzerinde sınırların bulunduğu siyasal sistemdir (Erdoğan, 2004:36).

Bugün dünya üzerinde en meşru yönetim biçimi olarak liberal demokrasi gösterilmektedir. Liberal ekolün ileri gelen düşünürlerinden biri olan Seymour Lipset (1981) demokrasinin halkın refah seviyesinin gelişmesinde kritik bir faktör olduğunu ve siyasi demokrasinin toplumsal gücün belli ellerde toplanmasını engellemenin bir garantisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden demokrasi hem iyi bir toplum tarzıdır hem de çeşitli grupların kendi amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir araçtır. Demokrasi

toplum yöneticilerini belli sürelerle değiştirmeye olanak veren ve anayasayla belirlenen fırsatları sağlamakla kalmayıp toplumun çoğunluğuna seçimler yoluyla temel kararları etkileme olanağını da verir (Aktaran Aydın, 2008: 52). Devletlerin kendi içlerinde istikrar ve barışına katkıda bulunan liberal demokrasi, yine aynı amaçlarla (istikrar ve barış için) devletlerin birbirleri arasında da teşvik edilmektedir. Demokrasi teşviki politikasının içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimini içerdiğini unutmamak gerekir. Bu yüzden devletler ve uluslararası kuruluşlar istikrar ve barış ortamının kurulması için dünya çapında bir siyasi sistem olarak demokrasinin yayılmasını desteklemek amacıyla demokrasi teşviki politikası gütmektedirler.

Liberal Demokrasi teorisinde, olması gereken, yani ideal olan değil, ideale kabataslak yaklaşan gerçek demokrasiler nasıl olmalıdır ve gerçekleşmesi için hangi şartlar gereklidir? Bunun için 6 şart öne sürülmektedir (Gözler, 2004:113):

1. Etkin siyasi makamlar seçimle iş başına gelmelidir.
2. Seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmalıdır.
3. Seçimler serbest olmalıdır.
4. Birden çok siyasi parti var olmalıdır.
5. Muhalefetin iktidar olma şansı mevcut olmalıdır.
6. Temel kamu hakları tanınmış ve güvence altına alınmış olmalıdır.

Lockcu felsefeden esinlenen sivil özgürlükler, temsili hükümet, çok partili sistem gibi unsurları demokrasinin temel taşları olarak gören liberal yaklaşım demokrasiyi toplumsal özgürlüklerin gelişmesi için temel koşul olarak görür. Yalnız demokrasinin insan hak ve özgürlüklerini geliştirebilmesi için ekonomik çelişkilerin ve sorunların da aşılmış olması gerekir. Birçok azgelişmiş ülkede çok partili sisteme geçilmesine ve şekilci bir demokrasi oluşmasına rağmen bu demokrasiler kalıcı olamamış ekonomik krizlerin baş göstermesine koşut olarak da çok defa demokrasi bu ülkelerde sekteye uğramış, rafa kaldırılmıştır (Zakaria, 1997). Demokratik kurumların var olduğu fakat sivil ve siyasi hakların kısıtlı olduğu Latin Amerika ve Afrika'daki şekilsel demokrasilere sahip birçok ülkede insan hak ve özgürlükleri hiçe sayılmaktadır (Aydın, 2008: 53).

Habermas ise Liberal ya da Locke'ye göre, demokratik sürecin devlet yönetimini toplum çıkarlarına uygun biçimde programlama görevini yerine getirdiğini söylemektedir. Yani devlet yönetimi bir kamu idaresi aygıtı, toplum ise bir özel etkileşimler ağı olarak gösterilebilir ve yurttaşların konumunu esas olarak devlet ve öteki yurttaşlar karşısında sahip olduğu negatif haklar belirler. Yurttaşlar bu hakların taşıyıcısı olarak, hukuki düzenlemelerin çizdiği sınırlar içinde özel çıkarları gözetildiği sürece devlet yönetiminin koruması altındadır (Habermas, 1999:38). Aynı düzlemde Seyla Benhabib ise, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, karmaşık modern demokratik toplumların üç kamusal yararı güvence altına alma göreviyle karşı karşıya kaldıklarına dikkat çekiyor. Bunlar meşruiyet, ekonomik refah ve tutarlı bir kolektif kimlik duygusudur. Benhabib “yarar” kavramının, modern demokratik toplumların birçok üyesinin burada sayılan bu üç unsuru gerçekleştirmeye değer ve gerçekleştirilmesi arzu edilir bulması anlamında olduğunu söylüyor (Benhabib, 1999: 101).

Son yüzyıla dönüp baktığımızda demokratikleşmenin uluslararası sistemdeki en önemli eğilimlerden biri olduğunu görebiliriz. 20. yüzyılda, egemen devletlerin ve dünya nüfusunun artışıyla orantılı olarak demokratik yönetimin hızla yayıldığı görülmektedir. 1900 yılında, rekabete dayalı çok partili seçimlerin ve kadınların seçim hakkının olduğu seçim demokrasisine sahip hiçbir devlet yok gibiydi. İkinci Dünya Savaşı sonrası 1950’li yıllarda demokratik devletlerin sayıca artışına şahit olundu. Yüzyılın ortalarında dünya nüfusunun %31’ini oluşturan 22 demokrasi devleti vardı. Yüzyılın sonlarında ise demokrasi açık bir şekilde dünyaya hâkimiyetini kurmuş ve birçok eski komünist ülkeye, Asya ve Afrika’nın bazı kısımlarına ve Latin Amerika’ya Üçüncü Dalga yayılmıştı. 2000 ise, yılında dünya nüfusunun %62,5’ini kapsayan 120 ülkede demokrasi vardı (Bkz: Tablo 1).

Tablo 1: 20. Yüzyılda Demokratikleşme

	Egemen devletler ve (sömürgeler)	Demokrasiler		Dünya Nüfusu (milyar)
		Seçim demokrasisi	Liberal (veya Özgür)	
1900	55 ve (75)	0		1,668
1950	80 ve (74)	22 (31%)		2,396.3
2000	192	120 (62.5%)	85 (38%)	5,909.6
2003	192	117 (61%)	88	6,313.9

Kaynak: Baracani, (2004:39)

Özet olarak, demokrasi kavramı kökeni, Platon ve Aristo'ya kadar giden ve bu sebeple Avrupa yani Batı merkezli bir oluşumdur. Demokrasiler Batıda yerleşmiş ve temel karakteristiğini orada kazanmıştır (Sartori, 1996:3). 1940'lı yıllara kadar demokrasi denildiğinde ondan ne anlaşıldığı konusunda fazla bir tereddüt yoktu. Demokrasi, Batı merkeziliğini koruyordu ve oraya ait bir kavram olarak ele alınıyordu. Fakat daha sonra demokratik devletlerin sayısının artmasına paralel, farklı ve karşıt görüşlerin ortaya çıktığını, giderek yükseldiğini ve yine çok çeşitli ideolojik ve kurumsal yapılanmanın demokratik olarak adlandırılmaya başlandığını görüyoruz. Bu yüzden demokrasinin ne olduğu konusunda ayrılıklar daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmaya başlamış, belirli bir demokrasi tarifinde uzlaşmak neredeyse olanaksız hale gelmişti (Sartori, 1999:10). Fakat Sosyalizm sonrası düzende, liberal demokrasi tek meşru siyasi yönetim biçimi olarak kalmıştır. Öte yandan, liberal demokrasinin düzenli ve devamlı bir meşruluğunun kısa ve orta vadede sağlanabilmesi ekonomi alanında reformlar yapılabilmesine bağlı olmuştur. Demokrasi teşvikinin en önemli araçlarından biri ekonomik yardımlar bu alanda reformların yapılmasına en etkin araç olmuştur. Ekonomi alanında iyileştirmelerin yapılması kısa ve orta vadede seçmenlerin oy verme durumlarını değiştirerek, demokrasinin sürdürülmesi ve geliştirilmesine yol açmış ve uzun vadede, rejim değişiklikleri ulusal ve uluslararası dinamikler çerçevesinde söz konusu haline getirmişti. Nitekim 90'lı yılların başlarında, Orta ve Doğu Avrupa devletleri Batı

eksenli liberal demokrasi anlayışını kendilerine hedef olarak aldıklarını, dolayısıyla batılı örgütler ve kurumlarla bütünleşme çabalarını hızlandırarak göstermişlerdir. Bu devletlerde dış ve iç politika bağlantısını tartışırken öncelikle belirtilmesi gereken Batı'yla bütünleşme perspektifli ilişkilerin geliştirilmesi salt güvenlik amaçlı değil, aslında çok boyutlu bir süreç olarak da ele alınmalıdır. Boyutların çokluğuyla kastedilen, hem Batı'nın demokratik kurumlarıyla bütünleşme hedefiyle liberal içerikteki siyasal kuralların ve değerlerin geliştirilmesi ve yerleştirilmesi ve bunların sivil toplumun katılımıyla desteklenmiş bir siyasal kültür oluşumu olarak ortaya çıkması yanı sıra, hem de ekonomik sorunlarla mücadelede Batı'nın katkısının sürekli kılınması isteği söz konusudur (Büyükakıncı, 2003:145-146). Kısaca, Batı'yla bütünleşmek ya da onun kurumları ve değer yargılarıyla kaynaşmak bu ülkeler açısından kendi içlerinde siyasal belirsizlikleri ve ekonomik başarısızlıkları önleyecek argümanlar olarak görmüşlerdir. Bu durum yukarıda saydığımız değerleri temsil eden liberal demokrasi'nin önemli bir meşruiyet kaynağı olmasını sağlamaktadır.

1.2. AB'nin Genişlemesi ve Demokrasi Teşviki Arasındaki İlişki

İşlevsel bir işbirliği ve organizasyondan siyasal bir bütünleşmeye geçişin eksik yönlerini tamamlayan ve siyasal boyutun önemini vurgulayan yeni işlevselciliğe göre, Avrupa Bütünleşmesi, yayılarak genişleyen ve üç kavramla açıklanan bir süreçtir. Bu üç kavram sırasıyla fonksiyonel *spill-over*, siyasi *spill-over* ve ortak tercih/çıkarların oluşması süreçleridir. Fonksiyonel *spill-over* kavramına göre, modern endüstriyel ekonominin değişik sektörleri karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır ve farklı sektörlerden birinde başlayan bütünleşmeye yönelik aktivitelerin başarılı olabilmesi için diğer alanlarda da benzer gelişmelerin olması gerekir. Adapte olma ve uyum gösterme süreci olan siyasi *spill-over*'da ise değerlerin değişmesi ve ulus-üstü çıkarların oluşması beklenir. Ortak tercih ve çıkarların oluşması ise, devletlerin ortak politikalara ulaşmakta zorluk çektikleri zamanlarda, karşılıklı imtiyazlarla ortak değerlerde buluşmaya çalışmalarıdır (Burley ve Mattli, 1993,55-56).

Ulus devletlerin mutlak “egemen” olmaktan vazgeçerek, kendi iradeleriyle, komşularıyla bütünleşme tercihinde bulunmaları ve aralarındaki sorunları çözmek için geliştirdikleri yeni teknikleri, egemenliğin kriterlerine tercih eden yeni işlevselciliğe göre, siyasi aktörler beklentilerini ulusal otoriteler yerine, kurumları ulus devletlerin

üzerinde olduğu varsayılan, yeni ve daha büyük merkezlere yöneltiler (Burley ve Mattli, 1993:53). Avrupa Toplulukları'nda temel strateji olan ve öncelik taşıyan, ekonomik işbirliğini teşvik etmek, yaratılan idari organlar aracılığı ile bütünleşmeyi ilerletmek ve bir anlamda ulusal çıkarların bu hedeflere engel olmasını önlemektir. Bu şekilde bütünleşmenin ilgili başka sektörler de yayılacağı, başka alanlarda da işbirliğini tetikleyeceği beklenmekte ve zaman içinde bağlılıkların, sosyal ihtiyaç ve çıkarların, ulusal iradeler yerine merkezi idari organlara yöneleceği düşünülür. Bu varsayımlara göre, ekonomik bütünleşme daha fazla örgütlenmeyi gerektirecek ve sonuçta siyasi bütünleşmeyi beraberinde getirerek Avrupa'da barışı kalıcı kılacaktır (Toprak, 2007:71). Bu siyasal bütünleşmenin içerisinde demokrasi de vardır. Bu açıdan siyasal bütünleşmenin sağlanmasında önemli araçlardan birisi demokrasi teşviki politikalarıdır.

Liberal Hükümetlerarasıcılık AB'nin genişlemeyle ilgili üye devletlerin tercihlerine mantıklı açıklamalar da getirmiştir. Moravcsik'e göre ülkelerin ulusal tercihlerini belirlemede, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine olan coğrafi yakınlıkları ve bu yakınlıklardan kaynaklanan, sınır ticareti ve sermaye akışları etkili olmuştur (Moravcsik, 1998:26). Yunanistan ve İtalya dışında Doğu Avrupa Ülkeleri ile sınırı olan ülkeler genişlemeyi desteklerken, İngiltere hariç coğrafi olarak uzak olan ülkeler sınırlı genişlemeye karşı olumsuz yaklaşmışlardır¹. Bununla birlikte Finlandiya dışındaki kuzey ve güney ülkeleri 10 yeni üyeyi de içeren kapsamlı ama yavaş ilerleyen bir genişlemeyi tercih etmişlerdir. Farklı ülkelerin genişleme konusundaki tercihlerinin nedenleri tam olarak açıklanmasa da, bu tercihlerin gerisinde yatan temel neden ülkelerin karşılıklı bağımlılıktan elde edecekleri değişik seviyelerdeki kazançlardır (Schimmelfennig, 2004:87).

Pevehouse (2002) ve Schmitz ve Sell (1999), bu yaklaşımı aslında arz eden ve talep eden taraflar (supply and demand side) olarak da gruplamışlardır. Demokrasi teşviki açısından baktığımızda arz eden taraf temelli yaklaşım, ödül karşılığında koşulları sunma üzerine yoğunlaşır. Diğer tarafta ise "hedef ülke" ödülleri talep etmektedir ve bu yüzden koşullara uyması beklenmektedir. Böylece, üye devletler çıkarlarını gerçekleştirmek için ödül karşılığı koşullar sunarken, bu koşullar sonucu ödül alacak aday ülkeler de hızla demokratikleşecektir.

¹ Doğu genişlemesine hiçbir ülke kesin olarak karşı çıkmamaktadır. Burada vurgulanmak istenen üye ülkelerin genişlemeye farklı seviyelerde destek verdikleri olgusudur.

Demokrasi teşviki'ne “fayda” kavramı açısından bakacak olursak AB'nin üyelik perspektifi ile demokrasiyi teşvik etmesinin ardında çevresinde demokratik bir havza oluşturmak için bunu yaptıklarını söyleyebiliriz. Bu demokratik havza birliğe güvenli ve istikrarlı bir dış çevre sağlayacaktır. AB içinde iki ana grup vardır. Demokratik gelişmelere önem veren liberal/pluralistler ve çıkarlarını “güç”te gören realistler. Demokrasi teşviki konusunda da AB içindeki gel-git'ler de konjonktürel olarak bu yüzden gerçekleşmektedir. Hangi kesim karar alıcı durumdaysa genişleme konusu ona göre şekillenmektedir.

Uluslararası örgütlere bir kulüp olarak bakan rasyonalist yaklaşıma göre bu gönüllü kulübe katılım, ancak üyelerin kulüpten net bir kazanç elde etmeleri durumunda gerçekleşebilecektir. Dolayısıyla ülkelerin genişleme konusundaki tercihlerini maliyetler ve faydalar belirlemektedir. Maliyet ve fayda analizi üye ülkeler ile topluluğa katılacak yeni ülkeler açısından farklı şekilde ele alınabilir. Üye devletler açısından en önemli maliyet örgüt içindeki kaynakların yeni üyelerle paylaşılacak olması ve politika iradesinin kısmen kaybedilmesidir. Buna karşın, örgüte katılacak yeni üyeler ise, politika yapma iradesini kaybetmenin yanı sıra, adaptasyon maliyetlerine katlanacaklardır (Aytuğ, 2008:156).

Rasyonalistlerin açıklayamadıkları, mevcut üyelerin büyük ekonomik maliyetlere rağmen, son genişlemeyi nasıl ve niçin kabul ettikleri olgusunu, sosyolojik kurumsalcılar ortak norm ve değerlere, AB'nin kolektif kimliğine, kültürel faktörlere atıf yaparak açıklamışlardır (Schimmelfennig, 2001:61). Doğu Avrupa devletleri, AB üyeliğini dünyanın en büyük tek pazarına katılmayı, batıyla güçlü politik bağları ve içte demokrasilerini istikrara kavuşturmak için tercih etmişlerdir. AB üyeleri ise uzun dönemde ekonomik ve coğrafi yararları göze alarak, komşu ülkelerle ticari fırsatları ve istikrarın yaratılmasını düşünerek genişlemeyi istemişler ve bu ülkelerin demokrasilerini teşvik etmişlerdir (Moravcsik ve Vachudova, 2002:1-2).

Genişleme tercihlerini üye devlet ve aday ülkenin beklenen maliyet ve faydalarının temeline dayandıran rasyonalist kurumsalcıların tersine sosyal inşacı yaklaşım genişlemeye sosyolojik açıklamalar getirmektedir. Genişleme politikalarının fikirsel ve kültürel faktörler ile şekilleneceğini ileri süren sosyal inşacılar, birlik içindeki ve dışındaki aktörlerin ortak kimlik, norm ve temel inançlarını paylaşma derecesinin

genişlemenin temel belirleyicisi olduğunu söylemektedir. Değer ve normlar ne kadar paylaşılırsa, kurumsal normlar o kadar güçlü olur ve üye devletler dış ülkeyle yatay bütünleşmeye o kadar istekli olurlar. Diğer bir deyişle genişleme, uluslararası örgüt ve dış devlet arasında ortak değer ve normların paylaşılma derecesine göre gerçekleşmektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2002:514).

Avrupa bütünleşmesinin başlangıcından itibaren ulus devletlerin ötesinde bir üst kimliğin oluşturulması her zaman önemli olmuş ve gittikçe de daha fazla önem kazanmıştır. 1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag zirvesinin ardından AB kendisini özellikle *hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan haklarına ve azınlıklara saygı* temelinde bir değerler birliği olarak tanımlamıştır. 90'lı yılların ikinci yarısında genişleme kararı alınmasıyla birlikte yeni üye olacak ülkelerden de bu kriterlerin kabul edilmesi talep edilmiştir.

90'lı yılların ikinci yarısı ile başlayan Orta ve Doğu Avrupa genişlemesi kısmen rasyonalist kısmen de sosyal inşacı yaklaşımla açıklanabilmektedir. Maliyet ve fayda hesaplamaları mantığıyla bakıldığında, dış yatırımların artması, bütçeden yararlanma, AB karar mekanizmalarında yer alma ve demokratik rejime geçişle birlikte toplam refahın artması gibi yararlar bu genişlemeyi teşvik etmiştir. Yine de genişlemenin açıklanmasında materyal faktörler önemli olmakla birlikte yetersiz kalmakta, sosyal normların önemini vurgulayan inşacı yaklaşımla desteklenmesi gerekmektedir (Karacasulu, 2007:94-96; Aytuğ, 2008:158). İnşacı yaklaşıma göre, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AB üyeliğini bir nevi “Avrupa’ya dönüş” olarak görürken, Avrupa Birliği ise Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini “bizlerden biri” olarak görmekteydi. Soğuk savaş döneminde farklılık daha ziyade AB ile Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındayken soğuk savaştan sonra bu ülkeler arasında kültürel farklılıklar en aza indirilerek ortak bir Avrupa kimliğinde buluşulması, liberal demokratik normların ve değerlerin benimsenmesi genişlemeyi kolaylaştırmıştır (Karacasulu, 2007:95).

1.3. Demokratik Barış Teorisi

1990'larda uluslararası ilişkiler alanındaki büyük iddialardan biri “demokratik barış” teorisiydi. Bu teorinin özünü Kant'ın “ebedi barış” üzerine felsefi açıklamalarına kadar götürmek mümkündür. Kant'ın temel iddiası “liberal bir devletin başka bir liberal

devletle savaşmayacağı” şeklindeydi (Dunne, 2001:171). Kant liberal devlet tabirini “demokratik devlet” olarak kullanmasa da buradan anlaşılan liberal demokratik devletin başka bir liberal demokratik devletle savaşmayacağı tezidir. Liberal devletler, Michael Doyle’in (1993:263–264) tabiriyle “ayrı bir barış alanı” yaratmaktadırlar. Doyle (1993:263–264), liberal devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerinde barışçı bir yaklaşımı benimsemelerine rağmen diğer otoriter ve devletsiz toplumlarla ilişkilerinde liberal olmayan devletler kadar saldırgan davrandığını da vurgulamaktadır.

Her ne kadar yakın tarihe dair incelemeler liberal devletlerin başka bir liberal devletle savaşmadığı tezini destekler gibi görünse de, bu iddianın bir sınırlılık içerdiğini akılda tutmak gerekmektedir. Örneğin ilk olarak “demokratik barış” tezinin savunucuları niçin bir liberal devletin başka bir liberal devletle savaşmayacağı tezini açıklamak zorundadırlar. Kant’a göre güç kullanma kararı eğer krallar tarafından değil de toplum tarafından alınırsa şiddet kullanma sıklığı dolayısıyla savaşlar büyük ölçüde azalacaktır. Bu açıklama şöyle bir tezi de doğrudan içerisinde barındırmaktadır; liberal devletlerin liberal olmayan devletlerle de çatışmaması gerekir ki, tarihi kanıtlar bunun aksi örneklerle doludur. Bu durumda demokratik barış tezine alternatif bir açıklama getirilmektedir: Liberal devletler zenginliğe meyillidirler ve çatışmada otoriter devletlerden daha çok kaybederler ve daha az kazançlı çıkarlar (Dunne, 2001: 171–172).

Kant’ın ifadesiyle ebedi olması gereken barış, liberallere göre devletin normal ilişkilerinden biridir. Doğanın kanunu insanlar arasında işbirliği ve uyumu zorunlu kılar. Savaş bu yüzden anormal olan ve rasyonel olmayan bir durum olarak insan doğasına uyumlu olmayan bir mekanizmadır. Bu bağlamda liberaller, insanlığın şartlarının ilerleme ve mükemmeliyete doğru bir süreç izlediği inancına sahiptirler. Bu, insanın doğasında bulunan ve deneyimleriyle de gözlemlediği, savaşın kötü olduğuna dair inancıdır (Aktaran: Scott, 2001: 32-33).

Birçok liberal düşünürü göre demokratik ideallere sahip olmayan militarist hükümetlerin kendi çıkarları peşinde koşmalarının bir sonucu olarak savaş durumu meydana gelmektedir. Yine onlara göre savaş, yeni topraklar kazanarak güç ve zenginliğini artırma eğilimindeki “savaşçı sınıf” (warrior class) tarafından tasarlanır. Paine’e göre “Savaş düzeni” kralların, devlet adamlarının, askerlerin, diplomatların ve

silah tüccarlarının g c, konum ve işlerini koruyabilmek için oluşturdukları bir sistemdir. Savaş, hükümetlerin uyguladığı vergi artışlarına bir gerekçe sağlamasının yanında bürokratik aygıtların genişleyerek bu yolla vatandaşlar üzerinde kontrolün artmasını sağlayan bir mekanizma işlevi de görmektedir. Diğer taraftan insanlar doğası gereği barışseverdir ancak onlar kendilerini temsil etmeyen yöneticilerin vehimleriyle kendilerini savaşın içinde bulurlar (Burchill, 2001: 33).

Siyasal organlardaki bir kanser olarak adlandırılan savaş ile ilgili, insanların kendilerinde bu hastalığı önlemenin özü ve kapasitesi olduğu da belirtilmiştir. 18. yy'dan itibaren liberaller bu hastalığın iyileştirilmesine yönelik çareler aramışlar ve bu savaş hastalığının en önemli çaresinin “demokrasi” ve “serbest pazar” olduğu sonucuna varmışlardır. Demokratik süreç ve kurumlar yönetici elitlerin mutlak g clerini sınırlayarak onların şiddet eğilimlerini sınırlamaktadır. Serbest Pazar ve ticaret ise bir topluluk içinde birleşmiş ya da bireysel olarak oluşturulan yapay bariyerleri önlemede bir araçtır (Burchill, 2001:33). Ancak bu varsayım özellikle kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkinin sorunlu olduğuna yönelik çalışmalarda farklı algılanmaktadır. Bowles ve Gintis'e göre, ekonominin insanları ürettiği gerçekliği şüphe götürmez. şu kadar var ki, ekonomi katılımcıların denetiminden çoğu kez uzak olduğu için insanlar “kendi gelişimlerini kontrol edecek toplumsal gücü ellerine geiremeyeceklerdir” (Gintis, 1996: 220). Bu durum sonuçta savaş kararını almada da sorun çıkaracak ve halkın söz söyleme yetkisini sekteye uğratacaktır.

Shumpeter gibi liberallere göre, savaş temsile dayanmayan elitlerin saldırgan içgüdülerinin bir sonucudur. Yönetenlerin savaşçı içgüdüleri savaşa istekli olmayan yığınları, sonu savaş olan bir şiddet sarmalının içine sürükler ve bu durum zaten askeri aristokrasi ve savaş endüstrisi için kazançlı bir durumdur. Kant'a göre, cumhuriyetçi hükümetlerin kurulması ki yöneticilerin sorumluluk ve bireysel hakları belirlenmiştir, son karar halka dayandığı için uluslararası ilişkilerde barışçı bir siyaset izlenmesini gerektirir. Hem Shumpeter hem de Kant savaşın azınlık kararının bir sonucu olduğunda hemfikirdirler. Liberal devletler bireysel haklar, konuşma özgürlüğü, eşitlik, bireysel mülkiyet, temsili hükümet gibi değerlere ve mekanizmalara dayandığı için tüm bireylerin savaş ve çatışma üzerinde uzlaşma sağlaması zordur (Burchill, 2001: 34).

Doyle'in tabiriyle "vatandaşlar ne zaman savaşın sorumluluğunu da alarak hükümetlerini seçerlerse, savaş imkânsız olur" (Doyle,1993: 273).

Kant'ın birden çok devlet arasındaki demokratik kurumların yayılmasıyla inşa edilen Barışçı Federasyon (Pasific federation-Feodus Pacificum) söylemini yeniden üreten Doyle'a göre, liberal demokrasi kendi aralarında barışçı bir ilişki kurma yönündeki isteklilik ve hünerleri bakımından yegâne düzenlerdir (Doyle, 1993: 274). Liberal devletlerin arasındaki bu barışçı söylem onları demokratik kurum ve prensiplere dayalı meşru bir siyasi düzeni paylaşmaları sonucuna götürür. Bu durum liberal demokrasilerin kendi aralarında farklı bir "barış alanı" inşa etmeleriyle sonuçlanır. Fakat bu liberal demokratik devletlerin liberal olmayan devletlerle savaşmada isteksiz olmaları demek değildir. Buna karşın Doyle'a göre, demokrasinin sürdürülebilirliği demokratik olmayan devletlerle sağlıklı bir mücadeleden geçmektedir. Savaşı bitirmenin en iyi yolu tüm dünyaya demokratik hükümetlerin iş başına gelmesidir (Burchill, 2001:34; Doyle, 1993: 274-275).

Demokratik hükümetlerin iş başına gelmesi konusunda Schumpeter ise, rasyonel bireyciliğin demokratik bir yönetimi talep edeceğini söylüyor. Demokratik Kapitalizm de barışı önceler. Dolayısıyla Shumpeter'in liberal pasifizmi açıklaması oldukça basittir. Ona göre, sadece askeri aristokratlar ve savaş vurguncuları savaştan kazanç sağlayabilirler. Hiçbir demokrasi azınlığın çıkarlarını korunmasını sürdüremez ve emperyalizmin yüksek maliyetlerini tolere edemez (Doyle, 1993: 264–265).

Kant'a göre kalıcı bir barış ortamının sağlanması nihai ve kesin olarak üç barış şartının uygulanmasına bağlıdır. Bunlardan ilki, devletin sivil kurumlarının cumhuriyetçi olması gerektiğidir. Kant'ın cumhuriyetçilikten kastı, siyasi bir toplumun problemlerini uzlaşarak çözmesi, bireyci ve sosyal bir düzene sahip olmasıdır. İkincisi ise, liberal cumhuriyetler tedrici olarak kendileri arasında bir barış ortamı kurarlar (pacific federation veya union). Üçüncü olarak da, barışçı birlik etrafında birleşerek *cosmopolitan* bir hukuk oluştururlar (Doyle, 1993:274–278).

Rawls'a göre ise liberal toplumların, liberal olmayan ve haydut (outlaw) devletler olarak tarif edilen devletlere karşı da savaş meyilleri azdır. Fakat kendi savunması ya da müttefiklerinin savunması veya insan hakları korunması için yapılan müdahaleler hariç tutulmaktadır. Muller ise büyük güçlerin arasında vuku bulan savaşların çoktan miadını

doldurduğunu belirterek, insanlar arasında savaşların gereksiz olduğu ile ilgili moral ve materyal şartların geliştirilmesine yönelik çabaların gerekliliğini vurgular. Ayrıca artık savaşların kazançtan daha çok kayıplarla sonuçlandığını tüm tarafların bilmesi gerektiğinin de altını çizmektedir. Dolayısıyla dünyada liberal demokratik değerlerin yaygınlaşması sonucunda güvensiz bir ortam kendiliğinden sona erecektir (Burchill, 2001:34-35).

Waltz ve Mearsheimer gibi teorisyenler ise yukarıda bahsedilen iyimserlikten oldukça uzaktırlar. Onlara göre, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte uluslararası istikrar ve denge tehlikeye girmiştir. Çünkü iki kutuplu ve caydırıcılık üzerine kurulan dünya düzeni artık yerini tek kutupluluğa bırakarak dengesiz bir düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Onlara göre, savaş ya da barış doğrudan askeri gücün dağılımı ile ilgilidir. Liberal demokrasi ve onunla ilgili olarak demokratik barış alanlarının yaratılması çift kutupluluğu hızlı bir şekilde yok ederken dünya sisteminde dramatik bir değişikliğe yol açmaktadır. Mearsheimer'a göre iki kutuplu yapının yerine geçecek çok kutuplu bir yapının ortaya çıkması barış ortamını sağlamaktan uzak olacaktır (Mearsheimer, 1990:6). Örneğin Soğuk Savaş sonrası dünyanın birçok bölgesinde çatışmalar çıkmış ve yıkıcı felaketlere yol açmıştır, sonuçta halen bu geçiş döneminde çatışmalar devam etmektedir. Bu çatışma alanlarının kendisi demokratik devletler olmayabilir ancak bu alanlar dünya düzeninin sürdürülebilmesi için önemsiz alanlar da değildirler. Geline nokta temel sorun, liberal demokratik devletlerin demokratik olmayan devletlerle nasıl bir ilişki içerisinde olacağına gelip dayanmaktadır.

Çağdaş liberal uluslararası ilişkiler teorisyenleri, liberal demokratik devletlerin kendi aralarında barışçı bir tutum sergilediğini tarihin kanıtladığına inansalar da liberal olmayan devletlere karşı nasıl bir davranış sergileyeceklerine karşı herhangi bir deneysel bulgunun olmadığını belirtirler (Glentisch, 1992: 369). Onları dönüştürerek "barış alanına" getirmeye uğraşmak ya da savunmacı bir strateji geliştirmeden hangisinin etkili olacağı hususu tartışılan genel hususlardır. Bunlardan ilkinin bir işe yaramayarak onları nükleer silah üretmeye kadar götürdüğünü savunan Michael Doyle, iki yönlü bir yol izlenmesi gerektiğini belirtir. Bunlardan ilki liberal toplumların liberal olmayan toplumlara karşı kendini savunmak isteyen devletlerin kendi aralarında güçlü bir ittifak oluşturmalarıdır. Bu aynı zamanda liberal devletlerin aralarında dış politika

stratejilerini bütünleştirmeyi gerektirir. İkincisi ise, ekonomik ve diplomatik araçlar vasıtasıyla liberal bir alanın oluşturulmasına yönelik ve daha çok yayılcı bir yapıya sahip olan yoldur. Doyle bu ikinci durumun aşamalarını telkin², teşvik/kışkırtma³, müdahale⁴ olarak belirtmektedir (Doyle, 1999:41; Dunne, 2001:172).

Doyle'un demokratik olmayan devletleri “barış alanına” getirme ile ilgili yaptığı tasnifte de görüldüğü gibi demokratik ülkeler özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratik olmayan ülkelere demokrasinin yerleşmesi/yükseltilmesi ya da ihraç edilmesi için belirli siyasi mekanizmalar ve söylemler üretmişlerdir. Soğuk Savaş döneminde demokrasi götürme misyonunu genelde ABD üstlenmiş ve dünyanın çeşitli yerlerine söz konusu amacı dillendirerek müdahale etmiştir (Remmer, 1998:25). Bu müdahaleler her ne kadar demokrasinin teşvik edilmesi adı altında meşrulaştırılmaya çalışılsa da genelde ABD'nin yapmaya çalıştığı şeyin Wilson'la başlayan uluslararası siyasette Amerikan hegemonyasının kurulmasından başka bir şey olmadığı yönünde eleştiriler sürüp gitmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde de artarak devam eden ABD müdahaleleri ürettiği sonuçlar açısından hep tartışılmış ve müdahaleye gerekçe gösterilen “demokrasinin yerleştirilmesi” misyonunun başarılı olup olmadığı hep sorgulanmıştır (Allison, 1992:81). Özellikle Freedom House'un dünyadaki demokrasiler üzerine yapmış olduğu sınıflandırmalar ve demokrasinin düzeyini ölçen modellemeleri sonucundaki göstergeler ABD'nin dünyada demokrasinin geliştirilmesinde büyük rol oynadığı sonucunun pekiştirilmesinde kullanılmıştır (Kegley ve Hermann, 1997:65).

“Hard power” olarak bilinen geleneksel dış politika araçları olan ekonomik ve askeri güç yerine bugün artık “soft power” olarak bilinen politik ve sosyal araçlar yoluyla etkinlik söz konusudur (Nye, 2003). Bu açıdan baktığımızda insan hakları politikasının dış politika aracı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle Avrupa Birliği'nin de aralarında olduğu büyük güçler demokrasi, insan hakları ve azınlıklara dair söylemler geliştirmekte ve bunları bir tür müdahale veya nüfuz kurma aracı olarak kullanmaktadırlar (Canbolat, 2006; 384-394).

² Inspiration: insanlar demokratik olmayan bir ülkede yaşamak istemeyecekleri için özgürlükleri için mücadele etmelidir.

³ Instigation: ekonomik vaatler.

⁴ Intervention: temel haklardan yoksun olduğu ve çoğunluğun böyle düşündüğü gerekçesini de dillendirerek muhalefeti örgütlemek.

Ancak sınırlı demokrasiyi yerleştirmeye çalışmanın asıl amacının neo-liberal ekonomik politikaların rahatça işleyişini sağlayabilmek olduğu yönünde eleştiriler de yükselmektedir. Mesela ABD'nin demokrasiyi dış politika amaçlarını gerçekleştirmede bir meşrulaştırma aracı olarak kullandığı, demokrasi mühendisliği olarak da tarif edilen bu politikaların temel amaçlarının bilinenin aksine demokrasi ve iyi yönetişimi az gelişmiş ülkelere taşımak olmadığı, aslında neo-liberalizmin hegemonyasını evrenselleştirmek olduğu iddia edilmiştir. (Aydın, 2008: 63). Yapısal uyum politikalarının ve onun yeni versiyonu olarak ortaya çıkan “yoksulluğu giderici stratejilerin” uygulanabilirliği için çok partili sistem ve seçim süreçleriyle sınırlı bir demokrasinin varlığı gerekli görülmektedir. Fakat demokrasi mühendisliği ve neo-liberal politikaların birlikte işleyişi devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü giderek azaltarak hem küresel sermayenin az gelişmiş ülkelerde daha rahat hareket etmesini sağlamakta hem de devlet içinde keyfi uygulamaları sınırlamakta ve sermayeye rahat nefes aldırılmaktadır (Aydın, 2008:64).

Waltz'a (2000:9) göre ise dünyadaki barışın sebebi olarak demokrasinin gelişmesinin gösterilmesi bir illüzyondan (yanılsama) ibarettir. Dolayısıyla ABD'nin müdahale için bu argümanı kullanması sorunludur. ABD'nin, tarihsel süreç içinde demokrasiyi getirmek ve barışı sağlamak için müdahale ettiği söylemi gerçekleri yansıtmadığı gibi ABD birçok istikrarlı ülkedeki istikrarı bozarak ilgili ülkeye müdahale etmiştir. Waltz'a göre demokrasi ve barışın sebebi demokrasiler arasında savaş olamayacağı tezi değildir. Mesela kendi ülkesinde demokratik yollardan seçilen Dominik Cumhuriyeti'ndeki Juan Bosh, ülkesine düzen getiremeyecek kadar güçsüzdür. Bunun üzerine bu ülkeye ABD bir hafta içinde 23 bin asker göndererek müdahale etmiştir. Ya da Şili'de demokratik yollardan seçilen Salvador Allende'ye karşı açıktan güç kullanılmamış fakat sistematik olarak onun hata yapması için diğer tüm yollar denenmiştir. Yani demokrasilerin savaşmadığı tezi sadece güçlü devletlerin kendi aralarında bir durumu açıklayabilmektedir. Waltz'ın (2000:9) tabiriyle “Wayward”⁵ demokrasiler bir şekilde demokrasinin gelişmesi sürecindeki devletlere müdahalenin yollarını arayarak onları koruma adına müdahale yapmanın yollarını ararlar.

⁵ Hep kendi bildiğini okuyan.

Öyleyse, demokrasiler kendi aralarında savaşmazlar, fakat ne zaman ve hangi demokrasiler kendi aralarında savaşmazlar sorusu burada ön plana çıkıyor. Liberal bir demokrasinin başka bir ülkeyle savaşta olması oraya liberal bir demokrasinin gelmesini engeller. Demokrasiler demokrasilerle barış içinde yaşayabilir. Fakat tüm devletler demokratik olsalar bile Waltz'a (2000:10) göre uluslararası siyasetin yapısı anarşik olarak kalacaktır. Hatta ona göre demokrasiler savaşı teşvik eder, çünkü onlar aynı zamanda barışı korumanın yolunun demokratik olmayan devletlerle savaşarak onların demokratik hale getirilmesi gerekliliği olduğuna inanırlar. Amerikan devlet adamları ve çoğu düşünür, birinci ve ikinci dünya savaşları sonrası güvenlikle ilgili kaygılarında hep "ideolojik güvenlik" e vurgu yapmışlardır. Örneğin Vietnam Savaşı devam ederken ABD Dışişleri Bakanı Dean Dusk "tüm dünya ideolojik olarak güvenli bir hale gelmediği müddetçe ABD'nin güvenli olamayacağını" telaffuz etmiştir. Yine Bill Clinton'ın Güvenlik Danışmanı Antony Lake ABD'nin dünyada demokrasinin artırılması ile ilgili misyonuna vurgu yaparken Amerikan askerlerinin de bu misyonla görevli olduğunu belirtmiştir. Yine aynı dönemde ABD üst düzey askeri yetkilisi General Gordon Sullivan, ABD ordusunun artık askeri misyonunun, negatif algılamalı amaçlardan ziyade pozitif amaçlı misyonlar olduğunu belirttikten sonra bu yeni misyonun da "ekonomik refah ve bölgesel istikrar için demokrasinin teşviki" olduğunu belirtmiştir (Waltz, 2000: 11)

Demokratik hükümetler ancak dış politikadaki zorunluluklara cevap verdiği müddetçe iç politikada da başarılı olabilmektedir. Her hükümetin yanlışları bulunmaktadır ve demokratik olan hükümetlerin diğerlerinden daha az yanlış olabilir fakat bu demokratik barış tezinin devam etmesi için yeterli bir neden değildir. Barışın demokratik devletler arasında devam etmesi avutucu bir durum ortaya çıkarmaktadır. Ancak aynı zamanda demokrasinin demokratik olmayanlara karşı savaşı teşvik etmesi daha çok olumsuzluklara yol açmaktadır (Waltz, 2000:12).

Waltz'un temel sorusu şudur: Eğer dünya demokrasi için şimdi güvenli ise, dünya için de demokrasinin güvenli olup olmadığının sorgulanması gerekir. Demokrasinin yükselmesi 20. yy.da sıcak/soğuk savaşın bitmesiyle oldu. Ancak buna paralel olarak müdahaleci ruh da ivme kazandı. Ne zaman, demokratik bir devlet baskın bir duruma geldi o zaman bu müdahaleciliğin (ABD müdahaleciliği) şiddeti de arttı. Barış

döneminde baskın devlet kendisine bir yücelik atfettiğinden dolayı barış ortamının şartları değişmeye eğilimli olduğunda güç kullanarak ya da kullanmayarak yeniden barış ortamını tesis etmek amacıyla müdahale yetisini kendinde görmeye başlamaktadır. Barış iç ya da dış baskıların nazik bir dengelenmesiyle sürdürülebilir (Waltz, 2000:13). Devletlerin güçlü olması bazen gücü elinde bulunduran büyük devlet söz konusu olunca, gücünü hesapsız olarak kullanma yolunu seçebilir ve denge de çoğu kez bu sebepten bozulur.⁶

Diğer yandan ABD'nin demokrasiyi teşvik etmesini ve bunun için de ülke dışında kaynak harcamasını uygun bulan yazarlar genellikle bu durumun olumlu sonuç vermesi için ABD'nin müdahalesinin ahlaki, diplomatik, bireysel finans desteği ve otoriter rejimlerin çözülmesi için örgütlenme desteği şeklinde olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Aslında demokrasinin yerleşmesi aynı zamanda uluslararası barış ortamının sağlanması bütün devletlerin güvenliğinin yanında ekonomik çıkarlarının da gerektirdiği bir durumdur. Diamond'ın (1992:27-28) da belirttiği gibi serbest pazarın işlemesi ilgili iki önemli nedenden dolayı demokrasinin teşviki kolaylaşır: Birincisi, demokrasinin teşvik edilmesiyle birlikte devlet tarafından üretilen ve kontrol edilen malların sahiplik ve kontrolü özel sektöre geçecek ve böylece iktidarın güç kaynakları paylaşılarak siyasi rekabet artacaktır. İkincisi ise, demokratik olmayan ülkelerde istikrarlı bir ekonomik üretim olmayacağından ekonomi kırılgan olacak ve sonuçta da serbest pazarın oluşmamasından dolayı ekonomik üretim demokrasinin yerleşmesini engelleyecektir. Fakat tersi durumda demokrasi pekişecektir.

ABD gibi batılı büyük ülkelerin demokrasiyi teşvikinin altında yatan temel unsur ulusal çıkarlarının gerektirdiği doğal kaynaklara ulaşım ve uluslararası ticaretin yönünün de belirlediği ekonomik güvenliğin yanında, realistlerin de genel olarak vurguladığı, dünyanın güvenliğinin bu ülkelerin dış politikalarının öncelikleri arasında olduğu ve bunun da moral üstünlük getirdiğine olan inançtır. Realistlere göre ABD'nin ülke dışında demokrasiyi teşvik sorumluluğu reel politik ve stratejik çıkarının bir sonucudur (Diamond, 1992:29). Dolayısıyla Diamond'a göre ABD'nin demokrasiyi teşvik etmesinin temel nedenlerini şu şekilde gerçekleştirmektedir: Demokratik devletler diğer demokrasilerle savaşmazlar, ülkelerinde terörizmi barındırmazlar, kitle imha silahları

⁶ ABD'nin Panama Kanalı saldırısı örneğinde olduğu gibi.

üretmek tehdit oluşturmazlar (!), ekonomik yatırımlar için güvenli, şeffaf bir ortam yaratırlar ve ekonomik ortaklık için uygun bir ortam oluştururlar. Yine demokratik devletler uluslararası anlaşmalara saygılı, sivil özgürlükleri koruyan, güvenlik ve refaha dayalı bir dünya düzeni inşasında güvenilir bir ortak olarak görülmektedir (Diamond, 1992:30).

1.4. Demokrasi Teşviki

Dünya çapında bir siyasi sistem olarak demokrasinin yayılmasını desteklemek amacıyla, demokratikleştirme, demokrasinin yaygınlaştırılması veya demokrasi inşa etme olarak da anılan demokrasi teşviki politikaları, günümüzde hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından dış politikalarının önemli bir kolu olarak kullanılmaktadır. Demokrasi teşviki, özgür, adil ve rekabetçi seçimleri, bağımsız medya'yı, hukukun üstünlüğünü ve tarafsız yargıyı, insan haklarını ve ifade özgürlüğünü savunmayı ve sivil toplumu ve örgütlenmeyi desteklemeyi içeren demokratik süreçleri güçlendirmek için tasarlanan uluslararası işbirliği çabaları şeklinde tarif edilebilir (Gershman, ve Allen, 2006: 49-50). Günümüzde iç ve dış politikanın iç içe geçtiği bir siyasi atmosfer yaşıyoruz. Bu anlamda demokrasi teşviki kavramını anlayabilmek için demokratikleşme kavramını da bilmek gerekir. Demokratikleşme; hem demokratik olmayan siyasi bir rejimden (özellikle otoriter olanlardan) farklı bir demokratik rejime geçiş olarak hem de bunun sonucunda, demokratik kalite'nin artması için yenilenme, sağlamlaştırma sürecine girilmesi olarak tanımlanır. Bu süreçlerin her birinin iyi tanımlanması gerekir. Ayrıca, demokratikleşmenin ucu açık bir süreç olduğunu ve içsel ve dışsal faktörlerin etkileşiminin sonucu olduğunu unutmamak gerekir (Baracani, 2004:37).

Demokratikleşme süreçleri şöyle sıralanabilir:

- Geçiş (Transition),
- Yenilenme (Instauration),
- Pekiştirme (Consolidation),
- Kriz (Crisis),
- Kalitenin artması (growing of quality) olarak sıralanmaktadır.

Geçişle kastedilen rejimin, otoriter rejimin temel faktörlerinden bazılarını yitirdiği, lakin demokratik rejimin gerektirdiği tüm özelliklere sahip olmadığı, bu özellikleri edinmeye çalıştığı orta dönemdir. Geçiş özellikle temel medeni ve siyasi haklar tanındığı zaman başlar ve demokrasinin kurulduğu açıkça görünür olduğu zaman biter. Kurulduğunun ilk belirtileri özgür, rekabetçi ve adil seçimler olur (Pridham, 2005:12).

Demokratik yenilenme süreci ise gerçek anlamda medeni ve siyasi hakların tanınması ve yaygınlaşmasını; parti sisteminin, birden fazla siyasi partinin, farklı çıkar grup ve örgütlerinin ortaya çıkışını; temel demokratik kuruluşların, yürütme ve yasama arasındaki ilişkinin oluşturulmasını veya seçim yasası gibi prosedürlerin kabul edilmesini kapsar (Pridham, 2005:12-13).

Demokratik sağlamlaştırmanın demokratik yenilenmenin sonuçlarından biri olduğunun altını çizmekte fayda var. Demokratik sağlamlaştırma, yeni ilgili kurum ve normların oluşturulması ve işlevleştirilmesiyle ortaya çıkar. Örneğin yenilenme süreci; Anayasa'nın onayıyla ve/veya seçim sonrası parti sisteminin oluşmasıyla sona erebilir ve hemen sonrasında sağlamlaştırma süreci başlayabilir. Demokratik sağlamlaştırma demokratik rejimin farklı yapı ve normlarını benimseme, tanımlama ve tespit etme süreci olarak tanımlanabilir (Pridham, 2005:12-13).

Siyasi ve medeni hakların ifadesine sınır getirilmesi demokratik krize sebep olur. Minimum standartların üzerinde bir demokrasi olduğunda ve ideal demokrasinin temel amaçlarından olan özgürlük ve eşitliği bünyesinde açık ve net olarak barındırdığında demokratik kalite de artar ve büyüme gösterir. Kaliteli veya iyi bir demokrasi, yurttaşlar arasında özgürlük ve eşitliği doğru şekilde çalışan mekanizma ve kurumlarla sağlayan sabitlemiş kurumsal bir değerdir (Pridham, 2005:12-13).

Son yüzyıla dönüp baktığımızda demokratikleşmenin uluslararası sistemdeki en önemli eğilimlerden biri olduğunu görebiliriz. 20. yüzyılda, egemen devletlerin ve dünya nüfusunun artışıyla orantılı olarak demokratik yönetimin hızla yayıldığı görülmektedir. 1900 yılında, seçim demokrasisinin olduğu rekabetçi çok partili seçimlerin olduğu ve kadınlara seçim hakkı standartlarına sahip hiçbir devlet yok gibiydi. Kısıtlı demokratik uygulaması⁷ olan 25 ülke vardı. Bu rakam dünya nüfusunun ortalamasına döküldüğünde

⁷ Kadınların, ırksal azınlıkların, fakir ve evsizlerin genel seçim hakkını reddeden.

sadece %12,4'ü buluyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrası 1950'li yıllarda dekolonizasyon hareketine ve Avrupa ve Japonya'nın savaş sonrası onarımına şahit olundu. Bu durum demokratik devletlerin sayıca artışına sebep oldu. Yüzyılın ortalarında dünya nüfusunun %31'ini oluşturan 22 demokrasi devleti vardı. Yüzyılın sonlarında ise demokrasi açık bir şekilde dünyaya hâkimiyetini kurmuş ve birçok eski komünist ülkeye, Asya ve Afrika'nın bazı kısımlarına ve Latin Amerika'ya Üçüncü Dalga yayılmıştı. 2000 yılında dünya nüfusunun %62,5'ini kapsayan 120 ülkede demokrasi vardı (Baracani, 2004:39).

Demokrasinin yaygınlaşmasında AB'nin uyguladığı demokrasi teşviki politikasının da etkisinin olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu politikanın çeşitli araçları vardır. Aşağıda bu araçlar üzerinde durulacaktır.

1.4.1. Demokrasinin Teşvik Edilmesinde Kullanılan Araçlar

Ekonomik Yardımlar

Demokrasinin geliştirilmesine yönelik genellikle kullanılan araçlar dış yardımlar (ekonomik yardımlar) yoluyla yapılan müdahalelerdir. Bunun için dış yardımlarla söz konusu hedef ülkede belirli bir ortamın oluşturulması için öncelikle belirli gruplara dış yardım yapılır ve taraftar kazanılır. Ardından önce iç muhalefet desteklenerek bir rejim değişikliğine gidilir. Ya da söz konusu ülkenin kendi iç dinamikleriyle dönüşüm gerçekleştirilemezse doğrudan bir müdahalenin yolları aranır. Tarihsel süreç içinde özellikle ABD'nin bu yönde uygulamış olduğu politikaların amacı hep sorgulanmış ve aslında demokrasiyi dış politikasında bir araç olarak kullandığı yönünde eleştirilerin hedefi olmuştur (Crawford, 1997:69).

ABD demokrasiyi teşvik için genellikle ekonomik yardımları kullanmaktadır. ABD, 1960'larda Venezüella ve Kolombiya'ya ardından Güney Kore, Tayvan, Tayland gibi ülkelere yardım yapmış ve bu yardımlar çeşitli şekillerde ve adlarda günümüze kadar devamlılık sağlamıştır (Diamond, 1992:31). Yapılan bu ekonomik yardımlar ABD iç politikasında genellikle tartışma konusu olmuş ve yapılan bu yardımlardan gerçekten sonuç alınıp alınmadığı, yapılan tüm bu yardımların demokrasinin işlerliğine yardımcı olup olmadığı sorgulanmıştır.

Dış yardımların genellikle demokrasiyi çeşitli yollarla geliştirdiği varsayılır. Buna göre dış yardımlar seçim süreçlerinin geliştirilmesine yardımcı olur, yasama ve yargıyı

yürütmenin karşısında güçlendirir, sivil toplum ve basının gelişmesini sağlar; eğitimin ve gelir dağılımını yükselterek demokrasinin gelişmesini sağlar (Knack, 2004:251). Bazı yazarlar ise dış yardımların sağlıklı bir demokratik sistemin gelişmesini baltaladığını iddia ederek şiddet ve askeri darbelere kadar giden bir süreç ürettiğini iddia etmektedirler. Dış yardım yapan taraflar genellikle yardımları yapmanın temel şartı olarak demokratik bir yapının işlenmesini öne sürmektedirler. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı, her yıl 700 milyon dolardan fazla dış yardımı tek başına, seçimlerin desteklenmesi, parlamentoların, yargı sistemlerinin, siyasi partilerin ve sağlık kuruluşları ve kadın hakları ve insan hakları grupları gibi sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi koşuluna bağlı olarak yapmaktadır.⁸ Toplam yardımlar içerisinde demokrasinin teşvikine yönelik yardımlar çok az bir yer tutsa da ABD ve diğer yardım yapan ülkeler bu yardımın şartlarını sivil özgürlüklerin, özgür seçimlerin ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına bağlamaktadırlar.

Demokrasinin yerleştirilmesi her şeyden önce toplumun modern kurumları benimsemesi ve demokratik kurumları talep edebilmesi için okuryazarlık oranının geliştirilmesi, gelir seviyesinin yükseltilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine bağlıdır. Bu amaçla yardımlar genellikle eğitim olanaklarının iyileştirilmesi, gelir seviyesinin yükseltilmesi gibi alanlarda kullanılmaktadır (Knack, 2004:252). USAID ABD'nin yapmış olduğu yardımların başarılı sonuç ürettiğini ve demokrasinin geliştirilmesinde büyük rol oynadığını iddia etmekte ve 1990-2003 arasında toplam 194 ülkeden 165'inin yardım almaya ehil olduğunu, bunlardan 121'inin demokrasi teşviki için yardım aldığını ve böylelikle ABD'nin demokrasinin gelişmesi için tüm dünya çapında aktif rol aldığını açıklamaktadır (Finkel ve diğerleri, 2006:14).

Ancak her ne kadar yardımlar demokrasinin yerleşmesinde ve geliştirilmesinde olumlu sonuçlar verse de genellikle şarta bağlı olarak verilen yardımların olumsuz sonuç verdiği tespitleri ağırlıktadır (Crawford, 1997: 71-72). Bir çok yazar bunun nedeninin dış yardımların özel sektörden daha çok devlet sektörüne gitmesinden dolayı hükümetin rolünün güçlenmesini getirdiğini belirtirken, bazıları ise dış yardımın demokrasinin ve hukukun gelişmesini zayıflatarak sağlıklı bir sivil toplumun oluşmasını alttan alta

⁸ USAID tüm Amerikan yardımlarını hangi dönemlerde nerelere yapıldığını ayrıntılı olarak rapor halinde sunmakta ve bu yardımların etkili olup olmadığına yönelik ekonometrik modeller üzerinden analizler yapmaktadır. Bakınız: <http://www.usaid.gov>

engellediğinden hükümetlerin sağlıklı olarak işleminin kurulmadığını iddia etmektedirler. Çünkü demokratik kurumlar belirli bir süreçten geçerek oluşmamakta ve suni bir yapılanmayla ve zorlamayla oluşmaktadır. Demokrasinin batıda yerleşmesi özellikle vergi verenler ve monarklar arasında geliştirilen ilişkinin bir tezahürü olarak yerleşmiştir. Ancak yüksek düzeyli dış yardımı alan hükümetler, vergi veren halktan daha çok genellikle yardım yapan ülkeye karşı sorumlu olmaktadır (Knack, 2004:253).

Yüksek düzeyli yardımlar, yeni demokrasilerde yürütme gücünü parlamento karşısında güçlendirebilmektedir. Uluslararası Finans Kurumu Enstitüsü Danışma Kurulu'nun 2000'deki yayınlamış olduğu raporunda (International Financial Institution Advisory Commission Final Report, 2000, <http://www.imf.org>) IMF tarafından gelişmekte olan ülke ekonomileri için şartlı kaynak sağlanmasının, yardım alan ülke hükümetlerinin demokratik süreçlerini ve egemenliklerini zayıflattığını açıklamıştır. Söz konusu raporda, IMF temsilcilerinin çok kere açıkladığı üzere, şartlı yardım alan ülkelerin yasalarından taviz vermek zorunda kaldığı, bu durumun bazı yerlerde reformların gerçekleşmesi için arzulanabilir bir yapı ortaya çıktığı gözlemlense de, çoğu kez ülkelerin kendi içyapılarındaki güç dengelerinin bozularak daha kötü bir durum ortaya çıktığı belirtilmiştir (Knack, 2004:253).

Yardımların gerçekten demokrasinin yerleşmesi için olumlu bir katkı yapıp yapmadığı ya da farklı ülkelerde farklı sonuçlar verdiği üzerinde literatürde epeyce bir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar ampirik verilerle genellikle Freedom House'un raporları üzerinden ya da demokrasinin teşviki ile ilgili oluşturulan ampirik metotlar üzerinden yapılmaktadır. Yapılan ampirik çalışmalarda dış yardımların demokratikleşmeyi geliştirdiğine yönelik bulguların (Bone, 1996; Burnside ve Dollar, 2000) yanında eğer yardımlar milli gelirin yükselmesine yol açıyorsa demokrasi açısından olumlu sonuca ulaşıldığı (Svensson, 1999) gibi şartlı bulgular da bulunmaktadır. Ayrıca dış yardımların seviyesinin yüksek olmasının bürokratik yapıların yozlaşmasına yol açtığı iddialarının yanında dış yardımların doğrudan demokratikleşme ile bir bağının bulunmadığını savunanlar da bulunmaktadır (Kanck, 2004:253-254).

Ülkelerin demokratik açıdan yönetimlerinin kurumsallaşması için ekonomik yardımın en başta gelen unsurlardan biri olması gerektiğini savunanlar, yardımların hükümet dışı

kuruluşlar olan muhalefet partileri, sivil gruplar, ticareti birlikler, think tank kuruluşları ve medyaya yapılmasının önemli olduğunun altını çizmektedirler (Diamond, 1992:30).

Müdahale

Huntington, Üçüncü Dalga (2002:311) isimli kitabında “Demokrasi, dünyada tek tek ülkelerde iktidarı ellerinde bulunduranların, onun yayılmasını istedikleri ölçüde yaygınlaşacaktır” ifadelerini kullanmaktadır. Remmer ise siyasi çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesine yönelik umut ve çabaların hem demokratik devletlerin kendi aralarında hem de demokrasinin tam olarak yerleşmediği ülkelerle ilişkilerinde demokrasi dalgasının yayılmasına olumlu bir etki yaptığını dile getirir (Remmer, 1998:25-26). Demokrasi ve uluslararası çatışma arasındaki ilişkiyi inceleyen Russet “demokratik norm ve pratiklerin dünya üzerinde yaygınlaştırılmasına yönelik çabaların savaş ve şiddet içeren çatışmaları azalttığı” sonucuna varır (Remmer, 1998: 26). Bu idealist söylemler demokrasinin yaygınlaştırılması için dış yardımın meşruluğunu önceler. Ne var ki, demokrasinin hâkim kılınması söylemi, artık “insani müdahale” adı altında dünya üzerinde müdahalelerin de artmasını beraberinde getirmiştir. Hedef ülkede dış yardımların devamlılığını demokratik gelişmeye bağlayan ABD ekonomik yardımlarla istenilen sonucun alınmadığı gerekçesiyle müdahaleyi meşrulaştırmakta ve sık sık bu yola başvurmaktadır.

Müdahale (intervention), birçok açıdan farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Özellikle demokrasi ile ilişkilendirilmesinde tanımla ilgili bakış açıları başlı başına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin müdahale düşük yoğunluklu askeri müdahaleden, ekonomik yaptırıma, düşmanca bir dış politika uygulayarak uluslararası alanda yalnızlaştırma politikasına kadar çeşitli şekillerde gerçekleşebilmektedir (Falk, 1992: 129).

Çağdaş uluslararası hukukçular genelde müdahaleyi, zora dayanan bir müdahale (Forcible interference) olarak tanımlamaktadır (Hermann, 2001:319). Müdahalenin tanımlanması ve belirli bir format üzerinde konsensüs sağlanması müdahaleyle demokrasinin teşvik edilmesi arasındaki ilişkiyi incelerken önem kazanmaktadır. Çünkü söz konusu alanda yapılan çalışmalarda genelde ampirik metotlar kullanılmakta ve belirli dönemler arasındaki demokrasinin yerleştirilmesi amacıyla yapılan müdahalelerin olumlu ya da olumsuz sonuçları analiz edilmektedir. Çalışmalarda

üzerinde durulan diğerk bir konu da demokrasinin yerleştirilmesinde sonuçlar analiz edilirken hangi değişkenlerin kullanılacağı sorundur. Örneğin demokrasinin yerleştirilmesinde, toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi, adaletin adil olarak dağıtılması, halk egemenliğinin hakim kılınması, bireysel hakların yaygınlaştırılması, siyasi katılımın artırılması gibi değişkenlerden hangisinin kullanılacağı da önemlidir.

Müdahalenin sonuçlarına ilişkin olarak yapılan çalışmalar üzerine tartişmalar çok yönlü olarak yapılmaktadır. Demokratik Barış Teorisi'ne göre kendilerini ideal yönetim sistemleri olarak gören demokratik ölkeler, aşırı değersiz olarak algıladıkları demokratik olmayan ölkeleri doğal düşmanları olarak görebilmektedirler (İnat ve Ali, 2007:262-263). Demokrasinin güçlendirilmesi için müdahale konusuna değinen Czempiel, dünya barışının sağlanmasında en büyük problem olarak gördüğü demokrasiden uzaklaşma eğiliminin en iyi yönetim sistemlerinin demokratikleşmesiyle engellenebileceğini belirtiyor. Czempiel, bunun için demokratik olmayan, halkın baskı altında bulunduğu ölkelere müdahale edilmesini gerekli görmektedir. Demokrasinin temeli halkın özgür şekilde seçtiği kişilerin karar vermesi, yani halkın seçtiği kişiler üzerinden dolaylı olarak siyasi ve bunun içerisinde diş politika kararlarını vermesi olduğuna göre, halklarına bu imkanı tanımayan yönetimlere sahip ölkelerin uluslararası toplumun müdahalesi yoluyla demokratik bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Ancak bu müdahale kesinlikle şiddete başvurulmadan gerçekleştirilmelidir (İnat ve Ali,2007:263).

Bazı çalışmalarda müdahalenin demokratik değer ve kurumları güçlendirdiğine ve böylece uluslararası sistemin daha güvenli hale geldiğine işaret eden bulgular öne sürölürken (Kegley, ve Hermann, 1996:318-319), bazı çalışmalar ise bunun tam aksi olarak, müdahalelerin demokrasiyi teşvik söylemi altında kullanılmasının olumlu sonuç doğurmadığını iddia etmektedir (Meernik, 1996:400).

Demokrasilerin müdahaleyi bir amaç için kullanmasına yönelik meşrulaştırmayı George Kennan ve Morgenthau gibi realist düşünörlere atıfla yapan Hermann ve Kegley, demokratik bir devletin başka bir devlete müdahalesinin nedenlerini şu şekilde saymıştır:

- Menfaatlerin uzlaştırılması,
- Statükoyu devam ettirmek için başka bir hükümeti desteklemek,

- Başka bir hükümetin amaç ve hedeflerine engel olmak
- Kendisini terörist grupların saldırısından korumak (Hermann ve Kegley, 2001:242).

Onlara göre demokratik devletlerin müdahaleyi bir araç olarak görmelerinin ana sebebi liberal değerlerin yok olmasından daha çok söz konusu değerlerin korunması ve yerleştirilmesidir. Aynı zamanda demokratik devletler kendi çıkarlarına başka bir devletten tehdit geldiği zaman askeri müdahaleyi öncelikli olarak savunmacı amaçlarla ve demokratik kampta yer almak için yapmaktadırlar (Hermann ve Kegley, 2001:242).

Demokratik ülkelerin liberal ve demokratik amaçlarını sürdürmek için yapmış oldukları müdahalelerin başarılı olup olmadığı konusunda Hermann ve Kegley yaptıkları çeşitli çalışmalarda demokratikleşme için müdahalenin bir araç olarak kullanılmasının olumlu sonuçlar doğurduğunu tespit etmişleridir (Kegley ve Herman, 1997; Kegley, Raymond ve Hermann, 1998). Ancak yapılan müdahalelerin olumlu sonuçlanması için de bir takım şartların oluşması ve yerine getirilmesi gerektiğini de vurgulamışlardır. Bu şartları da müdahalenin, bir yıldan az bir sürede tamamlanması, müdahale edilen ülkedeki çıkar ve sorumlulukların askeri olarak destek içermesi, müdahale edilen ülkenin güveninin kazanılması ve ABD dış politika elitleri tarafından müdahale üzerinde bir konsensüsün sağlanarak iç politikada gücün kullanılmasıyla ilgili bir güvenin oluşturulmasının sağlanması olarak saymışlardır (Hermann, 2001:243).

Örneğin Hermann ve Kegley müdahalecilik ve demokrasi arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarda demokratik kurum ve değerlerin yerleşmesinde müdahalenin olumsuz yanından daha çok olumlu yanlarının olduğuna işaret etmişlerdir. Yaptıkları çalışmalara yönelik olarak olumlu sonuç odaklı değişkenler kullandıkları yönündeki eleştiriler için, eleştirilerin doğru taraflarının olabileceğini ancak kendilerinin bardağın dolu tarafını gördüklerini ifade etmişlerdi. Dolayısıyla özellikle üçüncü demokrasi dalgasıyla birlikte müdahalelerin olumlu sonuç verdiğinin açık olarak görüldüğünün altını çizmişlerdir (Hermann ve Kegley, 2001:243).

Hermann ve Kegley'in çalışmaları genelde ABD'nin demokrasiyi teşvik etmesinde müdahalenin etkili bir araç olup olmadığı ile ilgilidir. Söz konusu çalışmalarda demokratikleşme açısından gelgitler olsa da müdahalenin tercih edilebilir bir araç olarak uluslararası sistem tarafından kabul edildiği sonucuna varmışlardır. Ayrıca müdahalenin

bir amaç olarak, tüm eleştirilebilecek yönlerine rağmen, demokrasiyi teşvik etmek ve korumak için etkili olarak kullanıldığını iddia etmişlerdir (Kegley ve Hermann, 1996:318-320). Ancak Hermann ve Kegley'in çalışmaları genelde eleştiriye de uğramış ve istenen sonuca dayalı değişkenler kullanıldığı gerekçesiyle söz konusu çalışmalara şüpheyle yaklaşılmıştır. Özellikle teorik yaklaşımlar açısından, kullanılan değişik ölçüm teknikleri, farklı örneklem grupları, farklı zaman dilimleri doğrudan ilgili olmayan rakamsal verilerin sonuçlarına şüphe ile bakılmış ve müdahaleye sadece olumlu yanından bakarak onun düşmanca ve meşru olmayan yönlerini, altında gizlenen dış politika önceliklerini görmezden geldikleri de onlara yapılan eleştiriler arasındadır (Tures, 2001:247-249).

Allison ve Bescel (1992:82), ABD'nin demokrasiyi teşvik etmesinin mümkün olabileceğini, hatta olduğunu kabul etmektedir. Ancak demokrasiyi teşvik etmek ve dünyaya demokrasiyi hakim kılmak isteyen ABD'nin gerçek niyetinin ne olduğunun, bu politikayı uygularken yöntem ve metotlarının neleri içerdiğinin ve planlanan durumla ortaya çıkan durumun aynı olup olmadığının sorgulanması gerektiğini belirtmektedirler. Allison ve Bescel demokrasinin teşvik edilmesi ile ilgili olarak "Washington dünyaya niçin demokratik kurum ve değerlerin yayılması ve ilerletilmesiyle ilgilidir?", "Amerikanın hedefi gerçekten demokratik değerlerin yayılması ve yükseltilmesi mi yoksa ABD'ye dost ülkeler yaratılarak Amerikan çıkarlarının maksimize edilmesi midir?", "Demokrasinin yayılması ile ilgili uluslararası kabul gören bir yöntem var mıdır?", "Demokrasinin işleyebilmesi için pazar ekonomisinin gerekliliği ne düzeydedir?" gibi sorulara verilecek cevaplara göre durumun analiz edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Tüm bu sorulardan sonra Allison ve Bescel, demokrasinin teşvik edilmesi için on şart⁹ üzerinde durmakta ve bunlardan her birinin ABD'nin demokrasiyi teşvikte politik önceliklerinden olduğunu, eğer bunlar var ise demokrasinin güçlendirilmesinin olası olduğu ancak bunların var olmamasının demokrasinin

⁹ Bu on şart: 1. Toplumların demokrasiye olan inancının oluşması, 2. Demokrasi için elverişli, ekonomik siyasi ve güvenlik bakımından uluslararası bir düzenin varlığı. 3. Çoğulcu bir toplum ve gelişen bir sivil toplumun teşvik edilmesi. 4. Demokratik siyasi kültürün gelişiminin özendirilmesi. 5. Demokratik kurumların desteklenmesi. 6. Pazar ekonomisinin gelişimine yardım edilmesi. 7. Ordunun ve güvenlik güçlerinin demokratik değer ve normlara saygı göstermesi. 8. Liderlerin demokrasinin inşasını teşvik etmesi. 9. Demokrasiye geçişte, Pazar ekonomisi ve uluslararası ilişkilerde işbirliğine yönelik kritik kararlar hakkında danışma ve işbirliğinin devam ettirilmesinin sağlanması. 10. Farklı ülke ve bölgeler arasında farklılıkların olabileceğinin göz önünde bulundurulması (Allison ve Bescel, 1992: 90-97). Bu şartlardan ilk ikisi demokrasinin tercih edilmesiyle ilgilidir. Son üçü ise, demokratik hedeflerin gerçekleştirilmesiyle alakalıdır.

güçlendirilmesi için yapılanların olumsuz bir sonuç doğuracağını belirtmektedirler (Allison ve Bescel, 1992:88-89).

Özetlemek gerekirse, demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmadığı ve daha barışçı dış politika izlediği tezinden hareketle dünyanın liberal demokratik değerlerle buluşmasının, dünyayı daha barışçı bir hale getireceği varsayımı demokrasinin teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılması ile ilgili çabaları beraberinde getirmiştir. Bu çabalar büyük devletler ve örgütler tarafından genellikle bir dış politika amacı olarak ifade edilmiştir. Demokrasinin yerleştirilmesi için söz konusu olan ülkeye ekonomik yardımlar yapılmış ve bu yardımı alan ülke yardımı yapan ülkeye dolaylı olarak bağımlı konuma gelmiştir. Ekonomik yardımlarla yeterli sonucu alamadığını düşünen hegemon güçler (genelde ABD ve Avrupa) müdahaleyi bir araç olarak kullanmışlardır.

Dış politika amacı olarak kullanılması bir yana, ilgili çabaların demokrasi açısından olumlu sonuç verdiğini belirten yazarlar genelde Freedom House gibi düşünce kuruluşlarının çalışmalarından elde ettikleri sonuçları kullanarak ya da yeni ekonometrik modellemeler oluşturarak ilgili politikaları olumlamaya çalışmışlardır. Özellikle de demokratik ülkelerin dünyadaki gelişme grafiğindeki artışın bu durumu kanıtladığını iddia etmişlerdir. Ancak söz konusu duruma eleştirel yaklaşan yazarlar demokrasinin yerleştirilmesini bahane ederek yapılan müdahalelerin dünyayı daha kaotik bir yapıya götürdüğünü dolayısıyla “demokratik barış teorisi”nin varsayımlarının bu yapıya hizmet ettiğini belirtmektedirler. Ayrıca dünyadaki demokratik devletlerin sayısındaki artışın aldatıcı olabileceğini, demokratik olarak adlandırılan bir ülkenin otokratik bir devletten daha çok insan hakları ihlallerine ve bireysel özgürlüklerin yok edilmesine sahne olabileceğinin altını çizmişlerdir.

BÖLÜM 2: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ POLİTİKASI

2.1. AB'nin Demokrasi teşviki politikası

Demokrasi AB için önemli bir iç unsur olma özelliğine sahiptir ve AB kuruluşundan bu yana yaşadığı genişleme hareketlerinde demokrasiye verdiği önemi göstermiştir. 18 Nisan 1951'de Avrupa Birliği'nin temellerini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasındaki temel amaç Avrupa'da barış ortamını tesis etmektir. Jean Monnet ve Robert Schuman iki dünya savaşının da yıkıcı etkilerini göz önüne alarak ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşmenin sağlanarak, devletlerin birbirine ihtiyacının ön plana çıkarılmasını gelecekteki barışın şartı olarak görmüştür. Bu yüzden ilk yıllarında Avrupa Topluluğu siyasal bir bütünleşmeden ziyade ekonomik alanda işbirliği olarak görülmüştür. 25 Mart 1957'de EURATOM (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) ve AET'yi (Avrupa Ekonomik Topluluğu) kuran Roma Anlaşması birlik müktesebatının temeli haline gelmiş ve demokrasi ile yönetilen tüm ülkelerin Avrupa Ekonomik Topluluğuna girebileceği belirtilmiştir (Karluk, 2005: 14).

Avrupa bütünleşmesi sürecinde Birliğe üyelik için demokrasi, en baştan itibaren, Avrupa Birliği'nin en önemli siyasi kriteri olmuştur. 1962 tarihli Birkelbach Raporu'nda Avrupa Birliği'ne üyelik için sayılan şartlar arasında *“sadece, sınırları içerisinde tam anlamıyla demokratik uygulamaları garanti eden ve temel hak ve özgürlüklere saygı gösteren devletler Topluluğa üye olabileceği”* belirtilmekteydi. Bu politik bildirge aslen Güney Avrupa diktatörlüklerine¹⁰ yönelik ifade edilmiş ve bu ülkelerdeki politik olaylara önemli etkilerde bulunmuştur. Avrupa topluluğunun bu etkisi politik iyileştirmenin bir şekli oluyordu. Yani ödül veya cezalandırma ilgili ülkelerin iç politik gelişmelerine bağlıydı. Özellikle üyeliğin getireceği ekonomik ödüller ilgili ülkenin yapacağı demokratik reformlara bağlıydı. Dolayısıyla topluluğun periferisindeki bölgeye dışsal müdahalenin değişik bir formu olan bu etkiye göre demokrasiyi teşvik etme ve koruma (iyileştirme), Güney, Orta ve Doğu Avrupa'da rejim değişikliklerinden daha önemliydi (Alonso ve Maravall, 2000: 265). Karşılaştırma

¹⁰ İspanya, Portekiz ve cunta yönetimindeki Yunanistan.

yapmak gerekirse Avrupa Birliği Amerika Birleşik Devletleri gibi mevcut rejimleri devirerek, yenilerini inşa etme gibi bir fikri savunmamaktadır (Tocci, 2008)

AB'nin demokrasiye verdiği önemi gösteren bir diğer gelişmede 14 Aralık 1973 tarihli Kopenhag zirvesi kararında Avrupalı kimliğinin demokrasi ve insan haklarına saygı ile belirlendiğinin vurgulanması olmuştur. Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerde demokrasinin kurulmasına yönelik aktif bir strateji oluşturmaya başlayan AB, bu tarihten itibaren kendisini demokratikleştirici bir kuvvet olarak tarif etmeye başlamıştır (Rynning, 2003:483).

1987 Maastricht Anlaşması J-2 maddesinde ise Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nın bir amacının insan haklarını ve demokrasiyi korumak olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi'nin 1992 tarihli Lizbon Zirvesinde AB üyeliği aday ülkelerdeki demokratik sistemin önemi bir kez daha kuvvetle vurgulanmıştır (Baç, 2001: 128-129).

Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Antlaşması'nın 6(1) maddesinde demokrasi şu şekilde vurgulanmaktadır; "Birlik bütün üye ülkelerde geçerli olan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ile kanunun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulmuştur." Bu ilke daha sonra 1997 Amsterdam Antlaşması ile onaylanmış ve 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Antlaşması'nda da aynen yer almıştır. Amsterdam Anlaşması sonucunda insan haklarıyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uyma, tam üyelik için yazılı şart olmuştur (Karluk,2005:114). Yürürlüğe girmeyen Avrupa Birliği İçin Anayasa Oluşturan Antlaşma Taslağı'nın ikinci bölümünü oluşturan ve Aralık 2002 Nice Avrupa Konseyi ile onaylanan Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi de demokrasinin AB için önemini vurgulamaktadır.

Maastricht Antlaşması madde 11(1)'e göre demokrasinin geliştirilmesi ve yayılması Birliğin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası kapsamındadır. Madde 177(2)'ye göre işbirliğinin geliştirilmesi konusundaki Birlik politikaları demokrasinin gelişimine katkı sağlamalıdır. Öte yandan, Nice Antlaşması üçüncü ülkelerle ilişkilerde ekonomik, finansal ve teknik yardım alanlarında demokrasinin önemine vurgu yapmaktadır.

1993 Kopenhag Bakanlar Konseyi Zirve toplantısında aday ülkelerdeki siyasi istikrar, demokratik kurumların işleyişi ve insan haklarına saygı tam üyelik için yerine

getirilmesi gereken ön koşullar olarak ortaya konmuştur. Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne göre bir ülkenin AB'ye üye olabilmesi için demokrasinin güvence altına alındığı istikrarlı bir kurumsal yapı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygı sahip olunması gereken özelliklerdir. Kopenhag Kriterleri olarak adlandırılan bu ön koşullar AB üyeliğine aday ülkelerde siyasi sistemin AB tarafından izlenmesini gerektirir. Bu amaçla Avrupa Komisyonu 1988 yılından itibaren yılda bir kez olmak üzere bütün aday ülkeler için bir İzleme ve İlerleme Raporu hazırlayıp Bakanlar Konseyi'ne sunmaktadır (Karluk, 2005:103).

Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerde demokrasinin kurulmasına yönelik aktif bir strateji oluşturmaya başlayan AB, bu tarihten itibaren kendisini demokratikleştirici bir kuvvet olarak tarif etmeye başlamıştır (Rynning, 2003:483). Kopenhag Kriterleri çerçevesinde tanımlanan hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması prensipleri dolayısıyla tarif edilen liberal demokrasidir. Kopenhag Kriterlerinde ima edilen liberal düzen ilkelerinin müktesebatın başlattığı bir değişim siyaseti yoluyla ihraç edilmesi ve ulusal düzen içinde kurumsallaşması için, devletçi eğilimlerin körleştirilmesi kadar önemli bir diğer önemli husus da, ulusal, etnik, dini ve diğer cemaat kimliklerinin insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kimi kurucu değerler yoluyla yeniden tanımlandığı ve neredeyse kültürün Avrupalılaştığı kapsayıcı bir sosyal değişim sürecinin canlandırılmasıdır (İrem, 2009:161).

Yürürlüğe giremeyen Avrupa Birliği İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma'nın 1(2) maddesi Birliğin değerlerini şu şekilde özetler:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukuk devleti ve azınlıklara mensup kişilerin haklarını da içeren insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler, çoğulcu, ayırım gözetmeyen, hoşgörülü, adil, dayanışmacı ve kadınlar ile erkekler arasında eşitliğin hüküm sürdüğü bir toplumda, üye devletlerin hepsi için ortaktır.”

Aynı anlaşmanın, Birliğin Dış Faaliyetleri, kısmında şu hüküm yer alır (Madde 292)

“Birlik'in uluslararası alandaki faaliyetleri, kendi kuruluşu, gelişimi ve genişlemesi sırasında esinlenen ilkeler olan demokrasi, hukuk devleti, insan haklarının ve temel özgürlüklerinin evrenselliği ve bölünmezliği, insanlık onuru, eşitlik ve dayanışma ile Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilkelerine göre uluslararası yasaya saygı ilkeleri tarafından yönlendirilir ve dış dünyada bu ilkeleri daha ileri götürecek şekilde tasarlanır. Birlik, bu değerleri paylaşan üçüncü ülkeler ve bölgesel ya da küresel uluslararası örgütlerle

ilişkiler geliştirmeye ve ortaklıklar kurmaya çabalar. Özellikle Birleşmiş Milletler çerçevesinde, ortak sorunlara çok taraflı çözümler bulunmasını teşvik eder.”

Ayrıca Birlik, ortak politikaları ve faaliyetlerini tanımlar, izler ve de aşağıdaki amaçlara ulaşmak için uluslararası ilişkilerin tüm alanlarında yüksek derecede işbirliği için çalışır (Madde 292):

(a) Birlik'in ortak değerlerini, temel çıkarlarını, güvenliğini, bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak;

(b) demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve uluslararası hukuku pekiştirmek ve desteklemek...”

Tüm bu kararlar göstermektedir ki, demokrasi AB içinde olduğu kadar dışında da son derece önemli bir yere sahiptir. Topluluk kendi içinde demokrasinin uygulanması için direktmekte ve ayrıca toplulukla daha güçlü ilişkilerin kurulabilmesi için de demokrasiyi önkoşul olarak sunmaktadır. AB üçüncü ülkelerle ilişkilerini şekillendirirken demokrasiyi ön koşul olarak tutarken bir yandan da ekonomik, finansal ve teknik alanlarda yapacağı yardımları buna bağlayarak Topluluğun dış politikasının önemli bir aracı yapmaktadır (Baç, 2001: 129).

Bölgesel ve uluslararası kuruluşların arasında AB, üçüncü ülkelere demokrasi teşviki hususunda, hukuki ve kurumsal stratejilere sahip en eşsiz örnektir. AB'nin sınır ülkelere ve hatta daha da uzak ülkelere demokratikleşme stratejileri geliştirmesinde beş iç, beş dış faktör bulunmaktadır (Baracani, 2004:8).

İç faktörler:

1. 1957'de şekillenen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) entegrasyon yoluyla barış getirme çabalarıyla bilinmektedir. Bu sebeple AB'nin kendi oluş sebebi içinde batılı demokratik değerlerin üye devletlere teşvik edilmesinde öncü rol üstlenmektedir.
2. Topluluk başlangıçta barışı teminat altına almak için ekonomik işbirliğine vurgu yaparak başlamış olsa da Topluluk değerleri çok daha fazlasına evrimleşmiş ve kurumsal kurallar şekline bürünmüştür.

3. AB'nin askeri zayıflığı kendisini, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, ekonomik ve ticari gelişmeler yoluyla komşu ülkeler ve bölgelerde istikrarı sağlamaya çalışan bir "sivil süper güç" olmaya kışkırtmıştır.
4. Bölgesel bir kuruluş olarak AB üyeliğe kabul etme gibi teşvik edici önerilere sahiptir.
5. Son yarım yüzyıldır Topluluk, örgütsel kapasitesini kendi iç kaynakları ile besleyerek oldukça gelişmiş bir ulus üstü (supranational) bürokrasiye doğru evrimleşmiştir. Bu küresel anlamda AB'nin gelecekteki yerinin sağlam olacağına dair bir güven oluşturmuştur.

Demokrasi teşviki strateji ve araçlarını geliştirmek üzere AB'nin öne sürdüğü temel dış tecrübeler şöyledir:

1. 1970'lerin ortası ve 1980'lerin başında Topluluk, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'i Topluluğa katarken, bu ülkelerin otoriter yönetimleri sonrasında demokratikleşmelerini hızlandırmak için mücadele etmeyi kilit unsur olarak görmüştür.
2. 1980'lerin sonu, 1990'ların başında Sovyet Bloğunun dağılmasıyla AB, Komünist rejimden gelen ülkelerde istikrarsızlık ve aşırı ulusçuluğun artması gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldı. Buna cevap olarak, AB Aralık 2002'de Birliğe bu on yeni üye devleti katarak genişleme kararı alarak çözüm buldu. Bu süreç boyunca AB demokratikleştirme alanında birçok kavram, strateji ve araç geliştirdi. Bu devletlerin katılım sürecinde oluşturulan özel AB dinamiği bu zamana kadar yapılmış en detaylı, en geniş kapsamlı demokrasi teşviki politikasını üretmiştir.
3. AB'nin coğrafi konumu ve buna bağlı olarak refahı, hem aday ve aday aday ülkeler arasında hem de Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Batıda Yeni Bağımsız Devletler (WNIS¹¹), Yeni Bağımsız Devletler (NIS¹²), Rusya ve Körfez'de ekonomik kalkınma ve siyasi istikrarı destekleme ihtiyacıyla başa

¹¹ Western Newly Independent States. Bu ülkeler: Ukrayna, Moldova ve Belarus

¹² New Independent States. Bu ülkeler: Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Ukrayna ve Özbekistandır.

çıkmasını gerektirmektedir. Tüm bu bölgelerde AB demokrasiyi desteklemeyi barış ve huzurun edinilmesini çok önemli bir kazanım olarak görmektedir. Diğer bir deyişle, demokrasiyi teşvik etmek bir anlamda AB'nin çevresinde bir demokrasi kuşağı kurarak güvenliğini sağlamlaştırma meselesidir.

4. Birçok önemli AB üyesi devlet'in (Belçika, Fransa, Hollanda, Portekiz, İspanya, Birleşmiş Krallık) sömürgecilik tarihine bakıldığında, özellikle Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleriyle karşılaştırıldığında Topluluğun bu yerlerde demokrasiyi teşvik etme hususunda daha geleneksel şekillerde müdahalelerde bulunduğu görülmektedir.

5. AB '*değerler topluluğu*' kimliğini dünya çapında her geçen gün daha da değerli kılmaktadır.

Genişleme yoluyla demokrasi teşviki demokratikleşme bağlamında AB'nin en önemli ve başarılı stratejisi olmuştur. Demokrasi teşviki noktasında AB'nin tüm deneyimlerine bakılacak olursa tam üye olarak 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye katılan Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde¹³ oluşan demokratik dönüşümden etkilenmemek mümkün değildir. Morlino'ya göre, henüz 1989–1990 yıllarında komünist rejimin çekirdeğinde olan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin diktatörlükten demokrasiye geçip bunu son on yıl içinde sağlamlaştırmaları kayda değer bir başarıdır (Baracani, 2004:9).

Birçok yazarın da önemle altını çizdiği gibi koşulluluğun (conditionality) kullanımı, aday ülkelerle ilişkilerin oluşturulmasındaki genişleme sürecinin anahtar unsuru olmuştur. Görüşler, Katılım Ortaklığı, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programlar ve İlerleme Raporları tamamen Kopenhag Kriterleri temelinde yapılandırılmıştır. Mevcut katılım öncesi süreçler ve üyelik süreci, bu kriterlere uyum kapsamında ölçülmektedir.

Avrupa Birliği Antlaşması (TEU, 1992: <http://eur-lex.europa.eu>) Madde 49'a göre, Komisyon, AB aday başvurusunda bulunan ülkeler hakkındaki Konsey fikrinden bahseder. Bu dokümanda, Komisyon, öncelikle ülkenin kriterler açısından analiz ve tanımını yaptıktan sonra katılım müzakerelerinin oluşturulmasının mümkün olup olmadığına bakar.

¹³ Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Slovakya ve Slovenya.

Mart 1998 yılında karar verilen ilk Katılım Ortaklığı'nın amacı, öncelikli alanları Avrupa Birliği'ne aday olma yolunda tek bir çerçevede toplamak, bu öncelikleri yerine getirmek için aday ülkeye finansal destekte bulunmak ve bu yardımda gereken koşulları yerine getirmektir. Her aday ülke için belirlenen öncelikli alanlar, Kopenhag Kriterlerinin ilkelerini ne kadar üstlenebildikleriyle ilişkilidir. Öncelikler kısa ve orta vade olarak ikiye ayrılmıştır. Katılım Ortaklıkları aday ülkeye danıştıktan sonra; Konseyin karar verdiği öncelikler, prensipler ve orta halli hedeflerin neticesinde Komisyon tarafından karar verilir. Her aday ülke bir Ulusal Programa sahip olmalı ve bu program Katılım Ortaklığını nasıl uygulayacaklarını açıklayıcı nitelikte olmalıdır. Hem Katılım Ortaklığı hem de Ulusal Program aday ülkelerin gelişiminin izlenmesi amacıyla düzenli olarak yenilenmelidir (European Commission, 1997: <http://aei.pitt.edu> ve Agenda 2000).

1998 yılının sonunda Komisyon her yıl Avrupa Konseyine tüm aday ülkelerin kat ettiği mesafeyi bildirmek amacıyla yıllık düzenli raporlar hazırlamaya başladı. Buna göre adayların üyelik gerekliliklerini¹⁴ ne derece yerine getirebilecekleri siyasi ve ekonomik kriterler de göz önünde bulundurularak raporlanır. Bu raporlardan önce, her bir aday ülke için Katılım Ortaklığı uygulamaları incelenmektedir. Komisyonun Düzenli Raporları, Avrupa Konseyi bağlamında, giriş müzakerelerinin yönetimine yönelik gerekli kararları temel almaktadır.

Genişlemeyle demokrasi teşvikindeki ana aracın siyasi koşulluluk olduğu oldukça açıktır. Aday ülkelerin giriş için yerine getirmeleri gereken siyasi kriterler Kopenhag Kriterleri'ne göre olmalıdır. Aday ülkeler “demokrasiyi temin eden kurumların sağlamlığı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarının korunması ve gözetilmesi” şartlarını tam olarak yerine getirmiş olmalıdırlar. Avrupa Birliği özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden şu siyasi öncelikleri uygulamalarını istemiştir: hukuki reform (özellikle yargının bağımsızlığı), yozlaşmayla mücadele, idari reform ve âdemi merkezileşme, siyasi, medeni, ekonomik ve sosyal hakların ve azınlıkların korunması (Pridham, 2005: 14).

Bugün Birliğin genişleme yoluyla demokrasi teşviki, Hırvatistan ve Türkiye'yi izleyerek devam etmektedir. Fakat AB'nin demokrasi teşviki bu aday ülkeler ve ilgili

¹⁴ Agenda 2000'deki belirtilen gereklilikler. Bkz: http://ec.europa.eu/agenda2000/index_en.htm

genişleme politikasıyla son bulmamaktadır. Öncelikle, aday adayı ülkelere karşı- özellikle Batı Balkanlara karşı (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ) birliktelik ve istikrar politikası çerçevesinde demokrasi teşvikine yönelik AB'nin yapılandırılmış çabaları bulunmaktadır. İkinci olarak, Birlik; Doğu Avrupa (Rusya, Ukrayna ve Moldova), Güney Akdeniz (Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, İsrail, Ürdün, Filistin İdaresi, Lübnan ve Suriye) ve Güney Kafkaslar (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) gibi komşu bölgelere de komşu siyaseti çerçevesinde demokratik reform teşviki niyetinde olduğunu beyan etmiştir.

2.1.1. AB'de demokrasi prensibinin hukuki dayanağı

Avrupa Birliği hukuki açıdan demokrasi prensibini Birliğin temel prensibi ve üye devletlerin de ortak prensibi olarak kabul eder (TEU, 1992: <http://eur-lex.europa.eu>). Amsterdam Antlaşması'nın (Treaty of Amsterdam, 1997: <http://eur-lex.europa.eu>) yürürlüğe girmesiyle Mayıs 1999 tarihinde de kabul edilen bu tanım, 2003 Nice Antlaşması'nda da aynen korunmuş hukuki bir tanımlamadır (Treaty of Nice (2003), <http://www.ena.lu/>).

Demokrasi prensibine ilişkin bir diğer referans, Taslak Avrupa Anayasası'nın ikinci kısmının bir bölümünü oluşturan Aralık 2002 tarihli Nice Avrupa Konseyi'nde beyan edilmiş Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nde bulunabilir. Bu durumda, Avrupa Birliği'nin diğer ilkelerle birlikte demokrasi prensibi üzerine kurulu olduğunu pekiştirmektedir.

Daha sonra Amsterdam ve Nice Antlaşmaları'yla düzeltilmiş Avrupa Birliği Antlaşması (TEU, 1992: <http://eur-lex.europa.eu>) 7 Şubat 1992 tarihinde Maastricht'de imzalanmıştı. Avrupa Birliği Antlaşması iki önemli demokrasi referansına sahiptir. İlki, ortak dış ve güvenlik politikası üzerine hükümler çerçevesindedir. Madde 11(1)'e göre, demokrasinin *sağlamlaştırılması* ve *geliştirilmesi* Birliğin ortak dış ve güvenlik politikası amaçları arasındadır. İkincisi, Avrupa Topluluğu Antlaşmasının Madde 177 (2)'ye göre Topluluk geliştirme ve işbirliği alanında demokrasinin geliştirilmesi ve sağlamlaştırılmasına yönelik genel amaçlara hizmet etmek zorundadır. Nice Antlaşması üçüncü ülkelerle ekonomik, finansal ve teknik işbirliği hükmündeki çerçevede demokrasiye yeni bir referans içermektedir. Madde 181a(1)'ya göre, topluluk bu alanda

demokrasinin geliştirilmesi ve sağlamlaştırılmasına yönelik genel amaçlara hizmet etmek zorundadır.

Avrupa Anayasası Taslağı'nda (CONV 820/1/03 2003: <http://european-convention.eu.int>) demokrasiye ilişkin birçok önemli referans vardır. Bunlar arasında en önemlileri Madde 2 ve Madde 193'dür. Madde 2 Birliğin Değerleri arasında demokrasiye işaret eder. Birliğin dış etkenleriyle ilişkili olan Madde 193 ise uluslararası arenada demokrasinin Birliğin hareketlerinde *telkin edici* güç olması gerektiğini ve demokrasiyi *sağlamlaştırmak ve desteklemek* için ortak siyaset ve hareketlerle daha fazla *yayılması* gerektiğini ifade eder¹⁵.

Bu bilgilere dayanarak şöyle bir çıkarımda bulunmamız mümkündür: Birliğin ortak değeri olarak demokrasi prensibi sadece sınırlar içerisinde değil, ayrıca Birliğin dış işleri bağlamında, özellikle ortak dış ve güvenlik politikası, kalkınma ve işbirliği politikasında ve üçüncü ülkelerle ekonomik, finansal ve teknik anlamda işbirliğinde de ayrıcalık gözetmektedir.

2.1.2. Avrupalılaşıma Kavramı

Genel olarak Avrupalılaşıma, Avrupa entegrasyonu sonucunda ortaya çıkan içsel değişim olarak tanımlanabilir (Vink, 2003, <http://www.essex.ac.uk>). Avrupalılaşıma tanımı özellikle demokratik olmayan rejimlerin geçirdikleri dönüşüm sonrası AB üyesi olmaları ile daha da önem kazanan bir konu olmuştur. Birbirini etkileyen bazı mekanizmalar yoluyla çalışan Avrupalılaşıma, AB'ye üyelik yolunda ekonomi alanında yerine getirilmesi gereken düzenlemeler veya sağlanması zorunlu olan temel hak ve özgürlükler gibi hukuki zorunluluklar; Avrupa entegrasyonu sonucunda ülkelerin ekonomik yapılarında ve bireylerin beklentilerinde ortaya çıkan değişim gibi objektif gelişmeler; bireylerin inançlarında, çalışma hayatı, siyaset ve sivil toplum gibi alanlarda Avrupa normlarının adaptasyonuna katkı sağlayacak subjektif değişimler olarak sıralanabilir (Emerson ve Noutcheva, 2004:4). Öte yandan, Avrupalılaşıma yapısal, çevresel, resmi ve resmi olmayan kurallar, prosedürler ve siyasi paradigmalardan kurumsallaşmasının ardından, AB kararlarının oluşumunda pekiştirici bir etki yaratarak

¹⁵ Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe, Part III: The Policies and Functioning of the Union, Title V: The Union's External Action, Chapter I: Provisions having general application, Article III-193 .

ülkelere ait iç meselelerin, ülkelerin kimliklerinin, siyasi yapılarının ve toplumsal politikalarının yakınlaştırılmasında etkili olmaktadır (Vink, 2003, <http://www.essex.ac.uk>).

Avrupalılaşıma koşulluluk politikaları ve normların yayılması ve sosyal öğrenme yoluyla oluşan kurumsallaşıma olarak da tanımlanabilir. Koşulluluk ilkesine bağlı olarak beklenen gelişmeler kısa ve orta vadede gerçekleşebilirken, kimlik ve ilgilerin değişimi gibi derin konuların gerçekleşmesi ise daha uzun vadede oluşur ve siyasi söylemde çıkar beklentilerine bağlı olarak değişimin gerçekleşmesi kurumsal anlamda beklenen değişimden daha önce olabilir. Bunda çıkarların ve beklentilerinin değişmesi önemli rolü vardır. AB açısından ise Avrupalılaşıma üye ülkelerin Avrupa entegrasyonunu oluştururken aynı zamanda bundan etkilendikleri interaktif bir süreçtir. Fakat Avrupa dışında kalan devletlerin kendilerini etkileyecek olan AB kararlarında kurumsal açıdan etkili olabilmelerine olanak sağlayacak bir durum söz konusu değildir. Bu da beraberinde Avrupalılaşımanın AB'ye ait bir dış politika aracına dönüşmesini getirir (Emerson ve Noutcheva, 2004:4-5).

Devlet faaliyetlerinin mantığının ve yapısının değiştiği bir süreç olan Avrupalılaşıma kavramı, kuralcı bir yaklaşımla siyasi aktörlerin kurumsal düzen içerisinde yönetim stratejilerine yön veren çok taraflı ve çok yönlü bir süreç olarak da algılanmaktadır. Bu durum AB üyelerini de değişim sürecine katmaktadır. Avrupalılaşıma ayrıca farklı siyasi organizasyonları ve yönetimleri ve Avrupa'ya ait çözüm yöntemlerinin AB sınırlarının dışında da teşvik edilmesini kapsamaktadır. Bu Avrupa projesinin mobilize olması ve yeni siyasi-coğrafyalara da yayılması anlamına gelmektedir (Jones, 2006:415-416).

Olsen, Avrupalılaşımayı beş farklı kullanım altında açıklamıştır. Bunlar dış sınırların değişimi; Avrupa düzeyinde yönetim kurumlarının oluşumu; ulusal ve ulus altı yönetim sistemlerin merkezi yayılması; Avrupa'ya ait siyasi organizasyon ve yönetimlerin Avrupa sınırlarının dışına taşınması ve birlik ve siyasi açıdan daha güçlü bir Avrupa yaratma başlıkları altında toplanabilir (Olsen,2002). Dış sınırların değişimi olarak Avrupalılaşıma tek bir yönetim sistemini ve Avrupa'nın bir kıta olarak ortak bir siyasi alana ulaşmasını tanımlamaktadır. Buna AB'nin sınırlarının genişleme yoluyla büyümesi örnek olarak verilebilir. Avrupa düzeyinde yönetim kurumlarının oluşumu, ortak eylemler yoluyla merkezi yapılanmanın sağlanması ve buna bağlı olarak siyasi

koordinasyon ve uyuma ulaşılmasını ifade etmektedir. Anayasal prensiplere, yapılara ve uygulamalara dayanan resmi kurumlar ve düzenleyici kurallar bağıyıcı karar alma ve bunlara uymayı daha uygun bir hale getirecek olan ortamın oluşturulmasına katkı sağlar.

Ulusal ve ulus altı yönetim sistemlerinin merkezi nüfuzu, sorumlulukların ve yetkilerin farklı yönetim birimleri arasında bölünmesine neden olmaktadır. Bütün çok düzeyli yönetim sistemleri birlik ile farklılıklar arasında ve merkezi koordinasyon ile yerel özerklik arasında bir denge sağlamalıdır. Bu açıdan Avrupalılaşıma ulusal ve ulus altı yönetim sistemlerinin ortak bir Avrupa siyasi merkezine ve Avrupa normlarına adaptasyonu anlamına gelmektedir. Avrupa'ya ait siyasi organizasyon ve yönetimlerin Avrupa sınırlarının dışına taşınması, Avrupalı olmayan uluslararası aktörler ve kurumlar ile Avrupa arasındaki ilişkileri ve Avrupa'nın daha geniş bir dünya düzeninde edinmek istediği pozisyonu ilgilendirmektedir. Buna göre Avrupalılaşıma Avrupa değerlerinin diğer ülkelere ihracı ve uluslararası arenada Avrupa'ya ait çözümlerin daha etkili olması ile ilgilidir.

Siyasi açıdan daha güçlü bir Avrupa yaratma, Avrupa'nın tek ve bağımsız siyasi güç haline gelmesine, etki alanını genişletmesine, kendi merkezi yapılanmasına ve içsel adaptasyonuna hizmet etmektedir. Bu aynı zamanda, Avrupa'ya ait gelişmelerin Avrupa dışındaki yönetim sistemleri ve olaylar ile nasıl bir etkileşim içerisinde bulunduğu ile de yakından ilgilidir. Böylelikle, ulusal güvenlik, uluslararası barış, ulusal ekonomi hedefleri ve ekonomik gelişim arasındaki yakın ilişki demokrasinin teşvikini gündemde tutan unsurlar olmuştur (Burnell ve Calvert, 2005:433)

Uluslararası arenada etkin bir güç olmayı hedefleyen AB, kendine ait norm ve değer yargılarını yayarak, Avrupalılaşımanın etkisini güvenlik alanında göstermesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu açıdan Avrupalılaşıma Avrupa sınırları içinde veya çevresinde gerçekleşen ya da gerçekleşmesi olası uzlaşmazlıkların çözümünde etkili bir politika aracı olarak kullanılabilir. Bu hedefe üyelik perspektifinin yanı sıra AB'nin dış politika aracı olarak kullandığı programlarla da ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu sayede ortak çıkarlar kapsamında ülkelerin birlikte hareket etmeleri umulmaktadır. Gerçekten de, AB'nin AB'ye aday ülkelerin iç politikalarını etkileme ve şekillendirme konusunda önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle müzakere döneminde AB siyasi kurumlarına

ait değerleri, AB müktesabatını ve tavsiyelerini bu ülkelere taşımaktadır (Dobre, 2005:353).

Sahiplenme ve sosyalleşme süreci ile transfer edilen değerler, normlar ve uygulamalar yukarıdan aşağıya (top-down) yaklaşımı yoluyla Avrupalılaşıma ile sonuçlanmaktadır. Buna bağlı olarak Avrupalılaşıma'nın sadece sahiplenme ve sosyalleşme ile birlikte ortak kimlik oluşturmaya katkı sağlaması da beklenmektedir. Ortak kimlik oluşumunun ülkelerin zamanla Avrupa dış politikasına paralel dış politikalar geliştirmeleri ile olanaklı olacağı düşünölmektedir (Economides, 2005:472)

Ulusal dış politikaların Avrupalılaşıması aşağıdan yukarı (bottom-up) yaklaşımı ile de gerçekleşebilir. Burada ulusal çıkarlar veya siyasi önceliklerin transferinden çok bunların Avrupa dış siyaset gündemine yansıtılması söz konusudur. Devletler AB'nin uluslararası arenadaki gücünü dış politika hedeflerini teşvik etmek için kullanırlar. Bu durumda Avrupalılaşıma belirli bir uluslararası kuruluşa üyelik yolu ile belirli uluslararası hedeflere ulaşmanın daha kolay bir hale gelmesi anlamına gelmektedir (Economides, 2005:472)

Popescu'ya göre Avrupalılaşıma süreci çatışma taraflarının önceliklerini ve inançlarını değiştirerek çatışma çözümü süreci üzerinde etkili olabilir. Fakat bu belirli koşulların sağlanması durumunda gerçekleşebilir. Bu koşullar Avrupalılaşımanın sağlayacağı faydaların çatışmaya taraf olan elit gruplara daha cazip gelmesi, çatışmaya dahil olan her iki tarafın da Avrupalılaşımaya karşı olumlu bir tutum sergilemesi, Avrupalılaşımanın bağımsızlığını isteyen ve çatışmaya dahil olan ülkenin koruyucusu konumunda bulunan ülke tarafından desteklenmesi, Avrupalılaşımanın faydalarının belirli bir ölçüde ve belirli bir zaman diliminde elde edilmesi ve çatışmanın çözümünde istekli olan tarafın AB tarafından desteklenmesine bağlı olarak oluşmaktadır (Popescu, 2004:1).

Avrupalılaşıma Avrupa sınırları içinde oluşabilecek uyuşmazlıklara çözüm üretmek açısından da önemlidir. Demokrasi ve çatışma çözümü arasında doğrudan bir baç vardır. Güneydoğu Avrupa'daki mevcut çatışmaların çözümünde Avrupalılaşıma başta AB olmak üzere Avrupa kurumlarının, çatışmanın sonuçlarını ve çatışma içerisindeki tarafları Avrupa yapılarına bağlayan bir süreç niteliği kazanmıştır (Emerson ve Noutcheva, 2004:5). Öte yandan, AB uluslararası kuruluşların katılımı ve sunduğu yeni

ortaklık ve yönetim modelleri ile bölgesel siyasi aktörlerin, kuruluşların yasallaşmasına olanak sağlayarak çatışmaları çözüme kavuşturmayı hedeflemektedir (Dobre, 2005:354)

Buradan da anlaşıldığı gibi, ülkelerin Avrupa entegrasyonu sonucunda geçirdikleri içsel değişim, uyulması zorunlu ortak kurallar, geliştirilen ortak politikalar, Avrupa normlarına karşı eylemler olduğunda ortak çıkarların göz önünde bulundurulmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım kendisini özellikle 2. Dünya Savaşını izleyen dönemde etkin bir şekilde göstermiştir. 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından siyasi bir gelişme olarak da yorumlanabilecek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun 1951 yılında kurulması ile başlayan entegrasyon süreci zamanla kendi kimliğini kazanmış, norm ve değer yargılarını yaratmıştır. Güvenlik kaygılarının uluslararası arenada önemli bir rol oynadığı günümüzde AB, özellikle 2004 yılında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan genişlemesinin ardından yeni komşulara sahip olmuştur. Kendisine komşu bu ülkelerin neden olabilecekleri olası güvenlik sorunları AB'yi bu ülkeleri kapsayan politikalar üretmeye itmiştir.

Böylelikle, AB'nin kuruluşundan bu yana büyük bir öneme sahip olan demokrasinin teşviki ve yaygınlaştırılması bu ülkeler kapsamında da önem taşıyan bir konu haline gelmiştir. Bu kapsamda, AB 2004 yılında şekillendirmeye başladığı Avrupa Komşuluk Politikası gibi politikalarla sadece üyelik perspektifi olan ülkelere karşı değil üyelik amacı gütmeyen üçüncü ülkeler ile de kendi çevresinde bir güvenlik ve istikrar alanı yaratmayı hedeflemiş ve bu ülkelerde demokrasinin geliştirilmesi gereği üzerinde önemle durmuştur.

2.1.3. Avrupa Birliğinde Demokrasi Açığı

Avrupa Birliği ve demokrasiden bahsederken birliğin kendi yapısındaki demokrasi konusuna değinmek yerinde olacaktır. Avrupa Birliği, parlamentosuna doğrudan vatandaşların seçimi ile parlamenter seçen tek uluslararası organizasyondur. Her ne kadar bu parlamentonun yetkinliği tartışılabilir olsa da, Avrupa Parlamentosu'nun yetki alanı gittikçe genişletilmektedir. Buna ek olarak AB devletlerden bağımsız ve kanun teklifi sunma yetkisine sahip uluslararası Komisyon'a sahip olmasıyla da diğer örgütlerden ayrılmaktadır.

1990'lı yıllara kadar Avrupa Birliği'nin demokratik yapısı pek sorgulanmıyordu. 90'lı yılların ortalarından itibaren AB'nin bir demokrasi açığı sorunu yaşadığı kabul edilmeye başlandı (Shlakleton, 2005: 346). Shlakleton'a göre AB, kendisine başvuruda bulunan ülkeleri zorunlu tuttuğu, üyelik için gerekli demokratikleşme şartlarını karşılayamayacak durumdaydı. Buna sebep olarak, birliğin ilk yıllarında bütünleşme sürecinin demokratik ilkelerinin sorgulanmadığını fakat günümüze gelene kadar Avrupa kurumlarının yetki alanlarının genişlediğini ve bu genişlemeyle yetkileri artan kurumlar için, demokratik denetimin ve toplumsal katılımın daha önemli meseleler haline almasını göstermektedir (Shlakleton, 2005:346–347). AB içinde uygulanan karar alma sürecini değerlendirdiğimizde, seçilmiş tek Avrupa organı olarak yetkileri giderek genişlese de Parlamento'nun önemi son derece sembolik ve biçimseldir. Avrupa Parlamentosu ile ulusal parlamentolar arasındaki fark, ulusal parlamentolar birer yasama organıyken, Avrupa Parlamentosu'nun ağırlıkla danışmanlık işlevi görmesidir. Carchedi'ye (2009: 54–5) göre, ulusal hükümetlerden birçok yetki AB'nin Komisyon ve Konsey gibi güçlü, fakat hesap vermez kurumlarına devredildikçe, AB içindeki güç ilişkilerinin gerçek niteliği gizlenmektedir. Sınırlı güç aktarımının bir rastlantı olmadığını söyleyen Carchedi birlikte karar alma işleminin¹⁶ yapısının, daha fazla demokrasi ile artan etkisizleşme arasındaki neden-sonuç ilişkisine ışık tuttuğunu belirtiyor ve ekliyor:

Aslında Avrupa Parlamentosu ile ulusal parlamentolar arasındaki fark, ulusal parlamentolar birer yasama organıyken Avrupa Parlamentosu'nun ağırlıkla danışmanlık işlevi görmesinden kaynaklanıyor. Bu, AB içindeki demokratik bir eksikliği ortaya koyuyor. Birlikte karar alma işlemi, bu eksikliği gidermekten oldukça uzak. Ancak bu demokratik eksiklik kavramı, durumu tam anlatmıyor. Parlamenter demokrasi çerçevesinde bile AB içindeki karar alma sürecindeki bu demokrasi eksikliği, bir yandan Parlamento, öte yandan Konsey ve Komisyon arasında, Birlik'in yönergeleri ve düzenlemelerinin reddedilmesi, değiştirilmesi ve kabul edilmesiyle ilgili sorunların çok ötesine geçiyor. Bu, yasaların biçimlenmesi ve yazım sürecinde ortaya çıkıyor. Yasalar hazırlanırken oluşturulan tartışma

¹⁶ Birlikte karar alma işlemi: AT Antlaşmasınının 251.maddesinde özel olarak düzenlenmiş olan bu usulde Parlamento ve Konsey yasama yetkisini paylaşırlar. Komisyon yasa teklifini iki kuruma da gönderir. Bu iki kurum da teklifi sırasıyla iki kez tartışırlar. Eğer üzerinde mutabakata varılamazsa; teklif Konsey ve Parlamento'dan eşit sayıda temsilciden oluşan "uzlaştırma komitesi" ne gider. Bu komitenin toplantılarına Komisyon temsilcileri de katılır. Komite teklif üzerinde anlaştığında, metin yasa olarak kabul edilmek üzere üçüncü kez Konsey'e ve Parlamento'ya gönderilir. Bu işlem daha çok iç pazar, kişilerin serbest dolaşımı, tüketici güvenliği, eğitim, kültür, sağlık ve Avrupa'yı saran iletişim ağlarıyla ilgili sorunlarda uygulanır. (http://europa.eu/scadplus/glossary/codecision_procedure_en.htm)

sınırları içinde bazı çıkarlar temsil edilirken diğerleri özellikle dışarıda tutuluyor. Aynı ölçüde önemli diğer bir sorun da, Komisyon tarafından hazırlanan ve Konsey’de tartışılan yasa tekliflerinin içeriğinin hangi toplumsal gruplarca değerlendirildiği sorunu. Bir başka deyişle, hangi toplumsal gruplar, diğer grupları devre dışı bırakarak Komisyon’un hazırladığı tekliflere kendi çıkarlarını yansıtmayı beceriyorlar (Carchedi, 2009: 54-55)

Soruna bu açıdan bakıldığında AB’nin karar alma sürecine nüfuz eden bir dizi aktör olduğu görülmektedir. Ulusal sermayenin çıkarlarını temsil eden bu lobiler hem politikacıları hem de AB kurumları içindeki bürokratları etkileyecek güçte olmaktadır. Bir yanında Avrupa Konseyi, Bakanlar Konseyi ve Avrupa Komisyonu’ndan oluşan üçlü üst yapının diğer yanında ise birçok lobinin olduğu oldukça karmaşık etkileşim AB içindeki demokrasi eksikliğini arttıran bir duruma yol açıyor. Carchedi (2009: 55) bu eksikliğin, bazı toplumsal grupların elde ettikleri ayrıcalıklarla Komisyon’un hazırladığı teklifleri ve Konsey’in aldığı kararları belirliyor olmalarının bir sonucu olduğunu belirtiyor. Sonuç olarak bu karışık sürecin Komisyon’un hazırladığı tekliflerde bazı çıkarlar göz ardı edilirken, bazı çıkarlara öncelik verilmesiyle başladığı, hazırlanan yasa tekliflerinin son biçimini alması için Komisyon, Konsey ve Parlamento arasında süren lobilerin de ağırlıklarını koydukları karmaşık bir müzakere süreciyle son bulduğu görülüyor.

Avrupa demokrasisine ait bu tartışmalar beraberinde Avrupa Birliği’nin nasıl bir demokrasi teşvikçisi olduğu sorularını getiriyor. Avrupa Birliği projesini “sınırları olmayan bir demokrasi” olarak özetleyen Jacques Attali (2005:172), Avrupalıların düşünebileceği ilk ve teoride hayal edilmesi en basit olanının, Birliğin geri dönüşsüz bir şekilde genişletmeksizin Maastricht Anlaşması’nı uygulamak olduğunu söylemekte. Attali’ye göre bu On İnkilerin ortak bir para, ortak bir savunma sistemi ve ortak bir dış politika ile adım adım gerçekleşen bir federal birlik olduğu anlamına gelmektedir. Ve Birlik, Avrupalının artık tek devletin değil, birinde doğduğu, birinde oturduğu ve birinde çalıştığı birkaçının birden yurttaşı olacağı, çok yanlı bağlılığa sahip bir toplumun deney alanı olan bir anayasa ile yönetilecek “bütünleşmiş bir politik alan” olacaktır.

Yazarın söylediklerinin gerçekleşmesi, Maastricht anlaşmasını yapan On İnkilerin bu düzenlemeleri yeni adayların üyelik için baskıları artmadan geri dönüşsüz bir biçimde yapmasına bağlıydı. Yeni üyelerin katılımıyla birlikte Avrupa Birliği’nin üye sayısı

1994 yılından 2007'ye 27'ye çıkmıştır. Bu da birliğin kendi içinde henüz yukarıda bahsedilen “sınırları olmayan bir demokrasi” alanını tam olarak kurmasını güçleştirmektedir. Böyle bir güçlüğü sahip bir birliğin demokrasi ihraç edeceği fikri de tartışmaya açıktır.

2.2. AB'nin Genişlemesi ve Demokrasi Teşviki Politikası'nın Uygulamaları

Genişleme Avrupa Birliği'nin gündeminde sürekliliğe sahip bir konu olmuştur ve özellikle 1990'lı yılların başından itibaren on Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Malta ve Kıbrıs'ın adaylıklarıyla da tekrar gündeme gelmiştir. 1957 Roma Antlaşması'ndan itibaren sınırlarını genişletmeye ve yeni üyeler kabul etmeye devam eden AB bu yolla kendi norm ve politikalarını diğer ülkelere aktarmayı hedeflemiş böylelikle demokrasinin teşvikini sağlamaya çalışmıştır.

Avrupa Topluluğu insan haklarını korumayı ve demokrasinin teşvikini hedeflemiş ve bu ilke ilk olarak Tek Avrupa Senedi'nde belirtilmiştir. 1993'de yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmaya göre demokrasinin desteklenmesi ve hukukun üstünlüğü ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının (OGDP) temel hedeflerindedir. Ayrıca Komisyon Mayıs 1995'te Topluluk ve üçüncü ülkeler arasındaki antlaşmalarda demokrasi ve insan haklarına saygıyı ön koşul olarak tutacağını belirten bir bildiriye kabul etmiştir (Karacasulu ve Çelebi, 2006:7).

Bununla birlikte, ekonomik bir topluluk olarak kurulan AB 1990'lı yıllara gelene kadar kendisini demokrasinin teşvikine sistematik olarak adanmamıştır. Topluluk müktesebatının dokunulmazlığı gibi bazı prensipler İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı kapsayan ilk genişlemeyle oluşturulmuştur. Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın Birliğe kabulü demokrasinin teşvikine ilk katkılar olarak yorumlanmaktadır. Çünkü bu ülkelerin üyelikleri için belirli demokratik koşulların sağlanması şart koşulmuştur.

1990'lı yıllarda Finlandiya, Avusturya ve İsveç'i kapsayan genişleme sırasında söz konusu ülkelerin işleyen demokrasilere sahip olmaları nedeni ile demokrasiye diğerleri kadar vurgu yapılmamıştır. Öte yandan, Avrupa Birliği'ne üyelik sözü Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nde demokrasinin geliştirilmesinde ve siyasi reformların hızının artırılmasında etkili olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelikleri uzun bir süreci kapsamış olsa da entegrasyonun demokrasinin teşvikine katkı sağladığını

söylemek mümkündür. Avrupa Birliği söz konusu ülkelerde üyelik perspektifi sayesinde demokrasinin etkili bir şekilde teşviki için iyi bir fırsat yakalamıştır (Karacasulu ve Çelebi, 2006:7).

Diğer yandan, dış politika unsurlarını belirlerken iç politika unsurlarından bağımsız hareket etmeyen AB, uluslararası bir aktör olarak kendi normlarını kendisi için önemli bölgelere yaymayı hedeflemektedir. AB söz konusu Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini demokratik değerlere, hukukun üstünlüğüne, çoğulcu siyasi ve ekonomik sistemlere, liberal iç ve dış politikalara sahip oldukları için genişleme sürecine dâhil etmiştir. Buna göre, uluslararası bir topluluğun temsil ettiği değer yargılarını benimseyen ve bu topluluğun normlarına uyan ülkeler bu değerleri temsil eden kurumlara üye olmak isterler. Uluslararası kuruluşlar da bu normları sağlayan ülkeleri kendi aralarına almak için çaba harcarlar. Özetle bölgesel bir organizasyonun genişlemesi temsil ettiği norm ve değerlerin de genişlemesiyle doğru orantılıdır (Nugget, 2005:4).

Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri açısından AB'ye üyelik, yeni oluşmakta olan liberal ekonomilerinin işleyişinin güvenliği ve demokratik siyasi rejimlerinin varlıklarını koruyabilmeleri açısından önem taşımaktadır. Bu sayede demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler korunabilir ve her iki taraf da temsil edilen ortak değerlerin çatısı altında birleşmiş olur (Nugget, 2005:7-8). Kuruluşundan itibaren demokrasiye ve demokrasinin teşvikine önem veren AB zamanla üçüncü ülkeler ile olan ilişkilerinde demokrasinin bir ön koşul olmasını sağlamıştır. Uluslararası arenada etkin bir rol oynamayı hedefleyen AB kendi norm ve hedeflerini bu yolla üçüncü ülkelere ihraç etmektedir.

Genişlemeye ilişkin konular çok katmanlı (ulusal, Birlik düzeyinde ve uluslararası bağlamda) ve çok boyutludur. AB bütünleşmesi görüldüğü üzere maliyet-yarar hesaplarına dayanan çıkar ve norm/değer etkenleriyle açıklanmaktadır (Gürleyen, 2009:112). Frank Schimmelfennig'in geliştirdiği "retorik tuzak" olarak adlandırdığı yaklaşımda ise, mesela Doğu Avrupa genişlemesinde genişlemeyi çıkarlarına uygun gören üye devletler (Almanya) genişleme karşıtı olan devletleri (Fransa gibi) normatif argümanlarla utandırarak ikna ettikleri iddia edilmektedir (2001:47-48). Yani normlar üye devletlerin davranışlarını kısıtlayıcı bir işlev görmektedir (Gürleyen, 2009: 112). Bu açıdan bakıldığında hangi tür normların genişleme sürecinde önem kazandığını anlamak

için Sjursen'in norm ve değerlerin genişleme sürecinde oynadığı role ilişkin ayrımı oldukça açıklayıcıdır. Sjursen (2006:2-4) Avrupa'da üç tür Avrupa düzeni olasılığının söz konusu olduğunu ve genişlemenin de bu farklı bakış açılarına göre değerlendirildiğini belirtiyor. Bunlardan ilki ortak Avrupa değerlerini ve aidiyetlerini belirli coğrafi sınırlar içindeki kültürle uyumda gören "değerlere dayalı bir topluluk" görüşüdür. İkincisi AB'yi "haklara dayalı bir varlık", olarak gören yani AB'nin evrensel hakları ve demokratik usulleri temel alan ve kültürle çoğulculuğa farklı kimlikleri içerecek şekilde izin vereceği görüşüdür. Üçüncü seçenek ise AB'yi üye devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaç edinmiş "salt problem çözücü bir varlık" olarak gören görüştür. Özetlemek gerekirse sırasıyla bu görüşler AB'yi bir 'Hıristiyan klubu', 'demokratik bir birlik' veya 'siyasi ve iktisadi bir birlik' olarak gören görüşlerdir.

90'lı yılların başında komünist sistemin yıkılmasından sonra eski doğu bloku ülkeleri on yıllık bir süre zarfında AB'nin üye ülkeleri arasında yer almaya başladı. Oysa yaklaşık 20 yıl önce kimse bu ülkelerin kapalı bir toplumdaki, demokrasi ve özgürlüklerin mevcut olduğu açık bir topluma dönüşeceklerini tahmin edemiyordu. Bu dönüşüm sürecinde temel eksen Batı ile olan ilişkilerin geliştirilmesi olduğundan bu ülkelerin en önemli hedefleri NATO ve AB üyeliği olmuştur. Fakat bu kolay bir süreç değildi. Çünkü bu ülkeler siyasi ve ekonomik yapı ile beraber toplumsal yapılarını da aynı anda değişim sürecine sokmak zorunda kalmışlardır.

1990'lı yılların başına kadar, tek parti tarafından yönetilen ve merkezi planlamanın hâkim olduğu bu ülkelerde hem sermaye hem de üretim doğrudan devlet tarafından sağlanıyordu. Piyasa ekonomisinin tam zıddı olan katı merkezi planlama mekanizmasına sahip olan bu devletler yeni dönemde Liberal ve Demokratik bir iktisadi ve siyasi düzene geçmek zorunda kalmışlardır. Bu çok sancılı bir süreç olmuştur. Batılı ülkelerde bir kişinin ömrü boyunca tanıklık edeceği siyasi, ekonomik ve sosyal değişimi bu ülkeler birkaç yılda yaşamışlardır. Bu sancılı süreçte AB'nin bu dönüşüme katkısı büyüktür. Bu bölümün bundan sonraki kısmında, AB'nin genişleme sürecinde ülkeleri dönüştürmesi 3 başlık altında örnekler üzerinden incelenecektir. İlk olarak AB'nin üyelik perspektifi ile 90 öncesi Akdeniz'deki diktatörlükleri nasıl değiştirdiği, ikinci kısımda 90'lı yıllarda eski doğu bloğu ülkelerini nasıl demokratikleştirdiği ve son olarak karşılaştırma imkânı sağlaması ve AB'nin üyelik perspektifi dışında bir dış politika

çıkması açısından demokrasi teşvikinin üçüncü taraflara uygulanma örnekleri sunulacaktır.

2.2.1. 1990 öncesi Akdeniz Havzasında Üyelik Perspektifi ile Demokrasi Teşviki: Yunanistan, İspanya Ve Portekiz Örneği

Yunanistan

Yunanistan'ın yakın tarihi AB üyeliği öncesi ve sonrası olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Yaklaşık 175 yıllık tarihi boyunca kimi zaman krallıkla, kimi zaman cuntalarla yönetilen Yunanistan AB üyeliği perspektifiyle demokrasisini pekiştirmiş ve AB üyesi olarak kendi tarihinde demokrasi açısından önemli bir başarıya imza atmıştır.

1967 yılında iktidara gelen Albaylar Cuntası 1973 yılında Atina'da önce öğrenci gösterileri sonra halkın da katıldığı direniş ile zayıflamaya başlamıştı. Önce cunta liderinin değişmesi sonra Yorgos Papadopoulos'un yerine Dimitrios İonnides'in göreve gelmesi de cuntanın ömrünü uzatamadı. Sonunda Kıbrıs'ta Nikos Sampson darbesiyle Makarios'u deviren cunta Türkiye'nin adaya müdahalesi ile sona yaklaştı. Halkın gözünde iyice itibarını kaybeden Cunta kendi kendine yıkıldı (Ülger, 2005: 43).

1963 yılında komünist milletvekili Lambrakis'in öldürülmesinden sorumlu tutulması üzerine başbakanlıktan istifa edip Paris'e giden Konstantin Karamanlis 1974 yılında Yunanistan'a bir kurtarıcı gibi geri döndü (Wilsford, 1995: 221). Yeni Demokrasi Partisi'ni kurarak ilk seçimlerde tek başına iktidara geldi. Halkı da arkasına aldı ve "ya ben, ya tanklar" diyerek askerın kışlaya çekilmesine çalıştı ve hızlı bir demokratikleşme sürecine başlayarak 1967'de yarıda kesilen Avrupa sürecini yeniden başlattı. Üyelik müzakereleri 1975 yılında yeniden başladı (Kırbaki, 2001: www.ntvmsnbc.com). O tarihte Yunanistan demokrasi açısından Avrupa ülkelerinden çok gerideydi. Yaşanan gelişmeleri özetlemesi açısından zamanın baş müzakerecisi emekli büyükelçi Viron Teodoropoulos şunları söylüyordu:

'Hem AB ile hem de kendi içimizde güçlükler vardı. Öncelikle kimlerle müzakere ettiğimizi anlamamız gerekiyordu. Almanlarla, İngilizlerle, Fransızlarla ayrı ayrı müzakere etmediğimizi, AB ile müzakere ettiğimizi anlamak zaman aldı. Ben Yunan heyetinin başkanıydım. Karşımda 9 ülke değil, sadece AB vardı. Ayrıca ne için müzakere ettiğimizi anlamamız da zaman aldı. AB'nin ilkelerini, kaidelerini, değerlerini müzakere etmiyorduk. Bir kulübe giriyorduk. Bu kulübün de kuruluş beyannamesinde birtakım maddeler vardı.

Eğer üye olacaksak bunlara uymak zorundaydık. Yani onların istediklerini kabul etmemiz gerekiyordu. Müzakerelerde elbet bizim de taleplerimiz vardı. Uyum sağlamamız gereken alanlarda hep ek zaman tanınmasını istiyorduk. Yani geçiş dönemlerinin süresini olabildiğince uzatılmasını. Karşılaştığımız bir başka güçlük de Yunanistan'daki mantaliteyi değiştirmektir. En büyük güçlüğümüz, sanırım Yunanistan'daki devlet sektöründe yapılan düzenlemelerdir. İnanın, devlet sektöründeki düzenlemeler için kendi insanlarımızı ikna etmek, AB'yi ikna etmekten daha güçtür. Üyelik müzakerelerimizi yaparken siyasi açıdan da ekonomik açıdan da AB'ye tam hazır değildik. Zamanla farklı düşünmeyi öğrendik. Brüksel ile aynı tempoda şarkı söylemeyi öğrendik. Bugün artık Avrupa dediğimiz evde kendimizi daha rahat hissediyoruz. AB'ye girdiğimizde ayakkabılarımızı nerede bırakmamız gerektiğini bilmiyorduk. Terlikler nerede bilmiyorduk. Şimdi eve alıştık.'(Kırbaki, 2005)

Eski ulusal ekonomi bakanlarından Stefanos Manos ise Yunanistan'ın AB öyküsü ve AB'nin Yunanistan'ın değişimine katkısı hakkında şöyle diyor:

'Yunanistan'da iyi ve kötü, çabuk unuttuğumuz bazı şeyler var. Bugün Komünist Partisi dışında tüm siyasi partiler AB'den yana. Oysa 1975 yılında üyelik için ilk gayretler başladığında karşı çıkanlar çoktu. AB bizim için büyük bir bahisti. Hemen her şeyi yeniden düzenlememiz gerekti. Bazen yasaları değiştirdik, Anayasa'da bile düzenlemelere gittik. Yunanistan'ın tarihinde gerçek demokrasiyi sadece son 25 yılda yaşadığımızı itiraf etmeliyiz. Tarihimizde hiçbir zaman gerçek demokrasi görmemiştik. Şimdi demokrasinin yerleşmesinde AB'nin baskıları da var diyebilirim. AB sayesinde ekonomik istikrara da kavuştuk. AB'nin Tarım politikası Yunanlı çiftçiyi kurtardı. Adamlar gelişip onları yakalamamız için bize yıllarca para verdiler' (Kırbaki, 2005).

Bugün 100 bin sayfa olan AB müktesebatı o zamanlar belki 20 bin sayfa kadardı. Fakat görüldüğü üzere o dönemin şartlarında aday ülkeler AB üyesi oluncaya kadar zorlu süreçlerden geçiyorlardı. Yunanistan üye olmak için AB kapısını çaldığında üye sayısı bugünkünün yarısı kadar bile değildi ve eski Yunan medeniyetine sempati, Hıristiyan bir ülke olması gibi avantajlarına rağmen demokrasi ve ekonomi açısından Avrupa ülkelerinden çok çok gerideydi. Yeni kurulan demokrasisi askerlerin yeniden siyaset sahnesine çıkmak için küçük çaplı, başarısız teşebbüslerine sahne oluyordu. Ayrıca Yunanistan'da Karamanlis'in lideri olduğu Yeni Demokrasi Partisi'nden başka hiçbir siyasi lider ve siyasi parti AB'ye girmeye sıcak bakmıyordu (Bourdovalis, 2005: 454–455).

Avrupa Topluluğu'nun Yunanistan'ı üye almak için birkaç nedeni vardı. Avrupa Birliği İspanya ve Portekiz gibi Yunanistan'ın da sağlam bir demokrasiye sahip olmasını istiyordu (Daltrop, 1989: 157). Böylece Avrupa Topluluğu güneyinde bir demokrasi kuşağı oluşturulacaktı. Yunanistan ekonomisinin tam üyelik için hala yeterli olmadığını iddia eden komisyonun başvuruyla ilgili olumsuz görüş vermesine rağmen özellikle silahlı kuvvetlerin yeniden bir diktatörlük rejimi kurmaya yönelik çabalaması gibi siyasi nedenlerden dolayı, Bakanlar Konseyi Yunanistan'ın katılımını kabul etti (Ülger, 2005:43). Nihayet 5 yıl süren çetin pazarlıklar sonrasında 1981 yılında Yunanistan Avrupa Topluluğu'nun yeni üyesi oldu. Yunanistan Avrupa Topluluğu'na girdiğinde o tarihe kadar üye olan ülkeler içerisinde ekonomik anlamda en fakiriydi. Siyasi konulara verilen bu öncelik, daha sonra gelen Akdeniz ve Orta ve Doğu Avrupa genişlemeleri için emsal teşkil etmiştir.

Yunanistan üyeliğinin ilk yıllarında oldukça kötü bir dönem geçirdi. 1981 yılında yüzde 25-30'larda seyreden enflasyon AT üyeliğinin ilk yıllarında pek değişmedi. Avrupa'nın temelleri sağlam ekonomilerinin, pazarın serbestleşmesi ile Yunanistan'ın rekabet gücü zayıf ekonomisine katkıda bulunmak bir yana olumsuz yan etkileri olmuştur. Yunan piyasası Alman, Fransız ve İngiliz ürünlerle dolmuş, pek çok küçük ve orta ölçekli şirket iflas etmişti. Devlet sektöründe ise tam bir kargaşa hâkimdi. AT'den üst üste ultimatomlar geliyor, yasalar değişiyor ve her gün yeni bir düzenleme yapılıyordu. Hemen her gün gösteriler oluyordu. AT karşıtı sloganlarla halk kitlelerini yanına çeken Papandreu ilk seçimlerde iktidara geldi. Fakat zamanla AT'nin para yardımları Yunanistan'a akmaya başlamıştı. Bunlardan en çok tarım sektörü faydalandı (Kırbaki, 2001: www.ntvmsnbc.com). Yunanistan başta ortak tarım politikası ve topluluk destek çerçeveleri yardımları sayesinde AB'nin toplam harcamalarından yüzde 8,3'lük bir pay almaktadır (Dinan, 2005: 459). AT'nin etkisi 1985 yılından sonra kendini iyice göstermeye başlamıştı. Avrupa aleyhtarı Sosyalist parti lideri Andreas Papandreu bile AT'nin savunucularından olmuştu.

Yunanistan ekonomisinin geleceği açısından gerekli olan altyapı projelerini yürütmek üzere AB'nin yapısal fonlarından ve uyum fonundan cömertçe faydalanmış ülkelere biridir. Ülkenin ekonomik durumunu 2000'li yıllar itibarıyla derinden değiştirecek Atina Havaalanı, Kuzeydoğu Yunanistan'ı ülkenin batısındaki Igoumenita'ya bağlayan

Egnatia otobanı ve Atina metrosu gibi bir dizi büyük çaplı projelerin maliyetlerinin büyük bölümü AB fonlarından karşılanmıştır (Bourdouvalis, 2005: 455). Bu gibi ekonomik gelişmelerin yanında Yunanistan siyasi kazançlar da elde etmiştir. Yunanistan'ın AT üyeliği için başvuruda bulunmasının en önemli sebebi siyasi istikrar arayışıdır. 1981'den itibaren yaşanan gelişmeler bu hedefe ulaşıldığını gösteriyor. AB adeta Yunanistan'da demokrasinin sübapı olmuştur. Yunanistan'ın siyasi partileri modernleşmiş, özgür ve adil seçimlere geçilmiş ve anayasası en demokratik olacak şekilde değiştirilmiştir (Bourdouvalis, 2005: 457; Kırbaki, 2001: www.ntvmsnbc.com)

Aslında 80'li yıllarda daha Kopenhag Kriterleri ilan edilmemişken Avrupa Topluluğu'nun bir demokrasi teşviki politikası olduğunu söylemek zor olur. En azından bunun topluluğun dış politikasının en temel bir aracı olduğu dile getirilmiyordu. Fakat aday devletlerin -üyelik perspektifiyle- topluluğa üye olmak için geçirdiği bu doğal süreç 90'lı yıllardan sonra uluslararası literatürde Avrupa Birliği'nin bir demokrasi teşvikçisi olarak bahsedilmesinin de doğal temelleri olacaktır.

İspanya ve Portekiz

General Franco'nun İspanya İç Savaşı'nda kazandığı zaferin ve Almanya ile İtalya'daki faşist yönetimlere verdiği desteğin sonucunda, İspanya, II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin başlarında, siyasi ve ekonomik işbirliği konulu uluslararası anlaşmalar içinde yer almadı. İspanya BM'nin kurulmasına yönelik çalışmalara katılmaya davet edilmediği gibi, yine bu örgüt tarafından da kınanmıştı (Muns, 2005: 40). Ayrıca İspanya Avrupa Konseyi ve Avrupa Topluluğuna da kabul edilmeyerek Avrupa'da işbirliği ve bütünleşme sürecinin sınırları dışında tutulmuştu.

Dünyaca ünlü İspanyol filozof Ortega y Gasset, iç savaş öncesi İspanya için, "İspanya sorunsu Avrupa çözümdür" demiştir. İspanya Franco diktatörlüğünü dünyada eşî görülmemiş kademeli bir demokratikleşme süreciyle ve AB'nin yardımlarıyla aşabilmiştir. Avrupa Topluluğu'na üye olma perspektifi diktatörlük sonrası İspanyasına toplumsal bir proje sağlamış ve bu proje etrafında toplumsal mutabakat ile İspanya'nın Avrupa devletler sistemine dâhil olma yolculuğu başlamıştır (Ulusoy, 2002).

1942 yılından itibaren iktidarda olan General Franco 1975'de 82 yaşında öldüğünde, İspanya özünde tek partili (Movimiento Nacional) ve oldukça merkezîyetçi, IMF

istikrar programları tarafından yönetilen bir ekonomiye sahip Avrupa'nın oldukça gerisinde bir devletti (Chislett, 2008: 9). İspanya'nın Avrupa ile yakınlaşması, 1953 Eylül'ünde ABD ile imzalanan askeri ve ekonomik işbirliği anlaşması sonrası önce ekonomik alanlarda gerçekleşti. 1955'te BM'ye ardından Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) tam üye olan İspanya, IMF'nin istikrar programları yardımıyla ekonomisinde bir dönüşüm yaratarak, ithal ikameci ekonomik politikasını bitirdi ve dünyanın geri kalanıyla ekonomik işbirliğini başlattı. Değişen siyasi iklim, İspanya'yı Avrupa Topluluğu ile daha yakın bağlar kurmaya zorladı ve Şubat 1962'de konsey başkanlığına, ülkenin daha sonra topluluğa katılımına yol açacak bir ortaklık anlaşmasının müzakere edilmesi yönündeki dileğini içeren bir mektup yazıldı. Fakat İspanya'nın bu yaklaşımı Avrupa Topluluğu'na bir diktatörlüğün katılmasına şiddetle karşı çıkan siyasi grupların ve sendikaların sert tepkisiyle karşılaştı. Özellikle Avrupa Hareketi¹⁷ karşı çıkıyordu. Avrupa Hareketi'nin 1962'deki kongresinde İspanya'nın katılımının reddedilmesini içeren bir ilke kararı kabul edilmesi ve Avrupa Topluluğu'nun bunu benimsemesi sonucu İspanya hükümetinin mektubuna cevap verilmedi. Bunun üzerine İspanya 1964 Haziranında hiçbir önkoşul koymadan, sadece ekonomik meseleleri ele alan müzakereler için yeni bir teklif kaleme aldı. Taraflar pragmatik bir yaklaşımla müzakereleri başlattı ve Haziran 1970 tarihinde bu müzakereler Avrupa Topluluğu ile İspanya arasında bir tercihlili ticaret anlaşmasının imzalanması ile sonuçlandı (Muns, 2005: 41).

¹⁷ Avrupa Hareketi 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Avrupa'da yaygınlaşan işbirliği ve bütünleşmenin arkasındaki popüler ve siyasi bir güç olan ve daha derin bir Avrupa bütünleşmesi amacıyla faaliyet gösteren etkili bir lobi grubunun ismidir. Avrupa hareketinin entelektüel kökleri çok daha eskilere uzansa da yakın tarihinin başlangıcı iki dünya savaşı arasındaki dönemde oluşmuştu. 1922 yılında *Pan-Avrupa* isimli bir kitap yazan Avusturya-Macaristan aristokratı Kont Richard Coudenhove-Kelergi, 1923'de aynı adlı bir örgüt kurdu. Nüfuz sahibi politikacılar tarafından hemen taraftar kazanan örgüt dönemin Fransa dışişleri bakanı olan Aristide Briand'ın, 1929'da Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşması sırasında Pan-Avrupa hareketi doruk noktasına ulaştı. Ancak 1930'lardaki Avrupa'yı saran Faşizm dalgası kısa süre içinde Avrupa birliğine yönelik bu idealleri silip süpürdü. İki dünya savaşı arasındaki insan kıyımları, ekonomik durgunluk ve siyasi aşırılıklara karşı duyulan öfke yeniden Pan-Avrupa fikrinin doğmasına neden oldu. Federasyon, birlik ve uluslarüstücülük gibi kavramlar Avrupa'nın hastalıklarına iyi gelecek ilaçlar gibi görünüyordu. 1940'lar sona ererken Avrupa'daki bu eğilime, ortanın solundan aşırı sağa kadar çok farklı siyasi görüşü benimsemiş taraflar tarafından sahip çıkıldı. Konrad Adenauer (Alman Hristiyan Demokrat), Paul Henri Spaak (Belçika Sosyalist), ve Winston Churchill (İngiliz Muhafazakâr) gibi farklı politikacılar ekonomik ve siyasi bütünleşme fikrini benimseyerek, 1948 Mayıs'ında gerçekleşen Avrupa Kongresi'nde bir araya geldiler. Uzun mütalaalardan sonra bu kongre sonunda ortaya çıkan Avrupa Konseyi, Avrupa Hareketinin doruk noktasını temsil etti. Avrupa Hareketi olarak bilinen bu grup o tarihlerden itibaren Avrupa Bütünleşmesi amacıyla yoğun ve üst düzey lobi faaliyetlerinde bulunmaktadır. Grup son yıllarda ilgisini önemli anayasal reformlar ve Avrupa Anayasası için destek toplamak üzerine yoğunlaştırmıştır. Bkz: <http://www.paneuropa.org> , ve Dinan, 2005: 131-132.

Bu anlaşma İspanya için AT'ye katılımı konusunda hiçbir siyasi taahhüt içermiyordu. Fakat bu anlaşma ülke ekonomisine büyük katkı yaptı. Ekonomisi canlanan İspanya 1970'lerde ticaret açığı verirken 1984 yılında AT karşısında ticaret fazlası vermeye başlamıştı. 1970-1984 yılları arasında İspanya'nın AT'ye yaptığı ihracat %355 arttı. Aynı dönemde AT'den yapılan ithalat ise %109 artış gösterdi. Bu ticari genişleme gerçek bir ekonomik bütünleşmeye yol açarak, İspanya'nın daha sonraki siyasi katılımının temelini oluşturdu (Muns, 2005: 41-42). Bu süreçte turizm konusunda da büyük adımlar atılmıştır. Turizmin önemi İspanya için abartılı değildir. Turizm sayesinde İspanya endüstriyel gelişmesini sağlayacak ve altyapısını kuracak finansman için gerekli döviz elde etmiştir. Turizm ayrıca İspanya'nın demokratik gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede, özellikle Avrupa demokrasilerinden gelen farklı kişi ve fikirlerle temas kuran İspanyollar demokratik ufuklarını genişletmişlerdir (Chislett, 2008: 10).

İspanya AT'ye üyelik için, Franco'nun ölümünden iki yıl sonra, 1977 yılında ilk demokratik ve serbest genel seçim sonrasında başvurdu. Bu seçimlerde aşırı sağcı Franco yanlısı partiler toplam oyların %1'inden daha azını aldılar (Chislett, 2008:10). İspanya'nın Avrupa Topluluğuna katılmasına karşı çıkanlar sadece onlardı. Diğer tüm partiler, işçi ve işveren sendikaları tarafından AB katılım sürecine destek verdiler. Küçük bir azınlık dışında tüm tarafların bu fikir etrafında mutabık kalmasının ardında, Avrupa fikrinin İspanya için siyasi özgürlük ve demokrasiyle ilişkilendirilmesi ve uzun süre yaşanan tecridin sona ermesini simgeliyor oluşu vardı (Ülger, 2005: 43).

Avrupa diktatörlük sonrası İspanya'sına bir toplumsal proje sağladı (Ulusoy, 2002). Özellikle demokrasiye yeni geçen ülkede 23 Şubat 1981 tarihinde gerçekleşen başarısız darbe¹⁸ girişimi sonrası bütün siyasi grupların AT konusunda mutabakat oluşturmasına neden oldu. Bu mutabakat sayesinde İspanya'da çağdaşlaşmanın muğlak bir proje olmaktan çıkıp Avrupalılaşıma ile örtüşür hale geldiği söylenebilir.

¹⁸ Yarbay Antonio Tajero önderliğindeki paramiliter Sivil Muhafızlardan oluşan bir grup 23 Şubat 1981 tarihinde merkezi hükümetin reformlarına ve ETA'nın siyasi şiddet dalgasına karşı parlamentoyu bastı. Fakat ordunun geri kalanından, kamuoyu ile politikacılardan destek alınamadı ve Kral Juan Carlos'un etkili müdahalesiyle darbe başarısız oldu.

Portekiz

Portekiz ilk olarak 1960'ların başında Avrupa Topluluğu'na katılmaya çalışmıştır. Ancak Portekiz'in diktatörlük rejimi ve sömürge savaşları nedeniyle, 1974 devrimini takiben 1976 Nisan'ında demokratik bir rejim kurulana kadar, AT bu ülkeyle yakın ilişkiler kurmaktan sakındı. Portekiz için AT 1926'dan beri iktidarda olan diktatörlük rejimine karşı, 1974 Nisan'ında yapılan askeri darbe sonrası kurulan demokrasininin pekiştirilmesi açısından önem taşımaktaydı. 25 Nisan 1976'da yapılan parlamento seçimleri sonucu kurulan Mario Soares liderliğindeki sosyalist azınlık hükümeti, Portekiz'in AT üyeliğini en önemli öncelik olarak açıkladı (Pinto ve Teixeira, 2004:119).

1974'teki askeri darbe ironik biçimde Portekiz'in demokratikleşmesinde büyük rol oynadı. Portekiz o tarihte Avrupa'da kalan son kolonyal (sömürgeci) ülke idi. Kolonilerde yaşanan savaşlar Portekiz'de diktatörlüğün devrilmesinde önemli bir faktördü. 1974 darbesi hem Portekiz demokrasininin kurumsallaşmasına hem de dekolonizasyonuna neden oldu. 1974'te Gine ve 1975'te Angola ve Mozambik özgürlüğüne kavuştu (Pinto ve Teixeira, 2004:126-127). Darbe ordu içindeki daha çok orta rütbeli sol siyasi görüşlü subaylar tarafından yapılmıştı. Bu süreçle paralel olarak Sovyetler Birliği'nin 1975'de komünistlere tahminen 45-100 milyon dolar mali kaynak sağlaması Batılı devletler için Portekiz'de bir komünizm tehlikesi doğurmuştur. Bu dönemde Portekiz üzerinde uluslararası ortam tarafından tam bir dış baskı oluşmuştur. Özellikle 1975 yılında NATO ve AT'den Sovyet blokuna kadar tüm uluslararası forumlarda Portekiz değişmez bir konu idi (Pinto ve Teixeira, 2004:127). Özellikle Avrupa Topluluğu'nun Portekiz üzerinde sadece ekonomik olarak özendirici olmak ve siyasal bir destek sağlamak gibi pasif bir rolü yoktu. Batı Alman hükümeti ve Sosyal Demokratik Parti (SPD) komünistlerle mücadele için aktif rol almışlardır ve Portekiz hükümeti ile Portekiz sosyalistlerine büyük kaynaklar sağlamışlardır. Bunu yapmakla ABD'ye de aynı şekilde işe karışmak ve demokrasi için savaşılan güçlere büyük paralar akıtmak konusunda bir model, bir özendirici araç sağlamışlardır (Huntington, 2002:84-85).

Soares yönetimindeki Portekiz'in 28 Mart 1977'de AT'ye sunulan başvurusu Bakanlar Konseyi tarafından memnuniyetle karşılandı. Komisyon'da sadece Portekiz'in katılım

konusunda yaşayabileceği yapısal nitelikteki ekonomik problemlere dikkat çeken görüşünden sonra müzakereler 17 Ekim 1978’de Lüksemburg’da başladı (Magone, 2005:257). 1980-1986 yılları arasında Portekiz müzakerelerde büyük zorluklar yaşadı. Bunun en önemli nedeni Portekiz’in üyeliğinin İspanya ile ilişkilendirilmesi olmuştur. İspanya daha büyük bir ekonomiye sahip olduğundan ve AT’nin daha fazla kurumsal uyarlamaya gitmesi gerektiğinden bu süre zarfı Portekiz için kayıp olmuştur. 1978-79 ve 1983-84 yıllarında Portekiz ekonomisinin istikrar kazanması için Uluslararası Para Fonu (IMF) ile iki kez stand by anlaşması imzaladı ve Avrupa Topluluğu da Portekiz’i üyeliğe hazırlamak için birkaç katılım öncesi mali yardım paketi ile destek oldu. Nihayetinde Portekiz, İspanya ile birlikte 12 Haziran 1985’de katılım anlaşmasını imzalayarak AT’ye üye oldu.

2.2.2. Doğu Avrupa Ülkeleri Genişlemesi: Bulgaristan ve Romanya örneği

Soğuk Savaşın sona ermesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Berlin Duvarının yıkılmasıyla Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri kendilerini bir anda Avrupa düzeni içinde bulmuşlardır. İdeolojik farklılıkların son bulduğu bu yeni uluslararası düzende daha müreffeh ve daha barışçıl bir ülke olmak için bu ülkelerin en önemli dış politika hedefleri Avrupa Birliği üyeliği olmuştur. Aynı zamanda Avrupa Birliği için de bu ülkelerin uluslararası sisteme barışçıl bir şekilde entegre edilmesi 90’lı yıllardaki en önemli hedef olmuştur. Bu düzlemde AB önce 1990 yılında Dublin’deki toplantısında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla bu ülkelere yardım için önemli kararlar (European Council, 1990:10-11) almış ve nihayetinde 1993 yılında Kopenhag Zirvesi’nde de Doğu Avrupa ülkeleri ile ilgili genişleme kararı alınmıştır. Bu karar; “Katılım için ülkelerin ekonomik ve siyasi koşulları yerine getirerek ve üyelik sorumluluklarını karşılayabildikleri an AB üyesi olmak isteyen Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AB üyesi olacaktır” şeklinde ifade edilmiştir (European Council, 1993:12-13).

1997 yılında ise Komisyon yayınlamış olduğu “Agenda 2000, For a stronger and wider Union” başlıklı raporda aday ülkeler olan Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Estonya, Letonya, Romanya ve Bulgaristan hakkında, bu ülkelerin adaylığa uygun olduklarına dair beyanlarda bulunmuştur. Nihayetinde 1999’da Helsinki zirvesinde Romanya, Slovakya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan ve Malta ile de Şubat

2000'de iki taraflı hükümetler arası konferanslar toplamaya karar verilerek Mayıs 2004 itibariyle Romanya ve Bulgaristan dışındaki 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi ile Malta ve Kıbrıs Birliğe kabul edilmiştir. Romanya ve Bulgaristan 2007 yılında birliğe katılmışlardır.

Avrupa Birliği tarihi boyunca bütünleşme süreçlerini adım adım almış, yaşanan krizleri her genişleme sonrası atlatabilmiş ve her genişleme hareketinin sonrasında bütünleşme kaldığı yerden devam etmiştir. 2004'deki genişlemeye kadarki bütünleşme sürecinde siyasi birlik eşiğine gelen birlik için bu en büyük genişleme dalgasında genişleme ve derinleşme süreçleri eş zamanlı olmuştur (Savaş, 2003). 2004 genişlemesinde topluluğa kabul edilen ülkelerin sayısının fazlalığı dolayısıyla birlik aceleci davranmakla suçlanmıştır. Bu genişleme, daha önce de belirtildiği gibi her konuda adım adım ilerleyen Avrupa Birliği'nin genel politikasına uygun gözükmemektedir. Fakat uluslararası konjonktür göz önüne alındığında, Topluluğun Birlik olma aşamasına daha erken varamamış olması, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan uluslararası sisteme uyum sağlamakta güçlük yaşaması, Avrupa Birliği'ni kıtada bir güvenlik ve istikrar arayışına yöneltmiştir. Bu yüzden bu dönemde öncelikle demokrasiye geçiş aşamasında bulunan Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin desteklenmesi hedeflenmiş ve bunun yolu olarak da ilgili devletlere tam üyelik vaadi uygun görülmüştür.

Orta ve Doğu Avrupa'daki diğer komşuları gibi Bulgaristan da 1989'daki devrim sonrasında AT üyeliğine başvurdu. Aslında Bulgaristan'ın üyelik ihtimali birlik içinde bazı şüphelerle karşılanmıştır. Bulgaristan ve AB 19 Aralık 1994'te bir Avrupa Anlaşması imzaladı. Bu anlaşmada yer alan bir madde Avrupa anlaşmalarında ilk defa yer almıştır. Bu maddeye göre Bulgaristan tarafından insan hakları ve demokratik prensiplerin ihlal edilmesi halinde anlaşmanın askıya alınması öngörülmektedir. Bu madde daha sonra standart olarak diğer Avrupa anlaşmalarına da eklenmiştir (Dimitrova & Dragneva, 2001: 82).

Bulgaristan AB üyeliği konusunda yavaş bir ilerleme kaydettiği için Temmuz 1997'de Komisyon Bulgaristan'ın bu eksikliklerini belirten bir rapor yayınlamıştır (DOC/97/11, 1997). Raporda ülkedeki siyasi belirsizlik, iktisadi az gelişmişlik ve parasal istikrarsızlık belirtilmektedir. Bu yüzden adaylık başvurusunu 1995'te yapan Bulgaristan ile müzakerelere başlama kararı ancak 13 Ekim 1999'da alındı.

90'lı yılların başında reformlar yönünden diğer doğu Avrupa ülkelerine göre zayıf kalmış ve piyasa ekonomisinin en çok etkilediği iki ülke olan Bulgaristan ve Romanya'da bu yıllarda eski rejime karşı "nostalji sendromu" yaşanmıştır. Özelleştirmeler sonucu işsiz kalan halkın %50'si iki yıldan fazla süre yeni bir iş bulamamıştır. Bu yüzden halkta liberal politikalara yönelik tepki oluşmuş ve eski komünist partinin uzantısı olan dönemin partileri güçlerini önemli ölçüde tutmayı başarmışlardır. Bu parti yönetimleri genel olarak reformlardan kaçındıkları için ülkede 1996 yılına kadar ekonomik hedef ve reformlardan çok siyasi hedefler ağır basmıştır. Bu yüzden Bulgaristan AB ile bütünleşme yolunda Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi diğer doğu Bloku ülkelerinin gerisinde kalmıştır (Türbedar, 2007: 71). Mesela 1995-1997 arası görevde olan Bulgar Sosyalist Partisi lideri Zhan Videnov döneminde ülke, tarihindeki en ağır ekonomik buhranı yaşamıştır. Bu dönemde gerçekleşen Kopenhag Kriterlerine uymayan politikalar Avrupa Birliği Komisyonu tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Komisyonun 2000 yılındaki raporunda 1995-1997 yılları arasında özellikle Videnov'un ülkedeki yargı'nın özgürlüğüne siyasi baskı yaptığı ve de bütçe kısıntıları gibi ekonomik baskı uyguladığı belirtilmiştir (European Commission, 2000:16).

Bulgar demokrasisi ile ilgili diğer bir eleştiri konusu da ülkedeki azınlıkların durumuydu. Aslında Balkan'ların durumuna bakınca Bulgaristan'daki etnik yapının görece barışçıl bir ortamda bulunduğu söylenebilir. 1980'li yıllarda özellikle Türk azınlığa yapılan ayrımcılık ve baskı politikasına karşın 1989 sonrasında önemli iyileşmeler kaydetmişti. 80'lerdeki Bulgar Komünist Parti yönetimince başlatılan baskıcı isim değiştirme politikası 1989 sonrası acilen tüm partiler tarafından ayıplandı ve komünizm sonrası ülkede herhangi bir etnik çatışma yaşanmadan politik alanda çözüldü. Özellikle Türk nüfusun temsil ettiği parti olan Haklar ve Özgürlükler Partisi'nin 1991 seçimlerinde, Anayasanın 11.4 maddesindeki herhangi bir dini veya etnik kökenli parti kurulması yasağına rağmen bu partinin Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya uygunluğunun savunulması Avrupa Birliği tarafından takdirle karşılandı (Dimitrova ve Draneva, 2001:89-90).

Fakat diğer taraftan Türk azınlığın politik arenada temsil edilmesi gibi olumlu gelişmelerin tersine Roman azınlığın yaşadığı sorunlar da eleştiri konusu olmuştur.

Özellikle Roman azınlığın fakirliği, sosyal ayrımcılığa uğramaları, polis şiddeti ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gelmiş bir dizi dosya Avrupa Birliği tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu sayede 1997 Nisan'ında Roman nüfusun entegrasyonunun sağlanmasını da amaçlayan Etnik Problemler için Ulusal Konsey kurulmuştur. Tüm bu iyileştirmeler yeterli bulunmamış ve Roman nüfusun yaşam koşullarının geliştirilmesi için bu konunun Avrupa Birliği tarafından yakından izlenilmesi kararlaştırılmıştır (European Commission, 2000).

24–25 Ekim 2002'de Brüksel'de yapılan Avrupa Konseyi zirvesinde ise Bulgaristan'ın AB yolunda ilerlemesi memnuniyetle karşılandı ve üyelik öncesi yol haritası ve katılım öncesi yardımlarının planlanması kabul edildi. Konsey'in kararı ile Bulgaristan Romanya ile birlikte 2007'de müzakereleri tamamlayarak birliğe üye olmuştur. Fakat Bulgaristan ve Romanya özellikle adli reformlar, organize suçlara karşı mücadele, idari kapasitelerinin geliştirilmesi ve gıda standartları gibi alanlarda yeterince başarı sağlayamamış ve bu reformlar tamamlanmadan AB üyesi olmuşlardır. Bu yüzden iki ülke belli bir süre daha AB merceği altında olacak ve bu iki ülkenin AB fonlarına erişimi, gerçekleştirilen reformlara bağlı kalacaktır.

Reformlar tamamlanmadan bu iki ülkenin birliğe kabul edilmesinin birliğe üye olmaya çalışan diğer aday ülkelere olumsuz etkisi olacaktır. Çünkü AB 14-15 Aralık 2006 tarihlerinde yapılan liderler zirvesinde bundan sonraki genişlemelerin "3C" politikası (Consolidation, Conditionality ve Communication) yani sağlamlaştırma, koşulluluk ve iletişim, çerçevesinde gerçekleştirilmesine karar vermiştir. Bu politikanın ikinci ayağını oluşturan "koşulluluk" ilkesine göre artık AB'ye katılım konusunda aday ülkelere önceden kesin tarih verilmeyeceği kararlaştırılmıştır (Türbedar, 2007: 73).

Romanya

Avrupa Komisyonu tarafından Romanya'nın da Bulgaristan gibi 1997'de siyasi kriterleri yerine getirdiği belirtilmiş, 1999 Helsinki zirvesinde müzakerelerin başlaması kararı alınmış, 2000'de başlayan görüşmeler 2007'de AB'ye katılım ile sonuçlanmıştır. Romanya'da değişim kolay olmamıştır. Dağılan Romanya Komünist Partisi'nin temelleri üzerine kurulan Ulusal Kurtuluş Cephesi (NSF) isimli parti, Ion Iliescu liderliğinde sessiz bir darbe ile devlet idaresinde gücü tekeline almıştır. Bu da bırakın

demokratikleşmeyi, şiddeti bile arttırmıştı. Bu durumda da Romanya’da yeni sistemin eski politik sistemden pek farkı kalmamıştı (Agh, 1998:184).

Romanya’da Avrupa Birliği üyelik perspektifiyle 1996 yılına kadar politik güçler bir dengeye gelmiştir. 1996’da merkez-sağ muhalefet yerel seçimleri ve parlamento seçimlerini kazanarak yönetimde ters yönlü bir değişime ön ayak olmuştur. Bu zor dönemde Romanya birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Romanya’nın, süregelen yolsuzluk, siyasal sorumluluğun azlığı ve sivil toplumun zayıflığı gibi sebeplerle eleştirilmesi sonucu Avrupa’nın yeni “hasta adamı” olacağı gibi yorumlara maruz kalmıştır.

12-13 Aralık 2003 tarihlerinde Brüksel’de gerçekleştirilen Avrupa Birliği zirvesinde genişleme konusuna ilişkin olarak, Bulgaristan ve Romanya’nın haricinde Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovenya ve Slovakya’nın 1 Mayıs 2004 tarihinde Birliğe tam üye olacakları belirtilmiştir. Bulgaristan ve Romanya’nın son bir yılda üyelik hazırlıkları yönünden büyük ilerleme kaydettikleri fakat üyeliklerinin ancak Ocak 2007’de gerçekleşebileceği hususu vurgulanmıştır. Bu bağlamda üyelik kriterlerini karşılama hususundaki hazırlıklarına devam etmeleri gerekliliği hatırlatıldıktan ve bu iki ülkenin tam üye olarak kabul edilmelerinin 25 üyeli AB’nin temel önceliği olacağı bildirildikten sonra Bulgaristan ve Romanya hızlı bir reform sürecine girerek kısa sürede eksiklerini tamamlamışlardır. Sonuç olarak tam üyelik perspektifini alan Bulgaristan ve Romanya 2007 yılında birliğe tam üye olmuşlardır.

2.2.3. Üyelik Perspektifi olmayan üçüncü taraflarla olan ilişkilerde demokrasinin teşvik edilmesi

Komşuluk politikası çerçevesinde demokrasi teşviki

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü, insan haklarının gözetilmesi; daha geniş alanlarda ilişkilerin yürütülmesi ve bu amaçların muhafaza ve teşvik edilmesi değerleri üzerine kurulmuştur. Bu bölümde, Avrupa Komşuluk politikasının bu ortak değerleri nasıl teşvik ettiği analiz edilecektir. İlk olarak bu politikayı baz alarak temel hukuki ve kurumsal gelişmeler özetlenecektir.

1999 yılından bu yana aday ülkeler hakkında hazırlanan Komisyon İlerleme Raporları AB'nin komşularıyla ilişkilerini geliştirdiğine dair referanslar içermektedir. Strateji Belgesi 2001 (Commission Strategy Paper, 2001) ve Strateji Belgesi 2002 (Commission Strategy Paper, 2002) raporında çizilen taslaklar komşuluk politikası olarak adlandırılan politikalara somut örnekler sunmaktadır.

Nisan 2002'den beri Yeni Komşuluk girişimi sürekli Konsey'in gündeminde bulunmaktadır. AB Ortak Savunma ve Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve AB Komisyonu'nun dış ilişkilerinden sorumlu üyesi Chris Patten'in hazırladığı ilk ortak tutum çalışması Eylül 2002'de ele alınıp tartışılmıştır (<http://www.lse.ac.uk/>).

Aralık 2002'de gerçekleşen Kopenhag Avrupa Konseyi toplantısında genişlemenin; 'ortak siyasi (demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü) ve ekonomik değerler' esas alınarak komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmeye yönelik çok önemli bir fırsat olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Birlik, 'Avrupa'nın yeni sınırlarının ötesinde de *refah ve istikrarı teşvike* kararlı olduğunu' belirtmiştir (Presidency Conclusions-Copenhagen, 2002:6).

Özellikle Başkanlık Kararları'na göre genişleme 'Rusya'yla ilişkileri güçlendirecek' ve AB ayrıca uzun vadeli yaklaşımlarıyla Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya ve Güney Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerini demokratik ve ekonomik reformlarla kuvvetlendirmek için yeni girişimlerde bulunacaktır (Presidency Conclusions-Copenhagen, 2002:7).

Ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri¹⁹, ve Güney Akdeniz²⁰ ülkeleriyle yeni ilişkilerin çerçevesini hazırlama amacındaki yeni Avrupa Komşuluk Politikası Mart 2003'de Komisyon tarafından başlatılmıştır (COM(2003) 104 final).

Komisyona göre, ülkelerin ortak değerlere yönelik somut ilerleme göstermesi, müktesebatla uyum da dahil olmak üzere siyasi, ekonomik, kurumsal reformların gerçek anlamda uygulanmasının sonucunda komşu ülkeler AB ile daha yakın ekonomik entegrasyon ihtimalinden yararlanabilir. Bunun yanı sıra AB iç pazarına girme, daha fazla entegrasyon ve insanların, malların, hizmet ve paranın serbest hareketine sahip olma özgürlüğünü de elde edebilir (COM(2003) 104 final, 2003:7).

¹⁹ Rusya, Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya

²⁰ Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, İsrail, Ürdün, Filistin İdaresi, Lübnan ve Suriye

Komisyon siyasi istikrar için bazı temel ön koşulları da netleştirmiştir. Bunlar: Demokrasi, çoğulculuk, insan haklarına saygı, medeni özgürlük, hukuki üstünlük ve gerekli çalışma standartlarıdır (COM(2003) 104 final, 2003:7). Ayrıca, komşularının arasındaki siyasi konumunu da tanımlamıştır. ‘Rusya, WNIS ve tüm Akdeniz ülkelerinin tarihlerinde diktatör, demokratik olmayan yönetim, insan haklarına ve özgürlüğüne dair kötü kayıtlar vardır. Genel olarak, WNIS ülkeleri ve Rusya geçen 12 yıl zarfında demokrasiyi ve pazar kurumlarını oluşturma konusunda ciddi ilerlemeler kaydetmişlerdir. Fakat Akdeniz ülkelerinin büyük bir çoğunluğunda istenilen siyasi reform gerçekleşmemiştir’ (COM(2003) 104 final, 2003:7).

Haziran 2003’de Konsey hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı, demokrasi, özgürlük gibi ortak değerleri temel alan komşularına yönelik yeni bir alanda politika belirlemiştir. Ayrıca geliştirilen yeni politikaların Rusya, Doğu Avrupa ülkeleri ve Güney Akdeniz ülkeleriyle olan mevcut ilişkiler çerçevesinde olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca Kuzey Girişimi olarak adlandırılan Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleriyle geliştirilen bu yeni politikaların, ilgili antlaşmalar, ortak stratejiler ve Barselona Süreci bağlamında uyumlaştırılmasına öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Dahası, Konseye göre, yeni politikaların iki hedefi olmalıdır. İlki, yoksulluğu azaltmak, ortak refah alanını arttırmak çalışmak ve ikincisi, Adalet ve İçişleri alanında olduğu kadar siyasi ve ekonomik reformda da ortaklarla olan ilişkilerde, ülkelerin AB’nin kesin fayda ve tercihi ilişkisi önerilerine sıkı sıkıya bağlı olmalarıdır (GAER Conclusions on Wider Europe – New Neighbourhood, 2003:1).

Konsey, AB’nin hangi amacı üzerine girişimlerini sürdüreceğini beyan etmiştir. AB’nin komşularına izlediği yeni politikanın temel unsuru farklılaşma (differentiation) ilkesi olarak belirtilmiştir. Konsey bu siyasetin Eylem Planları (Actions Plans) olarak belirtilen anahtar araçlarla uygulanacağını belirtmiştir. Konseye göre bu Eylem Planları; siyasi belgeler ve mevcut antlaşmalar üzerine olacak ve stratejik siyasi hedeflerle ilişkilendirilerek, siyasi ve ekonomik veriler anahtar alanlarda kaydedilen aşamaları değerlendirmek için kullanılacak ve sürecin görülebilmesi adına elde edilen başarıya ne kadar zamanda ulaşıldığını gösteren bir zaman çizelgesi sunulacaktır.

Haziran 2003’de yapılan Selanik Avrupa Konseyi’nden sonra “Yeni Bir Komşuluk Aracına Zemin Hazırlama”²¹ adı altında yeni bir iletişimi tartışmaya sunmuş ve Daha Geniş Avrupa için Kuvvetlerarası Grup’u kurmuştur (COM(2003) 393 final).

Ekim 2003 ve Şubat 2004’de, Komisyon Konseye sözlü olarak iki süreç raporu vermiştir. Ayrıca, Daimi Temsilciler Komitesi ve ilgili Konsey çalışma gruplarında Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı unsurlarını içeren konularda detaylı açıklamalarda bulunulmuştur. O zamandan beri, Komisyon, eylem planlarında belirtilen öncelikler konusundaki görüşlerini ortaya koymak ve Avrupa Komşuluk Politikası ile ilgili menfaatlerini belirlemek üzere yürürlükte olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanan Doğu Avrupa’daki (Moldova ve Ukrayna) ve Güney Akdeniz’deki (İsrail, Ürdün, Fas, Filistin Özerk Yönetimi ve Tunus) aday ülkelerle durum tespit toplantıları yapmaktadır (Karacasulu, 2006:11).

Tüm bu hazırlıklar sonunda 12 Mayıs 2004 tarihinde Komisyon, Strateji Bildirisini ve yedi Ülke Raporunu²² (COM(2004) 373 final; SEC(2004) 564-570) sunmuştur. Strateji Bildirisi; ilkeleri ve faaliyet alanını, diğer komşu ülkelerin katılımını, eylem planlarını, bölgesel işbirliğini ve destekleyici Avrupa Komşuluk Politikasını ortaya koymaktadır. İki taraflı anlaşmaların ve ilgili reformların uygulanmasındaki seyri içeren bu raporlar ülkelerdeki siyasi, ekonomik, sosyal ve kurumsal durumu yansıtmakta ve Avrupa Komşuluk Politikasının öncelikli alanları üzerinde durmaktadır.

Komşuluk politikasının coğrafi alanıyla ilgili olarak, üç ana alan vardır. Doğu Avrupa’da Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova’yı kapsamaktadır. Güney Akdeniz’de, Avrupa-Akdeniz Ortaklığındaki Avrupa Birliğine dâhil olmayan Türkiye haricindeki tüm Akdeniz ülkelerini (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Suriye, Tunus ve Filistin Özerk Yönetimi) kapsamaktadır ve 17-18 Haziran 2004 Brüksel Avrupa Konseyine göre, Avrupa Komşuluk Politikası, Güney Kafkasya ülkelerine (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) kadar yayılmaktadır. Avrupa Strateji Bildirisine göre, Avrupa Komşuluk Politikası’nın Beyaz Rusya’ya olan faydalarını tam olarak ifade etmek henüz mümkün değil. Burada, otoriter rejim dolayısıyla 1996’dan beri seçimler uluslararası demokratik esaslara göre yapılamamaktadır ve önemli

²¹ Paving the Way for a New Neighbourgood Instrument

²² Moldova, Ukrayna, İsrail, Ürdün, Fas, Filistin Özerk Yönetimi ve Tunus için

derecede demokratik bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple AB, AGİT ve Avrupa Konseyinin eşgüdümünde çalışılarak 2004 sonbaharındaki demokratik parlamenter seçimleri desteklenmiş ve sivil toplum üzerine odaklanarak Beyaz Rusya'ya olan yardımın kuvvetlendirilmesi kararı alınmıştır (Baracani, 2004:14-15).

Avrupa Komşuluk Politikasının iki ana hedefi vardır; AB'ye üye ülkeler ve komşu ülkeler için refahı, güvenliği ve istikrarı güçlendirmek ve genişlerken AB ve komşuları arasında yeni sınırların ortaya çıkmasını engellemek (COM(2004) 373 final, 2004: 3). Bu iki hedefe ne yazık ki sadece Birliğe üyelik kabulü yoluyla ulaşılamaz. Kısa vadede, komşu ülkeler arasındaki ilişkiler daha iyi yönetim, güvenilir, ekonomik ve kültürel işbirliği ile çeşitli AB etkinliklerine katılma olanaklarıyla güçlenecek, uzun vadede Birlik, komşu ülkelere önemli ölçüde ekonomik ve siyasi entegrasyon sağlamak için işbirliğinin ötesinde yakın bir ilişki sağlanmalıdır. Yukarıda bahsedilen taahütler ışığında, Birlik komşulardan pazar ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma, komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve azınlık haklarını da içeren insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü konularında ortak değerlere bağlı kalmalarını istemektedir. Taahütler, özellikle kitle imha silahlarının üretimine ve terörizme karşı savaşılmaması ve çatışmalarda çözüme ulaşmak için uluslararası hukukun uygulanması gibi AB'nin dış ilişkileri açısından da incelenmektedir. Bu politikaları gerçekleştirmede uzun vadede temel araç Avrupa Komşuluk Sözleşmeleri olurken, kısa vadede temel araç Eylem Planları olacaktır (Baracani, 2004:15-16).

2004 Mayıs Strateji Bildirisinde Komisyon Eylem Planlarının gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak pek çok detay sunulmaktaydı. Eylem Planlarının gerçekleştirilmesine ve taslak haline getirilmesine ön ayak olacak olan temel ilkeler, ortak sahiplenme ve farklılaşma şeklinde ortaya çıkmıştır. Birincisi, önceliklerin partner ülkelerle birlikte belirleneceği anlamına gelmektedir. Farklılaşma ise önceliklerin her bir ülkeyle olan ilişkilerinde var olan durumunu yansıtacağı anlamına gelmektedir. Çünkü öncelikler ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermektedir. Eylem Planları iki geniş alanı kapsar. Birincisi, dış ve güvenlik politikası alanında belirli hedeflere ve ortak değerlere bağlılığı güçlendiren spesifik faaliyetlerle ilgili anlaşmalar; ikincisi, pek çok öncelikli alanda partner ülkeleri AB'ye daha da yakınlaştıracak faaliyetlerle ilgili anlaşmalar. Özellikle bu belgeler bir düzine önceliği, siyasi diyalog ve reform, ticaret ve partnerlerin AB'nin

iç pazarından bir pay almaları için yapılan ölçümler, adalet ve aile ilişkileri, enerji, ulaşım, bilgi toplumu, çevre, araştırma ve yenilik, sosyal politika ve insanlar arası ilişkiler gibi alanlara dâhil edecektir. Faaliyet için bu öncelikler oluşturulacak ve değerlendirilebilecek sıra hedefler oluşturacaktır. Öncelikleri görüşürken meydana gelen gelişmeler, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarıyla kurulmuş alanlarda incelenecek ve Komisyon periyodik olarak elde edilen gelişmeleri rapor edecek. Bu değerlendirmeye bağlı olarak AB Eylem Planlarını yeniden gözden geçirecek ve onların değiştirilmesine ve yenilenmesine karar verecek (Baracani, 2004:16).

Demokratikleştirme stratejisini analiz etmek için Eylem Planlarının ortak değerler konusundaki sözlerle ilgili olan birinci bölümünün içeriği üzerinde durmak çok önemli olacak. Strateji Bildirisine göre, bu değerlerle ilgili vaatleri güçlendirmek için hedeflenen öncelikler şunları içermektedir (COMMISSION STRATEGY PAPER, 2001, “Making a Success of Enlargement”):

- Demokrasiyi ve hukuk kurallarını güçlendirme, yargıda reform, rüşvet ve organize suçlara karşı savaş.
- Basın ve ifade özgürlüğünü de kapsayan Temel hak ve özgürlükler, insan hakları, çocuk ve azınlık haklarına saygı, cinsel eşitlik, ticaret birliği şartları ve diğer öz çalışma standartları, işkence uygulamasına karşı savaş ve kötü muamelenin engellenmesi,
- Sivil toplumun gelişimi için destek,
- Uluslararası Ceza Mahkemeleri ile işbirliği.

Genel olarak AB’ye komşu ülkeler, insan hakları ve özgürlükler ile ilgili olarak tüm BM insan hakları sözleşmelerine taraf olmakta ve bazıları da Avrupa Konseyi (Moldovya, Rusya ve Ukrayna) ve AGİT üyeleridir. Ayrıca Avrupa İnsan Haklarını Sözleşmelerine ve Temel Hak ve Özgürlüklerine de taraf olmaları ve insan hakları ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayan mekanizmaları kabul ettikleri gibi ilgili sözleşmelere de bağlı kalmaları beklenmektedir. Barselona Bildirisini imzalayan ülkeler, Birleşmiş Milletler Beyannamesi ve Evrensel İnsan Hakları Bildirgesine göre hareket etmek, siyasi sistemlerindeki demokrasiyi ve hukuk kurallarını geliştirmek, insan haklarına ve temel hak ve özgürlüklere saygı göstermek ve bu hak ve

özgürlüklerin etkin yasal uygulamasını garanti etmek üzere ilkeler bildirgesini kabul etmektedirler. Partner ülkeler çalışma ilkelerine de saygı göstermeleri ve ILO (International Labor Organisation) sözleşmelerine taraf olarak, temel sosyal hakları geliştirmekteleri beklenmektedir (Baracani, 2004:16-17).

Eylem Planları başka önemli alanları da kapsamaktadır. Siyasi diyalog, ekonomik ve sosyal gelişim politikası, ticaret ve iç pazar; adalet ve aile ilişkileri, komşuluk bağı kurma (enerji, ulaşım, çevre, bilgi toplumu, araştırma ve yenilikler), programları ve temsil yetkileri gibi alanlarda Eylem Planları'nın kapsamındadır. Ülke raporları ise sadece ülkelerin siyasi durumlarını yansıtmaz, aynı zamanda ekonomik ve sosyal durumlarını da yansıtır ve her şeyden önce ilgili reformların ve iki taraflı anlaşmaların uygulanmasındaki süreçleri kapsar (Baracani, 2004:17).

Tüm bu ülke raporları, sırasıyla; Ukrayna, Moldova, Tunus, Filistin Yönetimi, Fas, Ürdün ve İsrail, Eylem Planlarının hazırlanmasında rehber görevi görmüştür ve belki de Birliğin gelecekteki siyasi ilerlemesini ölçmede bir temel kabul edilecektir. Neredeyse tüm Ülke Raporlarında siyasi konum tanımı dörde ayrılmıştır (COM(2004) 373 final; SEC(2004) 564-570).

1. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü;
2. İnsan hakları ve temel özgürlükler;
3. Bölgesel ve küresel istikrar;
4. Adalet ve iç içleri arasında işbirliği

Ayrıca her ülkenin siyasi konumu farklıdır. Komşu ülkelerin bu bağlamda üç ana grupta toplandığını görmekteyiz (Bkz: Tablo 2). Bunlar, AB'nin demokrasi geçişini teşvik etmesi gereken ülkeler (Beyaz Rusya, Cezayir, Mısır, Libya, Lübnan, Suriye, Azerbaycan, Filistin Yönetimi ve Tunus), Birliğin demokratik sağlamlaştırmayı teşvik etmesi gereken ülkeler (Rusya, Ukrayna, Moldova, Fas ve Ürdün) Birliğin demokratik kalitenin artmasına yönelik teşvikte bulunması gereken ülkelerdir. (sadece İsrail).

Tablo 2: AB ve Demokrasi Teşviki:

Statü	Coğrafi Alan	Üçüncü Ülkeler	Demokrasi Teşvikinin çeşidi (Geçiş, Pekiştirme, kalitesinin artırılması)	AB Politikası (Demokrasinin pekiştiği takdirde gerçekleşecek olan)	
Aday Ülkeler	Doğu ve Batı Balkanlar	Bulgaristan	Demokratik kalite	Genişleme	
		Romanya	Demokratik kalite		
		Hırvatistan	Demokratik kalite		
	Akdeniz	Türkiye	Demokratik Pekiştirme		
Potansiyel Adaylar	Batı Balkanlar	Arnavutluk	Demokratik Pekiştirme	İstikrarlaştırma ve Kurumsallaştırma	
		Bosna-Hersek	Demokratik Pekiştirme		
		Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti/Makedonya	Demokratik Pekiştirme		
		Sırbistan ve Karadağ	Demokratik Kalite		
Komşular	Doğu Avrupa	Rusya	Demokratik Pekiştirme	Komşuluk Politikası	
		WNIS	Ukrayna		Demokratik Pekiştirme
			Moldova		Demokratik Pekiştirme
			Beyaz Rusya		Demokratik Geçiş
	Güney Akdeniz	Orta Doğu	Filistin Ulusal Yönetimi		Demokratik Geçiş
			İsrail		Demokratik kalite
		Güney (Magrep)	Cezayir		Demokratik Geçiş
			Mısır		Demokratik Geçiş
			Tunus		Demokratik Geçiş
			Fas		Demokratik Pekiştirme
			Libya		Demokratik Geçiş
			Doğu (Maşrek)		Ürdün
		Lübnan			Demokratik Geçiş
	Suriye	Demokratik Geçiş			
	Güney Kafkasya	Ermenistan	Demokratik Pekiştirme		
		Azerbaycan	Demokratik Geçiş		
		Gürcistan	Demokratik Pekiştirme		

Kaynak: Baracani (2004:44)

AB'nin ilk ülke grubuna önerebileceği temel ortak siyasi önceliklerin sebebi AB'nin bu grubu; temel medeni ve siyasi hakların tanınması; özgür, adil, rekabetçi seçimler; siyasal çoğulculuğun ve özgür basınının oluşturulması noktalarında eksiklikleriyle tanımış olmasıdır (COM(2004) 373 final; SEC(2004), 2004:564).

İkinci gruba geldiğimizde Ürdün, sadece uluslararası antlaşmaların onaylaması ve insan haklarının gerçek teminatını engelleyen kısıtlamaları yok etmesi noktasında diğer ülkelerle benzerlik göstermektedir. Diğer ülkeler bunların yanı sıra; demokratik rejimi güçlendirme, idari reform, ademi-merkezleşme, hukuki reform ve yolsuzluğa karşı mücadele konularına da yoğunlaşmaktadır. İlk gruptaki tüm ülkeler de bu siyasi önceliklere yoğunlaşmaktadır (COM(2004) 373 final; SEC(2004), 2004:564).

İsrail ile ilgili temel siyasi öncelikler ise insan hakları ve temel özgürlüklerin tamamen korunması, özellikle Filistin Halkına yönelik ve uluslar arası antlaşmaların gözetilmesi, onaylanması ve imzalanması yönünde olmaktadır (COM(2004) 373 final; SEC(2004), 2004:568).

Özetle bir yandan Yüksek Temsilci, Komisyon, Konsey ve Avrupa Konseyi'nin resmi belgelerine göre AB'nin Komşuluk Politikası çerçevesinde demokratikleşme stratejisini yerine getirme ve Avrupa Komşuluk politikasının amaçlarına (güvenlik, istikrar, AB üye ve komşu ülkelerin refahını sağlama) ulaştırmada aracı olma arzusunda olduğunu görüyoruz. Diğer yandan, bu stratejinin gerçekleştirildiğine dair somut eylemlere baktığımız zaman bu soruya olumlu bir cevap verebilecek herhangi somut bir delil sunamıyoruz. Genişleme meselesinde de gördüğümüz gibi demokratikleşme stratejisi uzun vadeli bir süreçtir.

Genişleme yoluyla demokrasi teşvik politikası ve Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde demokratikleşme stratejisi arasındaki benzerlik ve farklılıklara baktığımızda, benzerliklerin içerik, koşulluk (conditionality) ve süreçlerde bulunabileceğini, temel farkların ise teşvik unsurunda olduğunu söylemek mümkündür. Genişleme çerçevesinde demokratikleşme stratejisinin içeriğindeki temel benzerlik AB'nin komşulara bulunduğu taahhütlere bakılarak bulunabilir. Bunlar aynı zamanda ortak değerleri oluşturur. AB'nin aday ülkelere istediği taahhütleri Birlik, komşularından da istemektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi güçlendirmek, yönetim reformu, yolsuzluk ve organize suçlara yönelik

mücadele, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı (basın ve ifade özgürlüğü de buna dâhildir), çocuk ve azınlık hakları, cinsiyet eşitliği, sendika hakları ve diğer temel çalışma standartları, işkenceyle mücadele, sivil toplum gelişimine destek, Uluslararası Ceza Mahkemesiyle işbirliği, toplu imha silahlarının yayılması ve terörizmle mücadele, uluslararası hukuka uyma ve çatışma çözümlerine yönelik çabalar.

Koşulluluk göz önünde bulundurulduğunda Komisyon ortak değerlerle ilişkili koşulluluk konusunu ve Eylem Planları'nda tanımlanan elde edilecek öncelikleri netleştirmiştir. Bunlar, siyasi ve ekonomik reformların neticesinde siyasal, ekonomik, kültürel ve güvenlik işbirliğinin artacağını şeklinde öne sürülmüştür.

Genişleme çerçevesinde demokrasi teşvik stratejisi ve Komşuluk politikası çerçevesinde demokratikleşme stratejisi arasındaki en önemli fark teşvik noktasındadır. Sadece genişleme çerçevesindeki demokrasi teşvik stratejisi tam olarak AB üyelik umudu verebilir. Komşuluk politikası çerçevesinde demokratikleşme stratejisine gelince, burada kısa vadeli teşvikler öngörülmüştür. Üyelikten çok farklı ve uzun vadeli olarak siyasi, güvenlik, ekonomik, kültürel işbirliğini ve bazı siyasi ve ekonomik entegrasyonları güçlendirmeyi hedeflemiştir. Burada karşılaştığımız soru ise şöyledir: Komşuluk politikası teşvikleri komşulara siyasi koşulluluğu kabul ettirecek mi? Zira dışsal teşvikler demokratikleşme stratejisinin başarılı olması için yeterli değildir. Demokrasi teşvikinin dışsal stratejisinin başarılı olması için içsel bir yönünün de olması gerektiğinin altını çizmekte fayda vardır. Her şeyden önce konu olan ülke vatandaşlarının siyasi reformu istemesi gerekmektedir. Aslında demokratikleşmenin içsel ve dışsal faktörlerin iç içe geçmesinin bir sonucu olduğu görülmektedir. Son genişlemeye yönelik bir yargıda bulunulacak olunursa Komisyon da bu durumu resmen tanımıştır: *Bu başarıya itibar edilebilmesinin anahtarı (Orta ve Batı Avrupa'da istikrarlı demokrasilerin oluşmasının anahtarı) bu ülkelerin insanların kendilerine bağlıdır* (COM(2002), 700:5).

Son olarak Eylem Planlarında bulunan siyasi önceliklerin Ülke Raporlarındaki siyasi konum analizleriyle örtüşüp örtüşmediğini incelemek AB'nin Komşuluk Politikası çerçevesinde demokrasi teşviki politikasını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bunun için her ülkenin siyasi konumu farklı olduğunu ve komşu ülkelerin bu bağlamda üç ana grupta toplandığını görmeliyiz (Bkz: Tablo 2). Bunlar, AB'nin demokrasi geçişini

teşvik etmesi gereken ülkeler (Beyaz Rusya, Cezayir, Mısır, Libya, Lübnan, Suriye, Azerbaycan, Filistin Yönetimi ve Tunus), Birliğin demokratik sağlamlaştırılmayı teşvik etmesi gereken ülkeler (Rusya, Ukrayna, Moldova, Fas ve Ürdün) Birliğin demokratik kalitenin artmasına yönelik teşvikte bulunması gereken ülkelerdir. (sadece İsrail). Bu ayırım ışığında her bir gruptan bir örnekle Eylem Planları'nın ve Ülke Raporlarının örtüşüp örtüşmediği ortaya konulacaktır. Bu analiz bize, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde verilen finansal desteğin ne kadarının demokrasiye, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına ayrıldığını gösterecektir. Örnek olarak Demokrasiye geçişi teşvik edilmesi gereken ülke olarak Tunus, demokrasisi pekiştirilmesi için teşvik edilecek ülke olarak Fas ve demokratik kalitesinin artırılması için teşvik edilmesi gereken ülke olarak zaten tek örnek olan İsrail seçilmiştir.

Tunus

1995 yılında Barselona Süreci ile hayata geçirilen Avrupa Akdeniz Ortaklığı'nda Tunus Arap ülkeleri içinde EuroMed Koordinatörü olarak etkin bir rol üstlenmiştir. Tunus'a MEDA Programı'ndan yıllık ortalama yaklaşık 85 milyon Euro taahhüt edilmiş fakat sivil toplum, medya ve adalet gibi alanlarda uygulamalar yeterli düzeyde olmamıştır. Komisyon'un Tunus ile 2002-2006 dönemi finansal ortaklık stratejisi siyaset, ekonomi ve sosyal alanlar arasında denge kurmayı amaçlamaktadır. Tunus, Avrupa Birliği İnsan Hakları ve Demokrasi İnisiyatifi'nde yer almaktadır ve bu kapsamda 2002-2004 döneminde demokrasi ve insan haklarını teşvik eden sivil toplum girişimleri için yaklaşık 2 milyon Euro tutarında destek almıştır (European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia, 2004:3-5)

Demokrasi ve örgüt kurmada anayasal garantiler bulunsa da Tunus'ta siyasi çoğulculuğun önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bunlar siyasi parti kurma kriterlerinin yeteri kadar açık olmaması, parti yönetim koşullarının içişleri bakanı tarafından belirlenmesi ve iktidardaki partiyi destekleyen bir seçim sisteminin varlığıdır. Kurumlar ve siyasi hayat Devlet Başkanı'nın yönettiği Demokratik Anayasa Partisi (Democratic Constitutional Party) tarafından yönetilmektedir (European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia, 2004: 6)

Tunus'ta yargının kurumları kanunla belirlenmiştir. Fakat Üst Düzey Yargı Konseyi (Supreme Judicial Council) ve Kamu Dava Dairesi (Public Prosecutor's Office)

yürütme organının etkisi altındadır. Yargıçların görev yerlerinin sabitliği ilkesi henüz sağlanamamıştır ve yargıçların görev yerlerinin her an değiştirilebilmesi söz konusudur (European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia, 2004: 6-7). Dolayısıyla yargıçlar iktidar partisi tarafından yönetilmektedir.

Tunus kamu hizmeti özellikle merkezi yönetim düzeyinde genellikle nitelikli ve göreceli olarak etkin personellerden oluşmaktadır. Fakat kamu hizmeti fazla merkezi, hiyerarşiktir ve iktidarda bulunan partiyle yakın ilişki içerisindedir. Ayrıca kamu harcamaları bütçe üzerinde önemli bir yük oluşturduğu belirtilmektedir. Tunus Uluslararası Şeffaflık çizelgesinde (the Transparency International table) otuz dokuzuncu sırada yer alarak bu alanda en önde bulunan Arap ülkesi konumundadır. Rüşvet ve gücün suiistimal edilmesi konularında Tunus yönetimi tarafından ağır yaptırımlar uygulanmaktadır (European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia, 2004: 7)

Tunus Anayasası fikir, ifade, toplantı yapma ve dernek kurma özgürlüklerini garanti etmektedir. Fakat AB-Tunus Ortaklık Konseyi görüşmelerinde AB Tunus'un özellikle ifade ve dernek kurma özgürlüğü konularında insan haklarına saygı konusunda daha fazla çaba harcanması gereğini vurgulamıştır. Bu türden özgürlüklerin demokratikleşme sürecinin baş aktörleri olduğu ve ekonomik ve sosyal kalkınmayla da yakın ilişkisi bulunduğu belirtilmiştir (European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia, 2004: 7-8).

Mevcut yasal düzen bağımsız bir sivil toplumun oluşması için gerekli zemini oluşturmamaktadır. 8000 sivil toplum kuruluşu arasında yapılan bir araştırma gerçekten bağımsız olanların sayısının çok düşük olduğunu göstermiştir. Sivil toplum kuruluşlarının devlet otoritelerinden kaynaklanan sorunlar yaşadığı ve bu kuruluşların üyelerinin tehditlere maruz kaldıkları belirtilmektedir. Bütçe açısından ise dernek faaliyetlerinin finansmanı için İçişleri Bakanı'nın onayı gerekmektedir. Bu uygulamadan dolayı birçok sivil toplum kuruluşu sorun yaşamaktadır ve buna bağlı olarak insan hakları ve demokrasi alanlarında yürütülen bazı çalışmalar engellenmiştir (European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia, 2004: 8).

Anayasa kasıtlı gözaltına almayı yasaklamaktadır ve tutukluluğu yargısal kontrole bırakmaktadır. Fakat sivil toplum kuruluşlarının raporlarına göre tutukluluk sürecinin

kanunla belirtilen sınırları aştığı durumlar bulunmaktadır. Tunus hapishanelerinde aşırı doluluktan kaynaklanan sorunlar yaşanmaktadır. 2003 yılında İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Üst Komitesi (Higher Committee on Human Rights and Fundamental Freedoms) hapishane koşullarının iyileştirilmesi için bir komite oluşturulmasını istemiştir ve oluşturulan komitenin hazırladığı raporlar doğrultusunda bazı önlemler alınmıştır. Ceza kanunu vatan hainliği ve yüksek kusurlu cinayet durumlarında ölüm cezasına onay vermektedir. Bu kanun halen yürürlükte fakat uygulamada ertelenmektedir. En son uygulama 1992 yılında yapılmıştır (European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia, 2004: 8).

Bu rapor doğrultusunda hazırlanan Tunus Eylem Planı'nda demokrasi ve kanunun üstünlüğü alanında kısa dönemde Tunus halkının her kesiminin siyasi hayata katılımının artırılmasını, sivil toplumun rolünün geliştirilmesini, Tunus Parlamentosu ve Avrupa Parlamentosu üyelerinin eylem planında belirtilen önceliklere göre fikir alışverişinde bulunmalarını, Ortaklık Antlaşmasına göre demokrasi konusunda siyasi diyalog ve kanunun üstünlüğü ile ilgili olarak bir alt komite oluşturulmasını ve siyasi partilerin demokratikleşme sürecine katılımlarının desteklenmesi gereği üzerinde durulmuştur. Orta dönemde ise Tunus'un daha şeffaf bir yönetime sahip olması için yapılması gereken idari reform konusundaki çabalarının desteklenmesine yer verilmektedir (EU/Tunisia Action Plan, 2006)

Yargı sisteminin etkinliğinin ve bağımsızlığının artırılması ve hapishane koşullarının iyileştirilmesi konusunda yargı prosedürlerinin ve savunma hakkının etkinliğinin artırılması, ceza reformunun sağlanması, tutukluluk ve hapishane koşullarının iyileştirilmesi, mahkum haklarının gözetilmesi, hapishane personelinin eğitilmesi ve mahkumlara topluma yeniden uyum sağlayabilmelerine yönelik eğitim verilmesi, özellikle yargıya erişim ve yargının modernizasyonu konusunda reformların desteklenmesi üzerinde durulmaktadır (EU/Tunisia Action Plan, 2006).

İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygı konusunda ulusal yasaların BM tavsiyeleri doğrultusunda uluslararası yasalar ile uyumlu hale getirilmesi, insan hakları ile ilgili konularda BM İnsan Hakları Komisyonu kapsamında diyalog geliştirilmesi, kanun uygulayıcılarının insan hakları konusunda eğitilmeleri gereğine dikkat çekilmiştir (EU/Tunisia Action Plan, 2006).

Dernek kurma ve ifade özgürlüğü ve medya çoğulculuğunun BM Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile uyumlu hale getirilmesi konusunda, BM Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Komitesi'nin ve sivil toplum kuruluşlarının tavsiyeleri ile ifade ve fikir özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüklerinin teşvik edilmesi, kişisel bilgilerin korunmasıyla ilgili yasaların güçlendirilmesi, yabancı yayınların dağıtımı da dahil olmak üzere enformasyon sektörünün özelleştirilmesi, yazılı ve görsel medyanın geliştirilmesi ve internete erişimin serbestleştirilmesi, Tunus ve AB arasında istekli olan sektörlerde ortaklık ve değişimin teşvik edilmesi, insan hakları ve sivil toplumun teşviki için oluşturulan Ortaklık Antlaşması taslağında belirtilen önceliklere göre ortaklığın teşvik edilmesi istenmektedir (EU/Tunisia Action Plan, 2006).

Kadın ve çocuk haklarının korunması ve teşviki ile ilgili olarak kadının sosyal ve ekonomik gelişiminin güçlendirilmesi, uluslararası konvansiyonlarla bağlantılı olarak kadınlara karşı uygulanan ayrımcılık ile mücadelenin sürdürülmesi, çocuk haklarının ilgili BM Komitesi ile uyumlu olarak geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Temel sosyal haklar ve işçi standartları konusunda diyalog geliştirilmesi ve bu yolla durum analizi yapılması potansiyel sorunlar ve bunlara karşı alınması gereken önlemlerin belirlenmesi istenmektedir (EU/Tunisia Action Plan, 2006)

Avrupa Komşuluk Politikası Tunus İlerleme Raporu'nda Aralık 2005'te imzalanan yargı sisteminin modernleştirilmesi programının yürürlüğe sokulması gerektiği belirtilmektedir. AB ile birlikte yürütülen sivil toplum projelerinden özellikle Tunus İnsan Hakları Birliği'nin hayata geçirilmesi konusunda sorunlar yaşandığına dikkat çekilmektedir (ENP Progress Report Tunisia, 2006).

Yargı sisteminin modernleştirilmesi programının finansmanı için Aralık 2005'te yapılan antlaşma tamamen uygulanmamaktadır. Raporunda bu programın gelecekteki AB programları için örnek oluşturacağına değinilmiş ve bunun Tunus için olumlu katılımını gösterebileceği bir fırsat olduğu belirtilmiştir (ENP Progress Report Tunisia, 2006)

Raporunda insan hakları ve temel özgürlükler açısından dernek kurma ve ifade özgürlüğü alanlarında çok az gelişme kaydedildiği ve bağımsız sivil toplum kuruluşlarının eylemlerinin engellendiği belirtilmektedir. Günlük gazete ve dergilerin basım sayılarının teminata tabi tutulması 2006 yılında durdurulmuştur fakat yabancı yayınlar için teminat istemi ve sınırlamalar devam etmektedir. Uygulamada ise medyanın reklam

yapamaması gibi birçok kısıtlama ile karşılaştığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca, Tunus İnsan Hakları Derneği ile devlet yöneticileri arasındaki ilişkilerde sorunlar bulunduğu bunun da derneğin işleyişini olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. AB tarafından finanse edilen diğer sivil toplum projelerinde de gelişmenin yeterli düzeyde olmadığı belirtilmektedir. Öte yandan, gözaltı ve tutukluluk koşullarının iyileştirilmesine yönelik çabalar bulunduğu ve Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'ne tutuklama merkezlerine ve hapisanelere düzenli olarak denetim amaçlı ziyaret yapma yetkisi verildiği belirtilmektedir (ENP Progress Report Tunisia, 2006).

Fas

AB ile Fas arasında ilk olarak 1960 yılında bir ticaret antlaşması imzalanmış ve daha sonra 1976 yılında ilk ortaklık antlaşması yapılmıştır. Devam eden bu ilişkiler Fas'ın 1995 yılında başlatılan Barselona Süreci'ne dahil olmasıyla sonuçlanmıştır. Şu anda Fas ile AB arasındaki ilişkiler Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında 2000 yılında yürürlüğe giren Ortaklık Antlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Fas'ın AB ile olan diyalogu o kadar ilerlemiştir ki, Fas siyasi diyalog kapsamında insan hakları ve demokratikleşme konularına en yakın ülke olduğu belirtilmiştir (Neighbourhood Policy Country Report Morocco, 2004:3).

1962 Anayasasına göre Fas anayasal, demokratik ve sosyal monarşi olduğunu belirtilmektedir. Kral kabine toplantılarını yönetmekte, kanun çıkartmakta ve uluslararası antlaşmaları onaylama yetkisini elinde bulundurmaktadır. Fas Ülke Raporu'nda da parlamentonun yetkilerinin sınırlı olduğuna yer verilmektedir. Fas anayasası çok partili sistemi garanti etmektedir. Fakat partilerin aşırı merkezi oldukları ve kurumsal açıdan zayıf oldukları belirtilmektedir. Anayasa Krala Başbakanı ve hükümetin diğer üyelerini atama yetkisi vermektedir (Neighbourhood Policy Country Report Morocco, 2004:4) Anayasa yargıçların bağımsızlığını ve hizmet sürelerini garanti etmesi ile beraber uygulamada yargıçların tarafsızlığını sağlamaya ve Yargıya ulaşımın kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Buna paralel olarak prosedürlerin basitleştirilmesi, yasal danışma, dava sürelerinin kısaltılması ve cezaların uygulanma sürelerinin hızlandırılması gibi alanlarda gelişme kaydedildiği belirtilmiştir (Neighbourhood Policy Country Report Morocco,2004:7)

Yargı sisteminin insan ve finans kaynakları açısından yetersiz olduğu ve hapisane koşullarının iyileştirilmesi gereğinden bahsedilmektedir (ENP Progress Report Morocco,2006:2).

İnsan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili olarak son yıllarda Fas'ın insan hakları üzerine mevzuat oluşturma konusunda çalıştığına yer verilmektedir. Fas İnsan Hakları Antlaşmaları'nı opsiyonel olan Sivil ve Siyasi Haklar ve İşkenceye Karşı Antlaşma dışında onaylamıştır. Anayasa dernek kurma, toplantı yapma, düşünce ve ifade özgürlüklerini garanti etmektedir. 2002 yılında dernek kurma prosedürünü basitleştiren derneklerin yapısını daha şeffaf hale getiren kanunlar kabul edilmiştir. Fakat uygulamada mevzuat tamamen kullanılmamaktadır. Toplu gösterilerde İçişleri Bakanlığının izni gerekmektedir. Medya özgürlüğü konusunda gelişmeler vardır fakat basın kanunu basın özgürlüğünü kısıtlayan unsurlar içermektedir. Gazetecilerin eleştirel yazılardan dolayı mahkemeye verildikleri belirtilmektedir. iki adet devlete ait televizyon kanalı bulunmaktadır ve radyo istasyonlarının sayısı sınırlıdır (Neighbourhood Policy Country Report Morocco, 2004:8).

Fas'ın devlet dini İslam'dır fakat anayasa farklı dinlere mensup olanların ibadet özgürlüklerini garanti etmektedir. İslami kanunun din değişikliğini yasakladığı ve din değiştirenlere sınır dışı edilme de dahil olmak üzere cezalar uygulandığı belirtilmektedir. İşkence bireyin fiziksel bütünlüğünü korumaya yönelik kanunlar kapsamında suçtur. Fakat Fas ceza kanunu Fas'ın da taraf olduğu BM sözleşmelerine bağlı kalarak işkenceyi tanımlamamıştır. Raporda Fas'ın idam cezasını kaldırmaya yönelik 1989 Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Opsiyonel Protokolü'nü onaylamadığı fakat ülkede 1993 yılından bu yana idam cezası uygulanmadığı belirtilmektedir (Neighbourhood Policy Country Report Morocco,2004:8).

Raporda resmi tahminlere göre 20,000 ile 30,000 arasında Sivil Toplum Kuruluşu'nun bulunduğu ve bunların büyük bir bölümünün demokrasi ve insan hakları alanında faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Söz konusu kuruluşların düzenli diyalog yolu ile karar alma sürecinde yer almaya çalıştıkları fakat etkilerinin az olduğu ve finansal kaynaklarının yetersiz olduğuna yer verilmektedir (Neighbourhood Policy Country Report Morocco,2004:9)

Fas Ülke Raporu'nda Fas'ta resmi dilin Arapça olduğu fakat nüfusun %60'ının Berberi kökenli olduğu ve Berberice konuştuklarına yer verilmektedir. Özellikle son yıllarda Berberi dilinin resmi olarak tanınması yönünde istekler bulunduğu ve 2004 yılında ilk defa okullarda Berberice öğretilmesine yönelik pilot projeler uygulandığı belirtilmektedir (Neighbourhood Policy Country Report Morocco,2004:9).

Fas Ülke Raporu'nda belirtilen önceliklere göre hazırlanan AB-Fas Eylem Planı'nda demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili konuyla ilgili idari yapının oluşturulması, yasal mevzuat hazırlanması konusunda bilgi alışverişi yapılması ve desentralizasyona yönelik çabalara devam edilmesi gereği belirtilmektedir (EU Comission, EU/Morocco Action Plan)

İnsan hakları ve temel özgürlüklerin uluslararası standartlarla uyumlu şekilde sağlanması, konu ile ilgili BM Konvansiyonları da dahil olmak üzere yasal uyumlaştırmanın ve reformların yapılması, insan haklarına yönelik her seviyede diyalog oluşturulması ve ulusal insan hakları eylem planının uygulamaya sokulmasına değinilmektedir (EU Comission, EU/Morocco Action Plan). Toplantı yapma ve ifade özgürlüğü ile ilgili kanunun BM Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne paralel olarak hazırlanması ve uygulanması, konu ile ilgili bilgi alış verişi yapılması, görsel medyanın liberizasyonuna yönelik kanunun desteklenmesine yer verilmektedir (EU Comission, EU/Morocco Action Plan).

Kadın ve çocuk haklarının teşviki ile ilgili olarak kadına karşı uygulanan şiddet ve ayrımcılıkla mücadele edilmesi, BM Çocuk Hakları Konvansiyonu kapsamında çocuk haklarının sağlanması, kadının sosyal ve ekonomik hayattaki rolünün artırılması ve işyerinde hamile kadınların korunması gereği belirtilmektedir. 1998 Uluslararası Çalışma Örgütü Deklarasyonu ışığında temel sosyal haklar ve çalışma standartları konusunda durum analizi yapılmasına ve yönelik potansiyel tehditlerin hesaplanmasına yönelik diyalog oluşturulması beklenmektedir (EU Comission, EU/Morocco Action Plan).

Fas'ın 27 Temmuz 2005 tarihinde AB-Fas Eylem Planını uygulamaya koyduğu ve Avrupa Komşuluk Politikası ile yakından ilgilendiği belirtilmektedir. Fas'ın AB ile olan ilişkilerinde “üst düzey statü” (advanced status) istediği ve Avrupa Komşuluk Politikası'nı bu amaç için bir araç olarak gördüğüne değinilmektedir. Kral'ın devletin

modernleştirilmesi, demokratikleşmesi ve ulusal uzlaşma yönünde girişimlerde bulunduğu belirtilmektedir. Yapılan birçok siyasi reformun ekonomi alanında şeffaflığı sağlamaya yönelik olduğu vurgulanmaktadır (ENP Progress Report Morocco,2006:2) Siyasi diyalog ve reformlar alanında demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili olarak yeni bir siyasi partiler mevzuatı hazırlandığı ve siyasi parti kurma ve partilerin finansmanı konularında gelişmeler kaydedildiği belirtilmektedir. Düzenlenen yeni seçim kanunda Parlamento'ya belirli sayıda kadın parlamenter alınmasına yönelik maddeler bulunduğu yer verilmektedir. Desentralizasyon yönündeki çalışmaların sürdüğü, yolsuzlukla mücadele kanununun çıkartıldığı fakat Fas'ın Yolsuzluğa Karşı BM Konvansiyonu'nu onaylamadığı belirtilmekte ve bu konu eleştirilmektedir (ENP Progress Report Morocco, 2006:2).

İnsan hakları ve temel özgürlükler konusunda ırka dayalı ayrımcılık, çocuk hakları ve işkenceye yönelik uluslararası konvansiyonlara konan koşullarının kaldırılmaya başlandığı belirtilmektedir. 2005 yılında işkenceye karşı yeni bir kanunun kabul edildiği ve bunun uluslararası antlaşmalar kapsamında işkenceyi tanımladığı, bir suç saydığı ve uzun süreli hapis cezası da dahil olmak üzere cezalandırdığına yer verilmektedir (ENP Progress Report Morocco, 2006: 2)

Ceza kanununa gazetecilere verilen hapis cezalarını önlemeye yönelik yeni bir madde ekleneceği fakat tam olarak sonuçlandırılmadığı belirtilmektedir. Görsel medya sektörünün liberalleşmesi konusunda gelişme kaydedildiğine yer verilmektedir. Toplantı yapma ve dernek kurma özgürlükleri üzerine yapılan yasal düzenlemelerin sivil toplum kuruluşlarının daha aktif hale gelmelerini sağladığı fakat bazı toplu gösterilerde polisin halka karşı şiddet uyguladığı veya göstericileri gözaltına aldığı belirtilmektedir (ENP Progress Report Morocco, 2006: 4)

Ayrıca, Fas'ın AB ile temel sosyal haklar ve çalışma standartları ile ilgili olarak Uluslararası Çalışma Örgütü 1998 Deklarasyonu kapsamında diyalog sürdürmektedir. Fakat bu alanda özellikle belirli sektörlerde çocuk işçi çalıştırma konusunda eksikler olduğu belirtilmektedir (ENP Progress Report Morocco, 2006:4)

İsrail

AB ve İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler 1959 yılında başlamış ve 1975 yılında ilk ortaklık antlaşması imzalanmıştır. 2000 yılında yürürlüğe giren AB-İsrail Ortaklık antlaşması şu anda AB-İsrail ilişkileri için yasal zemin oluşturmaktadır. Antlaşmalar hükümetler, üst düzey resmi yönetimler ve parlamento düzeyinde olmakta ve Avrupa Parlamentosu ile İsrail Parlamentosu arasında siyasi diyalog ve işbirliğini amaçlamaktadır. Antlaşma göre AB-İsrail Ortaklık Konseyi ve AB-İsrail Ortaklık Komitesi olmak üzere iki yapı oluşturulmuş ve her iki yapı da siyasi ve ekonomik konuları ve bölgesel işbirliği konularını görüşmek için düzenli olarak toplanmaktadır (European Neighbourhood Policy Country Report: Israel, 2004:3-4)

Parlamente bir demokrasi olan İsrail’de parlamento tarafından seçilen Cumhurbaşkanı devletin başıdır. İsrail bir anayasaya sahip olmamakla birlikte 1948 Bağımsızlık Bildirgesi anayasa görevini görmektedir. İsrail kendisini bir Yahudi Devleti olarak ilan etmekte ve Bağımsızlık Bildirgesi’nde bütün vatandaşların din, ırk ve cinsiyet ayrımı olmaksızın eşit olduğu belirtilmektedir. Yasama yetkisi parlamentodadır. Yürütme organı merkezi hükümettir ve Başbakan’ın liderliğindeki bakanlar kabinesi tarafından yönetilir. Başkan genellikle en çok oy alan siyasi partinin liderini hükümeti kurması için atamaktadır (European Neighbourhood Policy Country Report: Israel, 2004:5).

İsrail 1967 yılında Gazze ve Batı Şeria’yı işgal ettiğinde kendisini burada işgalci bir güç olarak tanımlamamıştır. Buna bağlı olarak 4. Cenevre Konvansiyonu’nu Batı Şeria ve Gazze’de uygulamaya sokmamaktadır. İsrail’e göre Sivil ve Siyasi Haklar Üzerine Uluslararası Antlaşma Batı Şeria ve Gazze için uygulanmamalıdır. Fakat BM İsrail’i Batı Şeria ve Gazze Şeridi’nde işgalci güç olarak görmektedir ve BM İnsan Hakları Komitesi İsrail’i işgal altındaki topraklarda Uluslararası Sivil ve Siyasi Haklar Antlaşması’nın uygulanmasından sorumlu bulmaktadır. AB İsrail Hükümeti’nin İsrail vatandaşlarını terörist saldırılardan koruma isteğini tanımakta fakat AB İsrail Hükümeti’ni haklarını uygularken Filistin halkının yaşamını ve insani ve ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilemeyi amaçlayan eylemleri engellemeye yönelik maksimum çabayı göstermesi yönündeki isteğini her zaman iletmektedir. İsrail’den uluslararası hukuka uygun olmayan idamları önlemesi ve halkın yaşadığı evlerin zarar

görmesinin engellenmesinin istendiği belirtilmektedir (European Neighbourhood Policy Country Report: Israel, 2004:8).

Devletin resmi bir dini olmamakla birlikte Özgürlük Bildirgesi İsrail'i Yahudi toplumu için bir yurt olarak tanımlamış ve din, ırk veya cinsiyete bağlı olarak herkesin eşit olduğu vurgulanmıştır. İşkence ve kötü muamele konularında Yargıtay İsrail güvenlik birimlerinin sorgulama sırasında fiziksel baskı uygulama yetkisi bulunmadığını belirtmiştir. Bu karar sorgulama sırasında düzenli işkence uygulamayla ilgili önemli değişimler sağlamıştır. İnsan hakları örgütleri de sorgulamalar sırasında fiziksel baskıların düzenli olarak uygulanmadığını belirtmektedir. Fakat ikinci İntifa'dan sonra işkence uygulaması ile ilgili yeni iddialar ortaya çıkmıştır. Avrupa Komisyonu İsrail Ülke Raporu'nda Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörünün 2003 yılında İsrail hapisanelerine girişinin engellendiği ve işkence iddialarına karşı savunma yapması beklenen hükümet yetkilileri ile görüşmesinin engellendiği belirtilmektedir (European Neighbourhood Policy Country Report: Israel, 2004:9).

Sendikalar Genel İşçi Federasyonuna bağlıdır. İsrail'de karşı görüşte bir ulusal işçi federasyonu da bulunmaktadır. Bu kuruluşlar hükümetten bağımsızdırlar. Genel İşçi Federasyonu grev yapma hakkını aktif şekilde kullanmaktadır. Fakat Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nden olup İsrail'de çalışan Filistinlilerin sendika kurma hakları bulunmamaktadır (European Neighbourhood Policy Country Report: Israel, 2004:8).

Arap azınlığı, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Dürziler İsrail nüfusunun %20'sini oluşturmaktadır. Özgürlük Bildirgesi vatandaşlar arasında eşitliği vurgulasa da İsrail yasaları Yahudi çoğunluğunu gözetken kanun ve tüzükler içermektedir. Buna bağlı olarak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi 2003 yılında yürürlüğe giren "Vatandaşlık ve İsrail'e Giriş" kanunun özünün ayrımcılığa neden olabilecek potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır. 2003 yılında İsrail Komisyon Raporu'nda (Or Komisyonu) da belirtildiği gibi Arap azınlığı bütçeden pay alma, devlet planlaması, iş bulma, sağlık ve eğitim alanlarında ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar. Haziran 2001'de Yüksek Mahkeme İsrail Sivil Haklar Birliği'nden İsraili Araplara devlet organlarında adil ve orantılı olarak temsil edilme hakkı konusunda bir istekte bulunmuştur. Arap azınlığının 2003 Milliyet ve İsrail'e Giriş Kanunu'ndan özellikle ailelerin yeniden bir

araya gelmesi konusunda olumsuz etkilendiği belirtilmektedir (European Neighbourhood Policy Country Report: Israel, 2004:10).

Adalet erişim konusunda göçmen işçiler ve işgal altındaki bölgeler için sorunlar bulunmaktadır. Filistinliler mahkemelere özellikle sınır dışı edilme, evlerin hasar görmesi, saldırı ve yaralanmalar ve topraklarına el konulması konularında başvurumaktadırlar. İşgal altındaki topraklardaki Filistinlilerin İsrail mahkemelerine başvuru hakları bulunsa da bu son yıllarda kısıtlanmaktadır. İşyerlerinin kapatılması ve sokağa çıkma yasağı ve İsraili avukatların söz konusu Filistinlilere ulaşamaması Filistinlilerin yargıya erişimini engellemektedir (European Neighbourhood Policy Country Report: Israel, 2004:10)

AB'nin İsrail ile ilgili olarak yayınlamış olduğu Eylem Planı'nda ise İsrail ve AB'nin siyasi diyalog ve işbirliği alanında ortak değerler kapsamında daha yakın ilişkiler kurmayı hedefledikleri belirtilmektedir. Bu değerler insan haklarına ve temel özgürlüklere, demokrasiye, iyi yönetime ve uluslararası insani kanunlara saygıyı kapsamaktadır. Buna göre iki taraf da güvenliklerini tehdit eden ortak unsurlara karşı birlikte hareket etmeyi, Ortadoğu'da güvenlik ve istikrarı teşvik etmeyi, bu konuda uluslararası girişimleri desteklemeyi amaçlamaktadır. AB ve İsrail ayrıca bölgesel işbirliğini sağlamayı da hedeflemektedir (EU Commission, EU/Israel Action Plan, 2004:4).

Demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler alanında ortak değerlerin teşviki, insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelere katılım, azınlıklara siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sağlanması, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, bunların denetlenmesi ve fiziksel ve zihinsel engelliler için politika üretme konusunda diyalog sağlanması öncelikli konulardır. (EU Commission, EU/Israel Action Plan, 2004:4)

AB-İsrail Eylem Planı'nda anti-semitizm ile ilgili olarak özellikle Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin anti-semitizm ile mücadele konusunda verdiği tavsiyelere önem vermek, anti-semitizm ile mücadelede gerekli yasal yapıyı güçlendirmek, eğitim programlarının ve sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesinin önemine değinilmiştir. Irkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslam fobisi ile ilgili olarak Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin çalışmalarını desteklemek, Avrupa ve İsrail'de bütün etnik ve dini gruplara saygının önemini vurgulayan eğitim

çalışmalarına önem vermek, nefrete dayalı suçları ve basında ve internette bu tür nefreti öne çıkaran haberler ile mücadele etmek ve ırkçılıkla mücadele konusunda yasal zemini güçlendirmek önem taşımaktadır (EU Commission, EU/Israel Action Plan, 2004:5).

Bölgesel ve uluslararası konularda ise bölgesel güvenlik, terörle mücadele, kitle imha silahlarından arındırma, kültürler ve dinler arası diyalog, çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi, sivil halkın korunması ve barışın sağlanması, acil durumlarla mücadele için uluslararası işbirliği ve insani yardım ağının geliştirilmesi öne çıkmaktadır (EU Commission, EU/Israel Action Plan, 2004:5-6).

Ortadoğu'daki durum ile ilgili olarak çatışmaların kapsamlı çözümü, İsrail-Filistin çatışmasının iki tarafın da katılımı ile kalıcı bir çözüme ulaşması yönünde çalışılması, terör ve şiddet eylemlerini sonlandırmaya yönelik faaliyetlerin desteklenmesi, İsrail'in kendi haklarını savunurken uluslararası hukuka saygılı olması ve sivil halkın güvenliğini göz önünde bulundurması öne çıkan konulardır. Ayrıca halkın ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmeye yönelik çalışılması, insani yardıma ulaşımın kolaylaştırılmasının önemine değinilmektedir. Filistin Otoritesi'ndeki reform, şeffaflık ve demokratik yönetimin ve bütün ortak faaliyet alanlarının desteklenmesine önem verilmesi gereği de vurgulanmaktadır (EU Commission, EU/Israel Action Plan, 2004:6).

Avrupa Komşuluk Politikası İsrail İlerleme Raporu'nda genel olarak Eylem Planı'nın AB-İsrail ilişkilerinin izlediği yolu daha belirgin hale getirdiği ve birçok alanda işbirliğini derinleştirmiş ve güçlendirmiş olduğu belirtilmektedir. Eylem Planının üstlenilmesinde AB-İsrail işbirliğinin siyasi diyalog, ticaret ve yatırımların teşviki, adalet ve güvenlik, bilim ve teknik ve eğitim alanlarında daha öncesine göre gelişmiş olduğu vurgulanmaktadır (ENP Progress Report Israel, 2006:3).

Eylem Planının ilk yılında, AB İsrail ile barış süreci kapsamında Filistin sınırındaki durumu iyileştirmeyi hedeflemiş ve özellikle de sınırların rahatlatılması ve insani ve ekonomik yardım konularında uyguladığı özel eylemler yoluyla yakın ilişkiler kurmuştur (ENP Progress Report Israel, 2006:4). AB ve İsrail arasında birçok konuda karşılıklı anlayışa dayanan yaklaşımlar gelişmiştir. Terörle mücadelede İsrail'in kendini savunma hakkı ve bölgesel huzura tehdit oluşturan durumlar da dahil olmak üzere fikir alış verişi yapılmıştır (ENP Progress Report Israel, 2006:4). Bu gelişmelere rağmen, çatışma, ortadoğu yol haritası önceliklerine saygı ve İsraililer ve Filistinliler arasında

nihai bir anlaşmaya varmayı etkileyen birçok konuda uluslararası hukuk ve insan hakları kapsamında farklılıkların devam ettiği vurgulanmaktadır (ENP Progress Report Israel, 2006:5). 2005 yılında oluşturulan Siyasi Diyalog ve İşbirliği Alt Komitesi taslağında Ortadoğu'daki durum, insan hakları ve demokrasinin teşviki, azınlık konusu ve her türlü ırkçılık ile ilgili faaliyetler üzerinde önemle durulmuştur (ENP Progress Report Israel, 2006:5).

AB'nin de taraf olduğu ve İsrail-Filistin çatışmasında iki taraflı kalıcı çözümün sağlanmasına ve barış içinde yaşayan bir Filistin devletinin oluşturulmasına yönelik siyasi diyalogun ve işbirliğinin artırılmasının gerektiği belirtilmektedir. Buna bağlı olarak Kasım 2005'te İsrail ve Filistin Otoritesi "Hareket ve Ulaşım Üzerine Antlaşma" imzalamıştır. Bu Refah (Gazze) sınır kapısından geçişi de kapsamaktadır ve insanların ve malların Filistin'e giriş çıkışını sağlamaya yöneliktir (ENP Progress Report Israel, 2006:6). AB Konsey'i daha sonra Refah Sınır Kapısı İçin "AB Sınır Destek Misyonu"nu uygulamaya sokma kararı vermiştir. AB Hareket ve Ulaşım Antlaşması'nın tamamen yürürlüğe sokulmasının ve özellikle de Refah, Karni ve diğer sınır kapılarının açılmasının önemini vurgulanmaktadır (ENP Progress Report Israel, 2006:6).

Genel olarak Konsey, Hamas yönetimindeki Filistin Hükümetinin, şiddete başvurmadan ve İsrail'in var olma hakkını ve mevcut antlaşmaları tanıması gereğini belirtmiştir. Filistin yönetimini İsrail'e düzenlenen terörist saldırılara karşı önlem alması konusunda uyarmıştır (ENP Progress Report Israel, 2006:6). Konsey İsrail'i de özellikle de yerleşim faaliyetleri ve Filistin sınırında güvenlik duvarı yapımı gibi konularda iki taraflı çözümü tehlikeye sokacak eylemlerden kaçınması konusunda uyarmıştır. AB iki tarafın anlaşması ile belirlenecek sınırlar dışında, 1967 öncesi sınırlarda yapılacak değişiklikleri kabul etmeyeceğini açıklamıştır (ENP Progress Report Israel, 2006:6). Filistin topraklarındaki ekonomik ve insani durumu göz önünde bulunduran Konsey, Haziran 2006'da AB'nin "Geçici Uluslararası Düzen" oluşturması kararını vermiştir. Bu eylem Filistin topraklarındaki acil ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir (ENP Progress Report Israel, 2006:6).

Güney Afrika Cumhuriyeti örneği

Yıllar itibariyle AB'nin Güney Afrika ile olan ilişkilerinin siyasi içeriği büyük değişim geçirmiştir. Güney Afrika ile olan ilişkiler AB'nin dış politikada en istikrarlı ve başarılı olduğu alanlardan biri olmuştur. 1970'lerde başlayan ilişkiler, Avrupa Siyasi İşbirliği'nin (ASİ) ve ortak dışişleri ve güvenlik politikasının (ODGP) ilk "ortak eylemlerinden" birini oluşturmuştur. 1990'ların ikinci yarısında ticaret, kalkınma ve insan hakları konularını içeren ikili anlaşmalar ile ilişkiler daha da pekişmiştir.

Aslında Güney Afrika ile olan ilişkiler, dış politika amaçlarındaki değişimi anlamının yanı sıra, AB'nin dış ilişkilerinin birbiriyle olan bağlantılarını göstermeye yardımcı olacak iyi bir örnek vakadır. AB'nin birinci (AT) ve ikinci (ODGP) sütunlarına giren eylemlerin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamış oluşu, siyasal anlamda politika oluşturmada karmaşaya yol açmaktadır (Holland, 1995: 556-572).

1977-84 dönemi boyunca AT, ASİ çerçevesinde iki farklı yoldan ilerleyen bir politika izlemek konusunda uzlaşma sağladı. İlk olarak 1977'de ırkçı rejim ve Avrupa'daki baskılara cevaben, Güney Afrika'da faaliyet gösteren yan kuruluşlara sahip Avrupa firmaları için davranış kuralları belirlendi. Bunun amacı siyahî işçilere yüksek ücret ve sosyal güvenlik kazanımları sağlayarak ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmak idi (Holland, 2005: 497). Ancak pek çok işverenin uygulama konusunda tereddütlü davranması üzerine 1993'te uygulamadan vazgeçildi. AT'nin ikinci girişimi Güney Afrika Kalkınma ve İşbirliği Konferansı vasıtasıyla bölgesel bütünleşmeye destek vererek, komşu ülkelerin Güney Afrika'ya olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışmaktı. Bu alanda da çok küçük bir başarı yakalandı ve Güney Afrika 1990'ların ortalarında demokrasiye geçmesiyle, bu hedeften de vazgeçildi (Holland, 2005: 498).

1980'lerin ortalarında Güney Afrika'daki sivillere yönelik şiddetin artmasıyla birlikte AT'de Güney Afrika yönetimine müeyyideler uygulanmasını isteyen çoğunluk ile İngiltere, Almanya ve Portekiz gibi ilkesel olarak bu müeyyideleri reddeden azınlık grupları arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Fakat küresel baskıların da sonucunda bazı müeyyidelerin uygulanması konusunda uzlaşma sağlandı. Bununla Toplulukla Güney Afrika arasındaki ikili ticaretin yaklaşık %3,5'ine denk gelen değerli madenler ve bir takım demir, çelik ürünlerinin ticareti askıya alındı, yeni yatırımlar teşvik edilmedi, BM'nin petrol satışı yasağı onaylandı, askeri teknolojik ve kültürel işbirliği sona

erdirildi. Buna ilaveten AT'nin başlattığı Irk Ayrımcılığı Kurbanları Özel Programları'nın bütçesi 10 milyon ECU'den 1994'teki ayrımcı olmayan ilk demokratik seçimlere kadar 100 milyon ECU'ye kadar yükseltildi. Bu program daha sonra genel bir yeniden yapılanma ve kalkınma programına dönüştü. 1990 Şubat'ında Güney Afrikalı siyahî lider Nelson Mandela'nın serbest bırakılmasıyla birlikte AT dış politikasını müeyyidelerden normal ikili ilişkilere doğru çevirdi. 90'ların ilk yarısında Güney Afrika anayasa reformlarıyla daha da demokratikleştikçe müeyyideler de kademeli olarak kaldırıldı (Holland, 2005: 498).

Güney Afrika konusu, 1993 Kasım'ında ilk beş ortak eylem alanlarından biri seçildi ve ODGP' nin başarısı için deyim yerindeyse bir test niteliğine büründü. Ortak eylemin üç ayrı unsuru bulunmaktaydı. Bunlar seçimlerin izlenmesi, kalkınma yardımları ve uzun dönemli bir işbirliği çerçevesi oluşturmaktı. Seçimlerin izlenmesi AB için yeni ve denenmemiş bir alandı. Buna rağmen ufak tefek örgütlenme sorunları dışında başarı sağlanmış ve bu tarihten itibaren, AB, BM'nin oynadığı rolü tamamlayarak bu türden uluslararası faaliyetlerde giderek daha fazla yer almaya başlamıştır (Holland, 2005: 498). Sonuç olarak yıllar itibariyle AB Güney Afrika ilişkileri siyasi anlamda büyük değişimler yaşamıştır. AB ile olan ilişkilerinde Güney Afrika'nın demokratikleşmesi yönündeki değişik AB politikaları Güney Afrika'ya yapılan küresel baskıyı arttırmıştır. Dolayısıyla AB'nin politikaları dolaylı olarak Güney Afrika'nın demokratikleşmesine katkı sağlamıştır. Bu açıdan Güney Afrika örneği, AB'nin Komşuluk Politikası veya üyelik perspektifi ile demokrasisini teşvik ettiği ülkeler dışında dünyada demokrasinin teşvik edilmesindeki rolü açısından iyi bir örnektir.

BÖLÜM 3: AVRUPA BİRLİĞİ’NİN DEMOKRASİ TEŞVİKİ POLİTİKASI AÇISINDAN TÜRKİYE

AB bugüne kadar hem kendi yapısal değişimini sağlayarak derinleşme eğiliminde hem de yeni üyelerin birliğe katılımıyla genişleme sürecinde büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu derinleşme ve genişleme karşılıklı birbirini besleyerek örgütü ekonomik bir topluluktan (AET) siyasi bir birliğe (AB) dönüştürmüştür. Bugün topluluğun siyasi birliğini tam olarak tamamladığını söyleyemesek de bu konuda önemli bir yol aldığını ifade edebiliriz. AB’nin genişleme süreçlerinde birliğe uygun görülen aday ülkeler için dönemin siyasi ve ekonomik konjonktürüne göre bazı katılım kriterleri belirlenmiştir. Zaman içerisinde bu kriterlerden belli standartlar oluşturulmaya çalışılmış olsa da bazen bu kriterlerin kısmen veya tamamen esnetildiğini görüyoruz. Bu olgunun özellikle Türkiye’nin AB üyelik sürecinde siyasi kriterler ile ilgili hususlar başta olmak üzere ortaya çıkması AB’nin aday ülkeleri farklı muameleye tabi tuttuğu iddialarının ortaya atılmasına (Erdal ve Çolakoğlu, 2007:70) dayanak olmuştur.

Bu bölümde Türkiye ile diğer aday ülkelerin yerine getirmesi gereken siyasi yükümlülükler konusunda AB’nin gerçekten kendi içinde farklılaşan bir yaklaşım sergileyip sergilemediği sorusu eşliğinde bir inceleme yapılacaktır. Bunun için AB’nin resmi görüşlerini ifade eden belgeler olan “ilerleme raporları” ve gayri resmi söylemlerini oluşturan “basın açıklamaları” ile Avrupa Parlamentosu’ndan “parlamentlerin açıklamaları” analiz edilecektir. Böylelikle AB’nin demokrasi teşviki politikasının Türkiye örneğinde nasıl uygulandığı ve bunun Türk demokrasisi ile ilişkisi ortaya konmak istenmektedir.

3.1. Türkiye AB arasındaki ilişkilerde demokrasinin yeri: Helsinki Öncesi

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, Türkiye’nin “demokratikleşme” süreci açısından kritik bir dönemdir. Çalışmamız açısından dönemin koşullarını anlamak, sonrasında konunun AB-Türkiye eksenindeki ayağını konumlandırabilmek açısından önemli. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeni oluşmaya başlayan dünya düzeni Batı’nın desteklediği demokratik sistemi dayatmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı’nın bitişiyle değişen uluslararası sistemin ve yeni güç dağılımı sisteminin ortaya çıkması Türkiye’nin 1946’da tek partili sistemden çok partili sisteme geçişini de hızlandırmıştır. Bu

dönemde Siyasal Liberalizme bağlılık Batı ittifakına bağlılığın özü olarak görülmekteydi ve bu sebeple Soğuk Savaş konjonktüründe Türkiye'nin Batılı kampa bağlılığı ile çok partili hayata geçmesi birbirine bağlı addedilmekteydi. Dolayısıyla, Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Türkiye'nin demokrasi tecrübesi büyük ölçüde uluslararası etkilerden kaynaklamaktaydı (Baç, 2001: 130).

Bu çalışma açısından özellikle önemli olan, AB ile Türkiye arasındaki demokrasi odaklı ilişki olduğundan, öncelikle iki aktör arasındaki ilişkinin gelişimine bakmak gerekir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında yaklaşık yarım yüzyıllık bir geçmiş söz konusudur. Türkiye, 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulması ve akabinde 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dönüşmesinden kısa bir süre sonra, 1959'da Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı Bloğuna mensup ülkeler tarafından kurulan siyasi ya da güvenlik amaçlı oluşumların tümüne katılmak için çaba gösteren Türkiye, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO'ya üye olmuş ve Avrupa'daki bu yeni oluşuma da kayıtsız kalmayarak Birliğe adaylık başvurusu yapmıştır. Adaylık başvurusunun ekonomik nedenler ile birlikte daha yoğun siyasi gerekçeleri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim aynı dönemde Yunanistan'ın da tam üyelik için başvuru yapması Ankara'yı harekete geçiren en önemli nedenlerden biridir. Başka bir önemli neden Türkiye için çağdaşlaşma ile Avrupalılaştırmanın eşdeğer tutulmasıdır. Zira Türkiye, Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarından itibaren yüzünü Batı'ya dönmüş ve Avrupa'daki gelişmeleri doğudaki gelişmelerin önüne koymuştur. Bu yönelim 19. yy. ortalarından itibaren Batılı ve Avrupalı olma iddiasına ve hedefine dönüşmüştür. Bu yüzden Avrupa'da ortaya çıkan ve Avrupalılara açık bütün örgütlenmeler her zaman Türkiye'ye çekici gelmiş ve Türkiye'nin dikkatini çekmiştir (Erhan ve Arat, 2001:813–814).

Anıldığı üzere bir diğer neden ekonomik niteliklidir. AET'nin şekillenmeye başladığı ve Avrupa Ortak Pazarının kurulduğu yıllar Türkiye'nin ekonomik açıdan dışa bağımlı hale geldiği yıllardı. Özellikle dış mali kaynaklarının büyük bir kısmı ABD'den gelen ekonomik yardımlara bağlıydı. Fakat 50'lerin sonlarına doğru ABD ile ilişkilerin hız kesmesi ve gelen kredilerin buna paralel olarak düşmesi veya şarta bağlanması Türkiye'yi kendisine uzun vadeli kredi açabilecek yeni kaynak arayışlarına yönlendirmiştir. Ayrıca bu dönemde, ekonomik entegrasyon ve ortak pazar gibi

kavramlar yavaş yavaş tüm dünyada rağbet görmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye AET'yi ekonomik açıdan kendisini kurtaracak bir can simidi olarak görmeye başlamıştı (Erhan ve Arat, 2001: 813). Türkiye açısından bu motivasyonlar etrafında gelişen yönelimin devamında, ülkede yaşanan iç siyasi gelişmeler, demokratikleşme sürecini anlama açısından önemli veriler sunar.

3.1.1. Türkiye’de Darbe Dönemlerinde Avrupa Birliği’nin Tutumu

AB-Türkiye ilişkisinin demokrasi açısından analizi için en kritik örneklerden biri ülkenin darbe tecrübeleridir. Avrupa Topluluğu'nun askeri darbelerde Türkiye'nin demokrasisine nasıl bir destek ya da katkısı olduğunu sorduğumuzda, bu etkinin oldukça zayıf olduğu yanıtına ulaşırız. 27 Mayıs 1960'da Türkiye'de gerçekleşen askeri darbeye AET'nin tepkisi çok etkili olmamıştır. Darbenin ilişkilere ilk somut etkisi 27 Mayıs'tan önce, AET Komisyonu ile 7 Haziran 1960 tarihinde gümrük birliğine geçiş süresinin tartışılacağı resmi müzakereler için kararlaştırılmış olan toplantının darbe nedeniyle yapılamaması olmuştu. İkili ilişkiler, 27 Mayıs darbesi sonrası gelişen olaylar nedeniyle 7 Haziran'da açılması öngörülen resmi görüşmelerin süresiz olarak gündemden çıkarılması ile durma noktasına gelmiştir. 27 Mayıs'ta Milli Birlik Komitesi Türkiye'nin tüm ittifaklarına ve taahhütlerine sadık kalacağını bildirmesine rağmen, Türkiye'nin Brüksel temsilcisi müsteşar Tefvik Saraçoğlu Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda, 1 Haziran'da AET yetkilileri ile görüşerek yeni yönetimin Türkiye-AET ilişkileri konusunda aceleci bir tutum içinde bulunmadığını ve öncelikle Yunanistan-AET görüşmelerinin gidişatını takip edip buna göre bir tutum benimseyeceğini bildirdi (Erhan ve Arat, 2001: 824-825). Böylece henüz nihai bir anlaşmayla sonuçlanmamış Türkiye-AET görüşmeleri Türkiye tarafınca bir anlamda askıya alınmış oluyordu. Bu kararın Türkiye açısından önemli bir yanlış olduğu fikri, daha sonra Yunanistan'ın AET ile görüşmelerde Türkiye karşısında ne kadar öne geçtiği görüldükçe daha fazla dile getirildi.

Öte yandan AET de kararlaştırılmış olmasına rağmen siyasi müzakerelerin başlamasına kesinlikle yanaşmak istemiyordu. Bu defa Ankara'nın ısrarı üzerine, 14 Ekim 1960 tarihinde bir “enformasyon toplantısı yapılması” kabul edildi. Avrupa Komisyonu bu toplantıda ne askeri yönetimle konuşuyormuş ne de bu yönetimi onaylıyormuş gibi bir

anlam çıkarmaması için herhangi bir fikir ileri sürmemeyi ve sadece Türkiye’yi dinlemeyi kararlaştırmıştı (Birand, 2001: 83-84). 1960 Darbesi sonrası Türkiye’deki politik gelişmeleri hassas şekilde takip eden AET, öncelikle Türkiye’deki siyasi gelişmeleri beklemeyi tercih etmişti. 14 Ekim’deki toplantıdan 5 gün sonraki AET Dışişleri Bakanları Konsey’inde Türkiye tartışıldı. İlk sözü alan Federal Almanya adına konuşan van Scharpenberg ekonomik açıdan Türkiye’nin son derece önemli bir ödemeler kriziyle karşı karşıya olduğunu, Sovyetler Birliği’nin önemli ekonomik yardımıyla birlikte politik açıdan işlere karışma çabasının arttığını belirtiyordu (Birand, 2001: 85-86). Bu açıdan Türkiye’nin Batı ittifakı içinde kalma tavrının devamlılığını desteklemek için, Alman hükümeti toplulukla bir ortaklık anlaşması amaçlayan müzakerelerin en kısa sürede başlatılmasından yana tavır almıştır. Fakat Almanya’nın bu duyarlılığını diğer üyeler desteklememiştir. Buradaki düşünce, Türkiye’nin mali durumunun bu kadar kötüleştiği bir sırada üye olması durumunda Topluluğun güç durumda kalacağı idi. Sonuç olarak Avrupa Komisyonu Türkiye’yle görüşmelerini devam ettirmeyi ve bu arada Uluslararası Para Fonu ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile temas kurarak, bu ülkenin gerçek ekonomik durumunu öğrenme kararı aldı (Birand, 2001:86).

Bu gelişmeler devam ederken yeni kurulan hükümet 11 Temmuz’da açıkladığı Hükümet programında Ortak Pazar’a girişi kolaylaştıracak yeni ekonomik, ticari ve mali politikalar izleneceği ve kapsamlı reformlar yapılacağını açıklayarak, Türkiye’nin AET ile Demokrat Parti döneminde başlatılan müzakereleri sürdüreceği garantisini veriyordu. Fakat bu açıklama bile AET’nin Türkiye ile daha sıcak ilişkiler kurmasına yol açmadı. Aslında demokrasiyi yönetimlerinin temel unsuru olarak benimseyen Topluluk ülkeleri, resmi ortaklık müzakerelerine geçme aşamasına geldikleri Türkiye’de meydana gelen darbeyi endişe ile karşılamışlardır (Erhan ve Arat, 2001: 825). Ayrıca Demokrat Parti döneminden aralarında AET ile ilişkileri yürüten bakan ve bazı bürokratların da bulunduğu çok sayıda kişinin askeri mahkeme tarafından toplu idam edileceği yönündeki söylentiler Avrupa başkentlerini tedirgin ediyordu. İdamlar konusunda Türkiye’deki Milli Birlik Komitesinin üzerindeki baskılar giderek artıyordu ve bunların başında da General De Gaulle’ün itirazları geliyordu. “*İnsancıl bir yaklaşımla, Türkiye’nin bu idamlardan vazgeçmesi, yaşadığımız devrin gerekleri arasındadır. Siyasi kararlarla lider idam etmek uygarlığa yakışmaz.*” diye mesajlar gönderen De Gaulle, 15 Eylül günü MBK’nin 15 idamdan 3’ünü (Menderes, Zorlu, Polatkan)

onaylaması üzerine, “*Büyük hayal kırıklığına uğradığını ve böyle yaklaşımdaki bir ülkenin 6’lar arasında yer almasının güçlüğünü*” belirterek, Brüksel’deki daimi delegesine “*Türkiye ile müzakereler süresiz ertelenmelidir*” şeklinde emir veriyordu (Aktaran Birand, 2001:110-111).

Bir diğer tepki de 25-27 Eylül 1961 günü Brüksel’de toplanan AET Dışişleri Bakanları Konseyinde konuşan Dönem Başkanı ve Fransız Dışişleri Bakanı Couve de Murville’den geldi; “*Ben, müzakere ettiğim insanların idam edilmesinden hoşlanmam. Türkiye’yle müzakereler derhal durdurulmalıdır*” (Aktaran Birand, 2001:111). Darbenin neden olduğu ve Türkiye ile diyalogu askıya almayı öngören bu tepkilerden farklı olarak Almanya, Türkiye’nin Batı savunmasının temel taşlarından biri olması ve Ortadoğu ile Afrika arasında bir köprü niteliği taşıması vurgusu ile Türkiye’nin stratejik önemine dikkati çekerek Fransa’ya karşı tutum takınmıştır. Ayrıca Türkiye’nin iç çalkantılarının, müzakerelerin derhal başlatılmasının gerekçesi olması gerektiğine değinerek Fransa’dan oldukça farklı bir politika izlemiştir (Birand, 2001:114). Daha kuruluşunun başında olan topluluk henüz gelişmiş bir ortak dış politikası olmadığı için bu konuda oldukça tecrübesiz davranmıştır. Kısaca Topluluk tarafında Türkiye’de demokrasinin yeniden yerleşmesi konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmış ve uzlaşılammamıştır. Bunlardan ilki olan Fransa’nın görüşü, Topluluk olarak demokrasinin dışındaki bir sistemle yönetilen bir ülkeyi aralarına alamayacakları ve bu sebeple mutlaka tepki göstermeleri gerektiği gibi dışlayıcı bir politika tercihi idi. Diğer görüş ise Almanya tarafından dile getirilmiştir. Almanya’ya göre, AET’nin yapacağı jestler cuntacıları sindirecekti ve böylece demokratik rejimin yerleşmesine yardımcı olunabilecekti.²³ Diğer üyeler ise bu iki ülkenin sürtüşmesine girmek istemediler ve sonuçta Türkiye’deki seçimleri beklemenin daha yararlı olacağı görüşü baskın çıktı. Buna göre, Bakanlar resmi ortaklık görüşmelerine ne zaman başlanacağını

²³ Almanya’nın yaklaşımı daha sonra üye olacak Yunanistan ve İspanya’daki darbe tehlikelerine ve cunta yönetimlerine karşı uygulanan politikaya paralel bir yaklaşımdı. Yunanistan ekonomisinin tam üyelik için hala yeterli olmadığını iddia eden Komisyonun başvuruyla ilgili olumsuz görüş bildirmesine rağmen özellikle silahlı kuvvetlerin yeniden bir diktatörlük rejimi kurmaya yönelik çabaları gibi siyasi nedenlerden dolayı, Bakanlar Konseyi Yunanistan’ın katılımını kabul etmişti. Aynı şekilde İspanya’da da diktatörlük sonrası Avrupa Birliği süreci bu ülkenin demokratikleşmesinde ana etmendi. Her iki ülkenin üyelik sürecinde de Avrupa Birliği dışlayıcı değil daha çok bu ülkelerin iç siyasetinde demokrasi karşıtı etkenleri caydırıcı ve AB’nin bu ülkelerde demokrasinin yerleşmesine yardımcı olduğu bir rol benimsemiştir.

kararlaştıramadılar. Böylelikle resmi ağızdan söylenmese de, Fransız tarafının istediği gibi Türkiye ile ilişkilerin hiç olmazsa bir süre dondurulması sağlandı.

İhtilaller ve idamlar nedeniyle donan ilişkilerin yeniden canlanması için gerçekten de Türkiye’de 15 Ekim 1961’deki genel seçimler sonrası çok partili hayata dönülmesi beklenmiştir. Ayrıca Türkiye’nin AET’den dışlanması halinde ticaretini SSCB ve Doğu Bloku ülkelerine kaydırabileceği ve bunun bazı siyasal ödünlerin önünü açabileceği endişesi Soğuk Savaş’ın hâkim olduğu bu yıllarda Topluluğun Türkiye karşısında güvenlik ve ekonomi gerekçeleri ile yumuşamasına yol açmıştır. Topluluk Türkiye’nin başvurusuna ilk başta Türkiye’nin kalkınma düzeyi gerekçesiyle tam üyelik için yeterli olmadığını ifade ederek olumsuz cevap vermesine rağmen, tam üyelik için yeterli şartların hazır olmasına kadar geçecek sürede geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını da önermişti. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara’da imzalandı. Ankara Anlaşması olarak anılan bu metne göre Türkiye-AET ortaklık ilişkisinin nihai hedefi Türkiye’nin Topluluğa tam yeliği olarak belirtilmiştir (Ankara Anlaşması, 1963, www.mfa.gov.tr, 12.02.2009).

Ankara Anlaşmasına göre Türkiye’nin Birliğe yeliği için hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak üç evre öngörülürken geçiş döneminin sonunda gümrük birliğinin tamamlanması planlanmıştır. Türkiye 1964-1972 yılları arasındaki, hazırlık dönemi olarak nitelendirilen, birinci aşamayı gecikmelide olsa başarı ile tamamlamıştır. Bu dönemde AET, Türkiye’ye öngörülen mali yardımları yapmış ve tarım rnlerinde Türkiye’nin Topluluğa ihracatını arttıracak önemli imknlar sağlamıştır (Erdal ve olakoğlu, 2007:78). Anlaşmada ngrlen hazırlık döneminin sona ermesiyle birlikte, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol’de geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. Fakat Türkiye’nin, 1970’li yıllarda yaşadığı ekonomik ve siyasal krizler dolayısıyla Katma Protokol’den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getiremediğini görüyoruz. Türkiye’nin yaşadığı bu kriz döneminde AET cephesinden de karşılık gelmemiş ve ilişkiler yeniden durma noktasına gelmiştir.

Katma Protokol’n imzalanmasından sonra Toplulukla Türkiye arasında yaşanan en ciddi sorun, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sebebiyle olmuştur. Müdahaleden bir ay kadar önce Türkiye’yi ziyaret eden AET Komisyonu Genel Sekreteri Emile Noel,

Yunanistan'daki Albaylar Cuntası nedeniyle askıya alınan AET-Yunanistan ilişkilerini örnek göstererek, benzer durumun meydana gelmesi halinde Türkiye ile ilişkilerin de kesilebileceği uyarısında bulundu. Noel'in mesajı açıktı; demokratik olmayan bir rejim, temeli demokrasi olan bir topluluğun içine sokulamazdı (Birand,2001:273; Erhan ve Arat, 2005:847). Bu açıklamaların yapılmış olmasına rağmen 12 Mart muhtırası sonrasında Türkiye-AET ilişkileri dondurulmadı. Bunun en önemli nedeni müdahalenin doğrudan doğruya bir askeri müdahale biçiminde yapılmamış olmasıydı. Ancak 12 Mart müdahalesiyle ilişkiler büyük darbe almasa da, Türkiye Avrupa kamuoyu gündemine insan hakları ihlalleriyle girmeye böylelikle başladı. Gün geçtikçe 12 Mart yönetiminin antidemokratik uygulamaları arttıkça ve buna paralel olarak AET tarafından da tepkiler gelmeye başlamıştı. Avrupa Parlamentosunda ilk kez Türkiye'deki insan hakları konusunda konuşmalar yapıldı ve 3 Aralık 1971 tarihinde yapılan Parlamento oturumunda, Topluluğun Türkiye ile ilişkilerinin gözden geçirilmesi istendi. Aynı tarihlerde Belçika Kralı da Türkiye'nin idam kararlarını protesto ederek, Türkiye'ye yapmayı planladığı geziyi iptal etti (Birand, 2001:289-290).

AET, Türkiye'ye Katma protokol çerçevesinde 1980 yılına kadar mali yardımda bulunmasına rağmen ne Ankara Anlaşması ne de Katma Protokol öngörüldüğü şekilde uygulanamamıştır. Bunda her iki tarafında hatası vardır. 1970'li yıllarda Türkiye içinde bulunduğu ekonomik tercihleri ve siyasi krizler yüzünden yükümlülüklerini yerine getirememiştir. AB ile ortaklık ilişkisinin ve gümrük birliğinin benimsediği kalkınma modeli dışarıya açık, bütünleşmeyi öngören bir model iken, 1970'li yıllarda Türkiye bu modelin tam tersine içe dönük, ithal ikameci politik tercihlerde bulunmuştur. Buna mukabil olarak AET de gerekli adımları atmamış ve kendi yükümlülüklerini aksatarak ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi yönünde çaba harcamaktan kaçınmaya başlamıştır (Türküne, 2005: 686).

Sonuç olarak, Avrupa Topluluğu'nun, 60'lı ve 70'li yıllarda, yani Türkiye'nin iki darbe yaşadığı dönemde Türkiye'ye demokrasi konusunda teşvik edici politikalar ve tavırlar geliştiremediğini söyleyebiliriz. Bunda dünya politikasına hâkim olan Soğuk Savaş konjonktürü de etkili olmuştur. Kısaca, Soğuk Savaş döneminde Avrupa Topluluğu henüz demokrasi teşvik edebilen bir aktör değildi. Fakat 80'lerle birlikte değişmeye başlayan uluslararası ortam AET'yi de etkilemiş ve bu etkiyle ekonomik bir topluluktan

daha siyasi bir topluluğa evrilmeye başladıkça topluluk, “demokrasi teşvik eden bir aktör” olmaya başlamıştır.

12 Eylül 1980 darbesine AT'nin tepkisi

1962 tarihli Birkelbach Raporu'nda, “sadece, sınırları içerisinde tam anlamıyla demokratik uygulamaları garanti eden ve temel hak ve özgürlüklere saygı gösteren devletler Topluluğa üye olabileceği”nin belirtilmesi (Baç, 2001:129) ve 14 Aralık 1973 Kopenhag zirvesi kararında Avrupalı kimliğinin “demokrasi” ve “insan haklarına saygı” ile belirlendiğinin vurgulanması AB'nin kapsam olarak genişledikçe bir yandan derinleşme sürecine de girdiğini gösteriyordu. Ekonomik bütünleşme anlamında yol alan Topluluğun 80'li yıllarla birlikte siyasi anlamda bir derinleşme sürecine girmesi 80'li yıllara denk gelir. Demokrasi ve İnsan Hakları karneleri zayıf olan Yunanistan²⁴, Portekiz²⁵ ve İspanya²⁶ gibi ülkelerin topluluğa tam üyelik için başvurması ile AT, üyelik için siyasi kriterlere ağırlık vermeye başlamıştır. Bu sebeple demokratikleşme ve insan hakları 1980'lerde ciddi bir şekilde AB'nin siyasi gündeminde yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla bu yıllarda AET'nin siyasi kimliği oluşmaya başlamış ve AET'nin önem verdiği siyasi konuların başında da insan hakları ve demokratikleşme (Çakmak, 2003:72) öne çıkmıştır.

İşte bu ortamda Türkiye'de gerçekleşen 12 Eylül 1980 darbesi ülkenin, AET ile olan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Önceleri sadece ekonomik olan sorunlar, Türkiye'de 12 Eylül Askeri darbesi ve Yunanistan'ın da 1980'de Topluluğa tam üye olmasıyla birlikte siyasi boyut kazanmaya başlamıştır (Morgil, 2003:1): Birliğin 12 Eylül Askeri darbesine ilk baştaki tepkisi temkinli idi. AB'nin yürütme organı sayılan Avrupa Komisyonu'nun 13 Eylül günü açıklaması şu şekilde olmuştu:

“Avrupa Komisyonu, hem bir anlaşmayla hem de tarihi ve karşılıklı çıkar bağlarıyla bağlı olduğu Türkiye'deki gelişmeleri kaygıyla izlemektedir. Avrupa Komisyonu, insan haklarına tam anlamıyla saygı gösterileceği ve demokratik kuruluşların kısa sürede yeniden kurulacağı ümidini açıklar” (Agence Europe, 1980:3).

²⁴ Tam üyelik başvuru tarihi: 15 Temmuz 1959

²⁵ Tam üyelik başvuru tarihi: 28 Mart 1977

²⁶ Tam üyelik başvuru tarihi: 28 Temmuz 1977

AET'nin 12 Eylül'e ilk tepkilerinin sertlikten uzak oluşu Ankara'da olumlu bir işaret olarak yorumlandı. AET içinde daha önceki askeri müdahalelerde olduğu gibi iki farklı görüş ortaya çıktı (Uğur, 2004:272-275). Yine 1960 ve 1971 yıllarındaki askeri müdahalelerde olduğu gibi Fransa, Hollanda ve Danimarka'nın öncülüğünü yaptığı birinci grup Türkiye ile ilişkilerin derhal askıya alınmasını istemekteydi. 15 Eylül'de toplanan bakanlar konseyi toplantısında Fransa, Hollanda ve Danimarka Dışişleri Bakanları kaygılarını şöyle dile getirdiler:

“... Unutmamak gerekir ki, bir darbeye karşı karşıyayız. Eğer bugün Türk ordusunun girişimine destek veriyormuş görüntüsüne girersek, ilerde aynı durum Yunanistan ve İspanya'da doğarsa ne yaparız? ... Yunanistan'da askerler yönetime el koyduklarında, AET komisyonu hemen ilişkilerin dondurulmasını önermiş ve biz de kabul edip Yunanistan'la ilişkileri askıya almıştık. Bugün ise neredeyse tebrik edeceğimiz askerleri. Haksız bir yaklaşım bu...” (Birand, 2001: 392).

Almanya ve İngiltere'nin öncülüğünü yaptığı ikinci grup ise Türkiye'de 12 Eylül'den önce demokratik sistemin çalışmadığını ve askerlerin demokrasiyi yerleştirmek için yönetime el koyduklarını vurgulayarak, Türkiye ile ilişkilerin olduğu gibi devam etmesinden yana tavır alıyorlardı. 15 Eylül'deki Bakanlar Konseyinde söz alan Alman Dışişleri Bakanı Genscher şöyle açıklama yapıyordu:

“Yunanlıların temsilcisi geldikten sonra burada böyle sözler edemeyeceğiz, biliyorum. Ancak Türk ordusunun demokrasiyi kurtarmak için geldiği ortadadır. Dünya üzerinde, askeri darbenin otomatik olarak demokrasinin sonu diye niteleyemeyeceğimiz tek ülke Türkiye'dir. Bu nedenle, Türk ordusunun bu geçici dönemine destek vermeliyiz.” (Birand, 2001:392)

Avrupa Topluluğu tam bir ikilem içindeydi. Topluluğun başlangıcından beri süre gelen bir ikilemde Atlantikçiler soğuk savaş konjonktürüne uygun olarak ABD ve dolayısıyla NATO ile ilişkilerin korunmasından yanaydılar. NATO gibi askeri bir yapılanmayla olan ilişkilerin korunması pahasına Topluluğun bu kanadının seçtiği dış politika yaklaşımı da militer emareler yansıtıyordu. Türkiye ile olan ilişkilere de bu yönde bakan Atlantikçiler dolayısıyla Türkiye'deki askeri müdahaleleri demokrasinin korunması için gerekli bir süreç gibi görüyorlardı. Avrupalı bakanların bir yandan NATO toplantılarında askeri müdahaleyi içtenlikle desteklerken aynı bakanlar AET şapkası

giydiklerinde de Türkiye'ye sert biçimde karşı çıkmadıklarını söyleyerek bu ikilemi ortaya koyuyorlardı (Uğur, 2004:272-277)

AET'de Komisyon ve Konsey'in tutumu, topluluğun resmi kanadı olarak Türk askeri yöneticilerine belirli bir süre için zaman kredisi verildiği, bu süre içinde anlaşmanın dondurulmayacağı şeklindeydi. Gerekçe olarak da Türk askeri yöneticilerinin, demokrasiye en kısa sürede yeniden dönme ve insan haklarına saygı göstereceklerine dair verdikleri güvence gösteriliyordu (Baç, 2001:136).

Konsey ve Komisyon içindeki görüş farklılıklarının bir benzeri Avrupa Parlamentosunda da görüldü. AP'nin 17 Eylül 1980 tarihli genel oturumunda Türkiye'nin durumu ele alındı. Özellikle komünist ve sosyalist gruplar Türkiye ile olan ilişkilerin derhal askıya alınmasını isterken, muhafazakârlar ve liberaller buna karşı çıktılar. Sonuçta Konsey'dekine benzer biçimde Türkiye ile ilişkilerin bu aşamada kesilmemesi gerektiği, belirli bir süre tanınmasının yararlı olacağı görüşü ön plana çıktı. Ancak bunun için Türkiye'de demokrasiye gecikmeden geçilmesi koşulu kondu. Alınan karar (Baç, 2001:136 ve Bulletin of the European Communities, 1980:52):

1. Demokratik çerçeve içinde Türk halkının politik ve sendikal özgürlüklerden yararlanabilmesi için gerekli adımların atılmasını ister;
2. Aralarında Türkiye-AET Karma Parlamento Komitesi üyelerinin de bulunduğu, tutuklanmış siyasilerin hayatlarının güvenceye alınmasının önemine değinir;
3. Demokratik olmayan uygulamaların uzamasının, Türkiye'yi anlaşmaları tam ihlal etme durumuna sokacağını (Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu, AET'ye ortaklık anlaşması) belirtir;
4. Uluslararası değer yargıları çerçevesinde kabul edilen insan haklarına saygı göstermenin, Avrupalı bir ülke (Türkiye) ile AET arasındaki diyalogun temel koşulu olduğunu tekrarlar;
5. Dışişleri Bakanlarından, Türkiye'deki durum ve Türk makamların demokrasiye dönüş konusundaki takvimi hakkında bilgi vermelerini ister.

Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye hakkında aldığı bu koşullu kararlar özellikle insan haklarına saygıyı gerektiriyordu. Avrupa Parlamentosu bundan sonra insan hakları ve demokrasi konularına daha fazla dikkat edeceği konusunda işaretler veriyordu.

Buna karşın, demokratik çok partili hayata geçiş geciktikçe darbenin olumsuz havası hissedilmeye başlandı ve AT içinde daha muhalif sesler yükselmeye başladı. 1981'in ikinci yarısından itibaren askeri yönetimin sendikaları, siyasi partileri ve sivil toplum örgütlerini hedef alan baskıları Avrupa Parlamentosu'nda ve Avrupa kamuoyunda dile getirilmeye başlandı. Bunun yanında Yunanistan'ın 1 Ocak 1981'de tam üye olması da Türkiye'nin AET ile olan ilişkilerinin olumsuz etkilenmesi için bir etkendi. AP 10 Nisan 1981 tarihinde yaptığı toplantıda, Sosyalist grubun bir karar tasarısını kabul etti. Tasarıya göre Parlamento Türkiye'deki askeri yönetimi özgürlüklere saygılı olmaya çağırıyor ve demokrasiye geçiş için ayrıntılı bir takvim talep ediyordu. Ayrıca 12 Eylül öncesinde var olan demokratik kurumların iki ay içinde yeniden oluşturulmaması halinde Ankara Anlaşması'yla kurulan ortaklık rejiminin askıya alınmasını da Konsey'den talep ediyordu (Erhan ve Arat, 2003: 87). Özellikle bu son karar darbeden hemen sonra, Albaylar Cuntasının kurulmasının ardından Yunanistan'a karşı AT'nin takındığı tutum örnek alınarak, aynısının Türkiye'ye de uygulanmasını savunan Komünist grubun önerdiği radikal bir karardı. 12 Eylül askeri yönetiminin insan hakları ihlalleri arttıkça, muhafazakâr ve liberal gruplar bile yavaş yavaş aynı çizgiye gelmeye başlamıştı.

Siyasal alandaki çok sayıdaki olumsuz gelişmeye paralel olarak AT-Türkiye ekonomik ilişkileri de Türkiye açısından olumsuz etkilenmeye başlamıştı. Nitekim bu dönemde mali işbirliğine son verilerek AET-Türkiye ilişkileri dondurulmuştur. Türkiye'de demokrasinin yeniden tesis edilmesini teşvik etmek için Dördüncü Protokol askıya alınmış ve Katma Protokolün ticari hükümleri dışındaki diğer bütün hükümler işsiz kalmıştır (Çakmak, 2003:72). Bu dönemde Yunanistan'ın da etkisiyle, Konseyden geçmesi öngörülen 600 milyon ECU'lük kredi, aktarılamamıştır. Başta Fransa olmak üzere çok sayıda ülke Türkiye ile ilişkilerin dondurulmasını isterken Almanya buna karşı çıkıyordu. Fakat Türkiye açısından genel olarak ikili ilişkiler, başta ekonomi alanında olmak üzere gittikçe kötüleşmeye başlamıştı. Türkiye'nin birçok ihraç ürününe çeşitli sebeplerle kısıtlamalar getiriliyordu. AT, Katma Protokol hükümlerine göre

normal koşullarda pek kolay alamayacağı kararları, Türkiye'deki olumsuz siyasi gelişmeleri ve Avrupa Parlamentosundaki Türkiye karşıtı havayı değerlendirerek rahatça almaya başlamıştı (Erhan ve Arat, 2003: 88).

Türkiye'de 17 Kasım 1982'de yapılan referandumda yeni anayasa'nın %91,37 çoğunlukla kabul edilmesine rağmen Avrupa'da çoğu kimse anayasanın sıkıyönetim devam ederken olağanüstü önlemler altında oylanmasını demokratik bulmuyordu. 1983 yılı boyunca kurulan siyasi partilerin bazılarının derhal kapatılması, bazı siyasi parti liderlerin veto edilmesi veya cezalandırılmaları, sendikaların kapatılmalarına devam edilmesi, idam sayılarının artması gelişmeleri Avrupa'da olumsuz yankılar buldu ve Avrupa Parlamentosu 13 Ekim 1983'te Türkiye'yi anti-demokratik uygulamalar nedeniyle bir kez daha kınadı (Tekeli ve İlkin, 2000:61).

1983 yılında Türkiye'de askeri idarenin sona ermesinin ardından, yapılan ilk demokratik seçimler sonucu AB ile olan ilişkilerimiz yeniden canlanmaya başlamıştır. Bunun neticesinde 1984 yılından itibaren Türkiye içe dönük ve ithal ikameci ekonomik politikaları hızla terk etmiş ve dışa açılmaya başlamıştır. Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde AT'ye tam üyelik için başvurmuştur. Türkiye'nin AET'ye tam üyelik için başvurmasının ardında ekonomik nedenler olduğu kadar siyasi nedenler de yatmaktaydı. Bunların başında 1950'lerin sonundan 1980'lerin ortasına kadar geöen sürede Türkiye'deki çoğulcu ve demokratik rejimin üç kez askeri darbelerle zarar görmesi yer almaktadır. Artık Türkiye'de hem siyasal hem de toplumsal katmanlarda, AT ile bütünleşmenin ülkedeki siyasal istikrara ve demokrasinin gelişmesine büyük yararlar sağlayacağına dair inanö artmaya başlamıştır (Baö, 2001:143).

Sonuç olarak Avrupa Topluluğu'nun, 1980 sonrasında Türkiye'de demokrasiye geöiş sürecindeki önemi, İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende uluslararası unsurların Türk siyasal sistemi üzerindeki demokratikleştirici etkilerine benzetilebilir. 1980'ler boyunca AT'nin Türkiye'deki siyasetin sivilleşmesi için baskı yapması, Türk liderlerin de zihninde Avrupa Demokrasi arenasından izole edilmiş ve dışlanmış, otoriter bir Türkiye'nin uluslararası ortamda çok daha fazla sorunla karşı karşıya kalacağı endişesini yaratmıştır. Bu dönemde artık başta Avrupa Parlamentosu olmak üzere Türkiye Avrupa'nın gündemine ekonomik sebeplerden çok siyasal meseleler ile girmeye başlamıştır. 80'lerin ortalarından itibaren başlayan bu "yeni bir Avrupa düzeni"

veya “Avrupalılaşma” olarak tanımlanan süreç, dışarıdan daha az etkilenerek (yani süper güçlerden), içeriden ise daha fazla etkilenerek kimliğini oluşturan bir Avrupa’ya dikkat çekmekteydi. Yeni Avrupa düzeninde Avrupa güvenliğinin odağı askeri konulardan siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğine doğru kaymaktadır (Baç, 2001:201-203). Bunun anlamı yeni Avrupa içerisinde Türkiye’nin Batı güvenlik sistemi için vazgeçilmez müttelik olması, yani askeri konuların dışında, aynı zamanda siyasi ekonomik ve kültürel açıdan yeniden tanımlanması gerektiğiydi.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da Türkiye’nin AB genişleme süreci içerisine daha fazla dâhil edilmesi ile paralel olarak AB’nin Türkiye üzerindeki etkisinin de artmakta oluşudur. Yani eğer AB’nin demokrasi teşviki politikasının varlığından bahsetmek gerekirse, bu politikanın etkisinin, Türkiye AB üyeliğine ne kadar yaklaşırsa o kadar fazla hissedildiği söylenebilir. AB üyelik perspektifine paralel olarak geliştirilen ticaret ve yardım anlaşmaları, ilerleme raporları, Türkiye’nin yapması gereken reformlar gibi araçlar, taraflar arasında siyasi etki yaratma ve demokrasinin teşvik edilmesi için kullanılmıştır. Örnek olarak 1981’de Türkiye’de demokrasinin yeniden tesis edilmesi için Dördüncü Mali Protokol’ün askıya alınması gösterilebilir. Mali Protokol Türkiye’de demokrasi bahane edilerek uzun süre yürürlüğe konmamıştır. Daha sonra 1984 yılında yasaklanan partilerin de katılabildiği yerel seçimlerin yapılması ve Özal hükümetinin ilişkileri normalleştirme yönündeki girişimleri sonucu Ortaklık Konseyi 1986’da uzun bir aradan sonra bir araya gelmiş ve Ortaklık Konseyi’nde 4. Mali Protokol’ün yeniden yürürlüğe konması görüşülmeye başlanmıştır. Ancak hem Ortaklık Anlaşması’nın canlandırılması hem de 4. Mali Protokol’ün yürürlüğe konması, Yunanistan’ın da veto etmesi nedeniyle mümkün olmadı. 1981’den beri askıda olan 4. Mali Protokol, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinde önemli bir gösterge olmuştur. Bu protokol hem toplulukla ilişkilerimizde ekonomik sorunların nasıl siyasileştiğine iyi bir örnek, hem de Yunanistan’ın tam üye olmasından sonra Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinde artan etkisini göstermesi açısından önemlidir. Zira, Yunanistan bu dönemde Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinin normalleşmesini engelleyen bir tutum takınmıştır. Bu durum Avrupa Topluluğunun Türkiye ile olan ilişkilerinde ne kadar samimi olduğunu test etmemizde de önemli bir gösterge olmuştur. Çünkü Yunanistan’ın bu rolü birçok Avrupa Topluluğu üyesi ülkenin içine gelmiştir (Eralp, 1997:102). Çekinceleri olup bunu açıkça söylemekten çekinen üyeler kenara çekilmiş ve Türkiye-

Avrupa Topluluğu ilişkilerinde meydana Yunanistan'a bırakmışlardır. Bu durum AB'nin o dönemde Türkiye'nin demokratikleşmesine yardım edecek araçlarının etkinliğini sınırlamıştır.

1990'lı yıllarla birlikte Batı dünyası önemli dönüşümler geçirmiş ve özellikle ABD ve Avrupa Topluluğu'nun dış politika yönelişlerinin farklılaştığı bir ortama girilmiştir. Avrupa Topluluğu bu önemli dönüşümleri yaşarken Türkiye ile olan ilişkilerinin odağı da, 80'lerin ortasında başlayan eğilimin devamı olarak Soğuk Savaş ortamında geçerli olan güvenlik endişelerinden sıyrılarak daha çok siyasi alanda yoğunlaşmıştır.

Bu ortamda, Komisyon, Türkiye'nin 1987 tarihli tam üyelik müracaatına iki yıl sonra 1989'da cevap vermiştir. Komisyona göre Türkiye'nin AB'ye üyelik konusundaki ehliyetini kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin siyasal durumunun tam üyelik için hazır olmadığı belirtiyordu. Ancak 12 Eylül'den sonra demokrasiye geri dönüş için atılan adımlar takdirle karşılanmakla birlikte yetersiz görülüyordu. Siyasal alandaki yasakların ve sendikalar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını öneren komisyon, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi gibi alanlarda Türkiye'nin hala Avrupa demokrasilerinin çok gerisinde olduğunu belirtiyordu. Ayrıca Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs ve Ege sorunları da Türkiye'nin karşısına çıkıyordu (Erhan ve Arat, 2003: 100).

Komisyonun cevabının bir başka dayanağı ise, AT'nin yeni üyelerin katılımından doğabilecek sorunları giderebilme kapasitesi meselesi idi. Yani Türkiye'nin tam üyeliğinin AT'ye getireceği ek yük üzerine dikkat çekiyorlardı. Sanayileşmiş AT üyelerince, Yunanistan'dan sonra Portekiz ve İspanya gibi yeni ve nispeten fakir üyelerin topluluğa katılımının en az on yıl daha yeni üye alınmaması koşuluyla kabul etmiş oldukları söyleniyordu. Bu on yıl zenginlerin fakirleri hazmedebilmesi için kullanılacaktı. Türkiye'nin başvurusu bu yüzden "zamansız ve umutsuz bir girişim" olarak değerlendirildi. Komisyon'un ortaya koyduğu ve Konsey'in benimsediği nedenler AT açısından önemli gerekçeler olsalar da, başvurunun kabul edilmemesinin örtülü nedenleri olarak Erhan ve Arat (2003:101) iki önemli tespitte bulunuyorlar:

"Birincisi, 1985'te Gorbaçov'un SSCB'de göreve gelmesiyle doğu Avrupa'da başlayan beklenmedik derecede hızlı dönüşüm sürecinin 1989 sonbaharında Berlin Duvarının yıkılmasıyla doruğa çıkmasıdır. Bu gelişmeyle birlikte, 40 yılı aşkın süredir benimsemiş oldukları ekonomik ve siyasal modellerden bir çırpıda sıyrılma eğilimi içinde olan doğu

Avrupa ülkeleri, AT'nin temel ve öncelikli ilgi alanı haline gelmiştir. AT'nin bu ülkelerin sorunsuz biçimde Batı'ya entegre olmalarını sağlayabilmesi, ancak mali olanaklarını bu ülkelere cömertçe yönlendirmesiyle mümkündür. Bunun yapılabilmesi ise AT'nin kendine fazladan yük almamasıyla söz konusu olabilirdi. ... İkincisi, AT organları tarafından hiçbir biçimde dile getirilmeyen, fakat Avrupa kamuoyunda özellikle bazı çevreler arasında tırmanışa geçen "kültürel farklılık" anlayışının Türkiye-AT ilişkilerini dolaylı yoldan olumsuz olarak etkilemeye başlamasıdır. 1980'lerin sonunda batı Avrupa'daki bazı çevreler, bu konuda 1960'lardakinden daha bağınaz hale gelmekteydiler. Kültürel farklılıktan kasıt, tarihsel ve dinsel farklılıktır."

Bu ret kararı Türkiye'nin 90'lar boyunca izleyeceği politikaları derinden etkilemiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası rolü değişen Türkiye'nin güvenlik açısından boşluğa düştüğünü söyleyebiliriz. Bu yüzden Türkiye 90'lı yıllar boyunca hem iç hem de dış siyasetinde değişen dünya düzeninde yerini bulmak için daha güvenlik ağırlıklı bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin bölgede ABD'nin siyasi çıkarları peşine takılması iç siyasi hayatını da etkilemiştir. ABD müdahalesi sonrası Kuzey Irak'ta baş gösteren siyasi boşluk, Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde terörün artmasına ve iç siyasette anti-demokratik gelişmelere sebep olmuştur. Eğer 1999 yılında Helsinki'de alınan Türkiye'nin üyelik kararının onaylanması kararı 1989'da alınmış olsaydı Türkiye üyelik perspektifiyle 2000'li yıllarda yapmış olduğu reform ve demokratikleşme atılımını 90'lı yıllarda yapmış olabilirdi. Bu açıdan bakıldığında AB'nin bu kararı Türkiye'nin demokratikleşmesi adına yaklaşık 10 yıllık bir gecikmeye sebep olmuştur.

1990'lı yıllarda AB'nin Türkiye'ye karşı demokrasi teşviki politikaları

AB Komisyonu Türkiye'nin tam üyelik müracaatına iki yıl sonra 1989'da cevap verdiğinde, Türkiye'nin AB'ne üyelik konusundaki ehliyetini kabul etmekle birlikte Topluluğun kendi içindeki derinleşme sürecini gerekçe göstererek gelecek genişlemenin beklenmesi gerektiğini söylemişti. Bu arada Gümrük Birliği sürecinin tamamlanması da Komisyon tarafından önerilmişti. Türkiye bu teklife olumlu yaklaşmış ve Gümrük birliğinin Katma Protokolde öngörüldüğü gibi 1995 yılında tamamlanması için hazırlıklarını hızlandırmıştır. İki yıl süren görüşmelerin ardından 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi kararı uyarınca Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylelikle Türkiye AB'ye aday ülkeler

arasında tam üye olmadan Gümrük Birliğine giren ilk ve tek ülke olmuştur. Gümrük Birliğinin Türk ekonomisinin rekabet kabiliyetini arttırdığı yönünde değerlendirmelerin yanında Türkiye'nin dış ticaret açığını önemli ölçüde büyüttüğü yönünde eleştiriler de yapılmaktadır. Ayrıca AB Gümrük birliği ile birlikte ülkemize karşı üstlendiği bazı yükümlülüklerini de yerine getirmemiştir. Bunlardan biri, Gümrük Birliği kararının kabul edildiği Ortaklık Konseyi toplantısında dile getirilen 4-5 yıllık süre zarfında yapılması planlanan 2,5 milyar Euro'luk mali yardımın yapılmamasıdır (Türköne, 2005: 687). Aslında bu mali yardımlar AB'nin üye olacak ülkeleri üyelik koşullarını gerçekleştirmeye teşvik etmesinin en kuvvetli araçlarıdır. Fakat bu yardımların Türkiye söz konusu olduğunda yerine getirilmemesi AB'nin samimiyetinin Türkiye tarafından sorgulanmasına neden olmaktadır.

Buna rağmen 90 sonrasında Türkiye'deki siyasi gelişmelerin Avrupa'daki gelişmelere bağlı olması daha da belirginleşmiştir. Özellikle gümrük birliği sonrası iktisadi politika hakkındaki sorunlar üzerinde dış etki artmıştır. AB'nin gittikçe artan bu etkisi Türk toplumunun daha büyük bir bölümü tarafından da AB'nin farkındalığını arttırmıştır. Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ticaret ve yardım anlaşmaları, taraflar arasında temel politika sorunları üzerinde artan derecede çıkar birliği oluşturmak vasıtasıyla siyasal etki yapma aracı olarak görülmüştür. Ayrıca her ne kadar aksaklıklar yaşansa da bu tür ekonomik teşvik araçları, Birlik tarafından Türk karar alma makamlarını siyasal ve toplumsal reformlar için gereken adımları atmalarını sağlamaya teşvik etmek amacıyla kullanılmıştır.

Fakat Avrupa Birliği ekonomi alanında gösterdiği Türkiye ilgisini siyasal konularda göstermemiştir: Avrupa Birliği'nin Demokrasi teşvikinin en önemli aracı kuşkusuz üyelik perspektifidir. Bu konuda AB'nin Türkiye'ye karşı takındığı olumsuz tavır bu politikanın güvenilirliğini bozmaktaydı. 1993 Kopenhag zirvesinde Avrupa Birliği eski Varşova Paktı ülkelerini kapsayan tarihinin en büyük genişleme sürecini başlatmıştır. AB Komisyonununun 1997 tarihli Gündem 2000 başlıklı raporunda (European Commission, 1997) Orta ve Doğu Avrupa'daki söz konusu ülkelerle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin iki dalga halinde 2000'li yıllarda AB'ye tam üye olmaları öngörülmüştür. GKRY ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri üyelik sürecine dâhil edilirken Türkiye genişlemenin kapsamına alınmamıştır. Gündem 2000 raporunda gümrük birliğinin

uygulamasından övgüyle bahsedilirken, ekonomimizin makro ekonomik istikrarsızlık kısılcasını kıramadığı ifade edilmiştir. Ayrıca insan hakları ihlalleri ve Güneydoğu sorununa ilişkin eleştiriler dile getirilmiş, bu soruna askeri değil, siyasi çözüm yolları bulunulması gerektiği ifade edilmiştir.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg’da yapılan Avrupa Birliği zirvesinde de Türkiye, AB’nin genişleme sürecine dâhil olduğunun resmen ilanı, uygun bir katılma öncesi stratejisi ile desteklenmek ve Avrupa Daimi Konferansına diğer adaylarla eşit statüde katılmak şeklinde özetlenecek beklentilerine karşılık bulamamıştır. Zirve sonunda yayınlanan sonuç bildirisi, genelde Komisyonun Gündem 2000 raporunda yaptığı önerilerin tekrarı mahiyetindedir. Ayrıca Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinin, ülkemizdeki siyasi ve ekonomik reformların sürmesine ve Yunanistan ile iyi ve istikrarlı ilişkiler kurulması ile Kıbrıs sorununa çözüm bulunması amacıyla BM gözetimindeki müzakerelerin desteklenmesine bağlı olduğu vurgulanmıştır (Çalış, 2008:323). Zirve’de alınan bu kararlar “destekleyici” olmaktan çok “neredeyse azarlayıcı” ve “yeni ödevler” ortaya koyucu mahiyettedir.

Avrupa Birliği’nin Türkiye’yi adeta dışlayan bu kararı, Türkiye’yi demokrasinin teşvikini sağlayarak AB’ye daha da yaklaştırması bir yana daha da uzaklaştırma etkisi yapmıştır. Türkiye zirve sonrasında hemen AB’nin bu tutumunu kınamış, bununla birlikte tam üyelik hedefini muhafaza ettiğini ve AB ile var olan ortaklık ilişkilerinin sürdürüleceğini; ancak bu ilişkilerin geliştirilmesinin AB’nin yükümlülüklerini yerine getirmesine bağlı olacağını ifade etmiştir. Daha sonra yapılan açıklamalarda da, AB ile sürdürülen siyasi diyalogun artık Kıbrıs sorunu, Türk-Yunan ilişkileri ve insan hakları dâhil olmak üzere Türkiye’nin iç meselelerini kapsamayacağı belirtilmiştir (Çalış, 2008:326).

Cardiff Zirvesinde, Avrupa Birliği soğuyan ilişkileri yumuşatmak için bazı adımlar atsa da ilişkilerin geleceği hakkında Lüksemburg Zirvesi’nde alınan kararların ötesine geçilememesi Türkiye’yi tatmin etmemiştir. 3-4 Haziran 1999 tarihlerinde Köln’de yapılan AB Zirvesi’nde Türkiye’nin beklentilerinin en azından bir kısmını karşılayabilecek nitelikteki bir taslak metin, Yunanistan’ın ve diğer bazı üye ülkelerin olumsuz tutumları sebebiyle kabul edilmemiştir. Bu dönemde olumlu addedilebilecek tek gelişme Almanya’daki Hıristiyan Demokratların yerine Ekim 1998’de Schroder

liderliğinde Sosyal Demokrat-Yeşiller Koalisyonunun iktidara gelmesi olmuştur. Yunanistan'ın engellemesine rağmen Almanya'nın tutumunun değişmesi ve bunu İngiltere ve Fransa'nın da desteklemesi ilişkilerin önünün açıldığını düşündürmüştür. Bunlar Helsinki Zirvesi öncesi olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

3.1.2. 28 Şubat 1997 MGK kararları ve Refah Partisi'nin kapatılmasına AB'nin tepkisi

Avrupa Birliği'nin vazgeçilmez gördüğü kimi hakları güvenlik gerekçesiyle veya özellikle Müslümanlarla ilgili tutum belirlemelerde “rahatlıkla gözden kaçırdığı” zaman zaman gözlenen bir durumdur. Bu çizgide, Türkiye’de 28 Şubat 1997 sonrasında özellikle din özgürlüğü gibi alanlarda yaşanan hak ihlallerine rağmen Avrupa Komisyonu’nun her yıl yayımladığı ilerleme raporlarında bunlardan hiçbirine değinmemesi ve sadece 1998 raporunda Refah Partisinin kapatılmasına çok kısa bir vurgu yapması bunun bir örneğidir.

Bununla birlikte 28 Şubat’ın Türkiye-AB ilişkilerini hiç etkilemediğini söyleyemeyiz. Sadece, AB’nin 28 Şubat sürecinde Türkiye’deki anti-demokratik uygulamaları kavrayamamış olduğu ve demokratikleşme doğrultusunda yeterli desteği gösteremediği söylenebilir. 28 Şubat sürecinde Türkiye’de giderek ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların topluca kötüleşmesi ve bu sorunların sebep olabileceği potansiyel riskler AB ülkelerinde endişe yaratmış ve Aralık 1997 AB Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye AB’ye tam üye olmaya aday ülkeler arasında kabul edilmemiştir (Presidency Conclusions Luxembourg, 1997:www. ue.eu.int,12.02.2009). Yaşananlar 1963’ten beri devam eden AB serüveninde en dip noktası olarak görülebilir. Hatta Başbakan Mesut Yılmaz AB Konseyi’nin kararına tepki olarak AB ile Birlik düzeyindeki ilişkileri askıya almış ve AB toplantılarına katılmayı boykot etmişti. Gözen (2009:482) bu yaşananları, Soğuk Savaş’ın bitişinden itibaren düşüşte olan ilişkilerin bir ürünü olarak yorumlar. Bu yüzden 28 Şubat sonrası Türkiye siyasetinin AB’ye hiç iyi sinyaller götürmediğini ve Lüksemburg zirve kararına dolaylı da olsa etki yaptığını söyleyebiliriz.

28 Şubat süreci ile ilgili olarak, özelde AB genelde ise Batı’nın, Türkiye’deki demokrasi ve insan hakları ihlallerine karşı duyarsız kalmalarının temelinde, İslami vurgusu nedeniyle dolayı Refah Partisi’ne karşı duyulan şüphe ve önyargıların olduğunu

söyleyebiliriz. 28 Haziran 1996'da Refahiyol²⁷ koalisyon hükümetinin kurulmasının hemen ardından Fransa başta olmak üzere özellikle Batılı ülkeler endişelerini dile getirmişler ve Refah Partisi'nin iktidara gelmesine tek engel olarak gördükleri Tansu Çiller'in Erbakan ile koalisyon yapmayı kabul kararından duydukları rahatsızlığı açığa vurmuşlardır (Zaman, 1996: 30 Haziran; Milliyet, 1996: 30 Haziran). Bunun üzerine Tansu Çiller Refahiyol hükümetinin Batı ile ilişkilere verdiği önemi göstermek amacıyla ilk yurtdışı gezisini 17 Temmuz 1996 tarihinde AB dönem başkanı olan İrlanda'ya gerçekleştirmiştir. 9 Temmuz'da Çiller'in Batılı Büyükelçilere yaptığı açıklamada ise Refahiyol hükümetinin toplumsal uzlaşma amacı taşıdığını vurgulaması ve Türkiye'nin imzaladığı bütün uluslararası anlaşmalara saygı göstereceğini ve uluslararası taahhütlerini eksiksiz yerine getireceğini söyleyerek Batı'ya güvence vermesi aslında Batı'nın Refahiyol hükümetine olan güvensizliğini yansıtıyordu. Avrupa ve Batılı ülkeler bu güvensizlik ortamında Türkiye'de 28 Şubat süreci sonrası yaşanan anti-demokratik uygulamaları yeterince tarafsız algılayamadılar ve özellikle Avrupa Birliği bu süreçte Türkiye'de demokrasi ihlallerine karşı yeterli tepkiyi gösteremedi. Seçimle iktidara gelmiş sivil bir güce daha baştan önyargıyla yaklaşması AB'nin o dönemde demokrasi teşviki politikasının Türkiye özelindeki zayıf yanını gösteriyordu (Çalış, 2008:320-323).

28 Şubat'ta askerinin siyasete müdahalesi sonrası AB'nin tavrı tam bir kayıtsızlıktı. 28 Şubat kararlarından hemen sonra Mart ayı başında çeşitli temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelen Almanya Federal Meclis Üyesi ve CDU/CSU Partileri Meclis Grubu Dış Politika Sözcüsü Karl Lamers, Konrad Adenaur Vakfı'nda "Türkiye-Almanya-Avrupa" konulu bir konferans verdi. Buradaki konuşmasında Lamers, NATO, Kıbrıs

²⁷ 1994 Yerel Seçimlerinde büyük bir sıçrama yapan Refah Partisi %19.14 oranında oy alarak, İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını kazanmıştı. 24 Aralık 1995 genel seçimlerinden ise %21.38 oy oranıyla 158 milletvekilliği kazanarak birinci parti olarak çıkmıştır. Seçimden hemen sonra Anavatan Partisi'yle yapılan koalisyon görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanınca Doğru Yol Partisiyle "Refahiyol" olarak adlandırılan koalisyon hükümeti kurulmuştur. 28 Haziran 1996'da güvenoyu alan koalisyonda Necmettin Erbakan başbakan olmuştur. Hükümetin kurulmasından itibaren askerle hükümet arasında ilişkiler gerilmeye başlamıştı. 30 Ocak 1997'de Refah partili Sincan Belediyesinin Kudüs gecesi düzenlemesi ile iplerin kopması noktasına gelinmiştir. 5 Şubat'ta Sincan'da askerlerin 20 tank ve 15 zırhlı araçla geçiş yapması 28 Şubat'taki MGK toplantısının öncesinde ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. 28 Şubat 1997'de yapılan MGK toplantısı sonrası açıklanan irtica'ya karşı olduğu iddia edilen kararlarla, asker ve bürokrasi merkezli bir süreç başlamıştır. Bu süreç, birkaç ay sonra 18 Haziran'da Başbakan Erbakan'ın istifa etmesiyle sonuçlandı. Yaşananlar, çeşitli kaynaklar tarafından post-modern darbe olarak adlandırılmıştır (Berkan, 2003: *Radikal*, 05.10.2009).

İnsan hakları gibi sorunlara değinirken 28 Şubat'a hiç değinmemiştir (Zaman, 1997: 05 Mart).

Türkiye o dönemde Avrupa'da başka alanlarda daha çok gündeme gelmeye başlamıştı. 4 Mart'ta AB üyesi ülkelerin Hıristiyan demokrat partileri liderlerinin Brüksel'deki toplantısında "Türkiye'nin AB'ye üye olamayacağı" konusunda görüş birliğine varıldığı yönündeki haberi ilk başta şaşkınlık yaratmıştı²⁸. Hıristiyan demokratların bu çıkışı karşısında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen Brüksel toplantısına katılan ülkelerin büyükelçilerini bakanlığa davet ederek görüşmüştür. Elçiler bu açıklamanın resmi bir anlam taşımadığını iletmişler ve Avrupalı liderlerin, sert tavırlarının nedenleri olarak, Türkiye'nin insan hakları ve azınlıklar karnesi, ekonominin zayıflığı, Kıbrıs ve Ege konusunda Yunanistan'la gerginlik olduğu sıralanmıştır (Yeni Yüzyıl, 1997e: 06 Mart). Bu tutum ister Türkiye'deki anti-demokratik gelişmelere bir tepki olsun, isterse Hıristiyan Demokratların "Avrupa medeniyeti ve kimliği projesi" görüşüne dayandırılсын bu durum Türkiye'deki anti-demokratik kesimlerin işini kolaylaştırmıştır. Türkiye'deki demokratikleşme sürecini teşvik etmeyen bu politikalar Avrupa'nın Türkiye'ye karşı demokrasi teşviki konusunda tutarsız davrandığının bir göstergesiydi.

Hıristiyan Demokratlara Avrupa'dan ilk tepki Avrupa Parlamentosu'nun güçlü gruplarından olan Sosyalistlerden geldi. Sosyalist Grup lideri Paulin Green, Hıristiyan Demokrat Grup lideri Wilfred Martens ve AB Komisyonu Başkanı Jacques Santer'e bir mektup göndererek Türkiye'nin AB tam üyeliğinin din faktörü yüzünden kabul edilemeyeceği imalarından büyük rahatsızlık duyduğunu söyledi (Yeni Yüzyıl, 1997c: 08 Mart). Hıristiyan Demokratların dini nedenlerle Türkiye'nin üye olamayacağı açıklamasına bir diğer tepki de Almanya'da başbakanlığa bağlı olarak faaliyet gösteren Stiftung Wissenschaft und Politik'te Türkiye uzmanı araştırmacı Dr. Heinz Kramer' den geldi. Kramer Hıristiyan Demokratların aksine, Türkiye'nin dini nedenlerle üyeliğe kabul edilmesi gerektiğini söylüyordu. Türkiye'de radikal İslamcı akımların arttığına ve bu yüzden Türkiye'nin AB'ye alınmasının gerekliliğine dikkat çeken Kramer, "Batı

²⁸ Buluşmanın önemi, katılımcıların 5'inin başbakan konumunda olmasıydı. Avrupa Halk Partisi (PPE) adı altında gruplaşan zirveye katılanlar arasında, PPE Başkanı Wilfried Martens, Belçika Başbakanı Jean-Luc Dehaene, Almanya Başbakanı Helmut Kohl, İtalya Başbakanı Romano Prodi, İspanya Başbakanı Jose Maria Aznar, Lüksemburg Başbakanı Jean-Claud Juncker, İrlanda Başbakanı John Bruton, Avusturya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Wolfgang Shüssel, AB Komisyonu Başkanı Jacques Santer, Avrupa Parlamentosu Başkanı Jose Mari Gil Robles de yer alıyordu (Türkiye AB'ye üye olamaz, Yeni Yüzyıl, 5 Mart 1997).

Türkiye'nin radikal İslam'a teslim olmasını istemiyorsa üyelik perspektifi sunan bir yaklaşım onlara yardımcı olacaktır”(Çuhacı, 1997) diyerek üyelik perspektifinin hem Türkiye için hem de AB için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Bu açıklamalar hem Türkiye'nin üyelik perspektifinden uzaklaşmasını önlemeye çalışan hem de Avrupa'nın kendi içinde Hıristiyanlık ekseninde din temelli bir medeniyet projesi olmasını engellemeye çalışan çabalardı.

Hıristiyan Demokratlara bir diğer tepki de Avrupa Parlamentosu Yeşiller Grubu Başkanı Alman parlamenter Claudia Roth'dan geldi. Roth 7 Mart 1997'de yazılı bir açıklama yaparak “Din, AB'ye tam üyelik önünde bir engel teşkil etmemeli. Hıristiyan Demokratlar yine çifte standartlarını ortaya koydular” diyerek Hıristiyan Demokrat grubun tavrını kınarken Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini insan hakları sorunlarının engellediğini savundu. EPP'nin (European Peoples Party-Avrupa Halk Partisi) açıklamasını eleştiren Roth, EPP başkanı Wilfred Martens'in ‘Avrupa Medeniyeti’nden söz ederken insan haklarını değil Hıristiyan kültürünü ön plana çıkarmasına karşı çıkararak, üyelik için din faktörünün değil insan hakları faktörünün daha ön planda olduğu gerçeğini vurguluyordu (Anadolu Ajansı 1997, 8 Mart).

Tüm bu yaşananların yanında Almanya Başbakanı Helmut Kohl'ün Başbakan Necmettin Erbakan'ı Bonn'a alelacele davet etmesi Türkiye'de yankı buldu. Almanya'nın başını çektiği Hıristiyan Demokrat Cephesi'nin liderler zirvesinde “Türkiye AB'ye giremez” kararının alınmasıyla başlayan krize Almanya'nın “asker” tepkisinin neden olduğu öğrenildi. Özlem Hersan'ın “Almanya ile MGK krizi” başlıklı yazısında (8 Mart 1997, Yeni Yüzyıl) Almanya'nın “Washington'un Refah'a karşı olan tüm hareketleri destekleme” politikasının aksine, MGK bildirisi nedeniyle Türkiye'ye sert tavır aldığını belirtti. Yazıda Almanya'nın tutumu hakkında bilgi veren kaynakların, Başbakan Erbakan'ın Kohl tarafından Almanya'ya davet edilmesini de “askere duyulan tepkiye” bağladıkları belirtildi. Almanya'nın bu tavrından büyük rahatsızlık duyan Türkiye ise diplomatik atak başlatarak konuya açıklık getirmeye çalıştı. Hersan yazısında, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Alman Başbakanı Helmut Kohl'e gönderdiği mektupta Almanya'nın tepkisini “anlamsız” bularak “Türk ordusunun devletin bir parçası olduğunu ve hükümetle ordu arasında görüş alışverişi olmasının doğal olduğunu, bu yüzden Türkiye'de demokrasinin kesintiye uğratılmayacağını”

belirtmek zorunda kaldığını yazdı. Herson son olarak, Almanya'nın Türkiye'den MGK kararları hakkında bilgi istediğini, MGK kararlarının dayandığı somut nedenleri öğrenmek istediğini belirterek Almanya'nın "MGK" kararları ideolojik gibi gözüküyor. Türkiye bu kararların neden alındığının somut nedenlerini açıklamalı" dediğini belirtiyordu.

Aslında bu yaşanan gelişmeler Türkiye'nin demokrasi ile ilgili bir sorununda AB'nin ne kadar önemli bir meşruiyet kaynağı olduğunun bir göstergesiydi. Başta Türkiye'nin Müslüman kimliği dolayısıyla AB'ye üyeliğine karşı çıkıyormuş gibi görünen Almanya'nın bu yaklaşımının altında yatan gerçek nedenin askerin siyasete doğrudan karışmasına karşı gelişen bir tepki olduğu görülünce, Türkiye'de askerin siyasete karışması yanlısı kesimler Avrupa'ya kendini anlatmak zorunda kalmıştır. Krizin başından itibaren özellikle Refah Partisi'nin tansiyonu düşürmek için gelişmeleri "hükümet ve ordu arasında olağan görüş alışverişi olarak yansıtması" Türk medyasında sürekli yalanlanırken²⁹, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de Almanya Başbakanı Helmut Kohl'e MGK kararlarını "hükümetle ordunun doğal görüş alışverişi" olarak gösteren bir mektup göndermek zorunda olması AB sürecinin Türkiye'nin demokrasi sürecinde ne kadar kuvvetli bir meşruiyet kaynağı olduğunu gözler önüne seriyordu. Bu çizgide, AB'nin anılan gelişmelere tepkisini en baştan, kararlılıkla ve açık bir şekilde göstermemiş olması Türkiye'nin demokrasi tecrübesi açısından talihsizlik olarak yorumlanabilir.

28 Şubat'taki Milli Güvenlik Kurulu sonrası ilk başta kayıtsız kalan Avrupa ve Batı medyasında da sonraları, Türk demokrasisi için kaygı içeren haberler yer almaya başlamıştı. 5 Nisan tarihinde İtalyan La Repubblica gazetesi Milli Güvenlik toplantısı sonrası gelişmelerin Türkiye'yi ve Avrupa'yı tedirgin ettiğini yazarak, demokrasinin askıya alınmasının Türkiye'nin yurt dışındaki imajını zedeleyeceğini belirtmiştir. Yine aynı tarihte The Times gazetesinde Andrew Finkel imzalı yazıda, TSK'nin üstü örtülü bir darbe yaptığı ve koalisyon hükümetinden çekilmesi için Tansu Çiller'e baskı yaptığı da ileri sürülmüştür. Financial Times gazetesi Türkiye'de yaşanan siyasi gerilim nedeniyle ülke ekonomisinin istikrar kazanmasının giderek zorlaştığını ve geçen ayki

²⁹ "Ordudan sert yanıt", *Yeni Yüzyıl*, 09 Mart 1997; "Genelkurmay: "TSK Anayasa'nın teminatıdır. Siyasi polemiklere alet edilmesin""", *Milliyet*, 09 Mart 1997; Bayramoğlu, Ali (2007), *28 Şubat. Bir Mücadelenin Güncesi*, İletişim, İstanbul.

enflasyon oranının beklenenden hızlı artış göstererek yüzde 78'e çıktığını belirtiyordu. Siyasi gelişmelerin zaten zayıf olan ekonomiye bu gibi etkilerinin toplumsal gerilimi daha da artırdığını belirten gazete sekiz aydır iktidarda bulunan Refah Partisi'nin İslami gündemindeki hiçbir maddeyi hayata geçirmedeğini de hatırlatıyordu (Aktaran Yeni Yüzyıl Gazetesi, 1997: 06 Mart).

The Economist dergisi ise Türkiye'deki sorunların bazılarının ülke içinden, bazılarının ise dışarıdan kaynaklı olduğunu söyleyerek Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye karşı sergilediği soğuk tutumu eleştirdi. Dergi'nin, Türkiye'ye demokratik kimliğini yenilemesi uyarısında bulunurken bir yandan da Avrupa'nın Türkiye'ye karşı olan tutumunu eleştirmesi Türkiye'deki demokratik gelişmelerde Avrupa'nın desteğinin algılanan önemine bir işaretir. Batı Avrupa liderlerinin Türkiye'yi ekonomik bakımdan zayıf, kalabalık ve fazla Müslüman olmasından dolayı dışlamalarını "geri görüşlülük" olarak nitelendiren dergi, Türkiye'nin gerekli koşulları yerine getirmesi halinde ne zaman birliğe üye olabileceği sorusuna cevap alma hakkının bulunduğuna işaret etmiştir (Aktaran Yeni Yüzyıl Gazetesi, 1997: 08 Mart).

Aslında 28 Şubat sonrası dönemde yaşanan gelişmeler karşısında Avrupa'da tam bir kafa karışıklığı yaşandığını söyleyebiliriz. Dışarıdan bakanlar için Türkiye'de kimin liberal kimin doktriner olduğunu söylemek oldukça zordu. Mesela bu kafa karışıklığını 30 Nisan 1997 tarihli Financial Times gazetesinde John Barham'ın "Erbakan generallerin ateşi altında" başlıklı haberinde görmek mümkündür. Barham yorumunda 28 Şubat tarihli MGK toplantısında laik kesimin, zorunlu eğitimi sekiz yıla çıkararak, ilk beş yıldan sonra İslami eğitim kurumlarına yönelenlerin önünü kesmek istediğini belirtiyordu. Barham, bu durumun sadece Refah Partililer tarafından değil tutucu eğilimlere sahip Türkler tarafından da din ve eğitim özgürlüğüne bir darbe olarak görüldüğünü belirtiyordu. Buradan hareketle kimin liberal kimin daha doktriner olduğunu anlamanın zor olacağını söyleyen Barham ayrıca ordunun sekiz yıllık zorunlu eğitimi Erbakan hükümeti için bir tür test haline getirdiğini ve çok sayıda gözlemciye göre hükümetin ömrünün uzun olmayacağını söylüyordu. Türklerin çoğunluğunun laikliğe bağlı olduğunu, üstelik yeni bir koalisyon formasyonunun anti demokratik bir tarafının da olmayacağını belirten Barham, demokrasilerde bu tür kararların elbette

ordunun zorlaması ile değil, seçilmiş liderlerin özgür iradesi ile alınmasının gerektiğine dikkat çekiyordu.

22 Mart 1997’de Avrupalı Parlamenter eşliğinde Türkiye’yi ziyaret eden AP Sosyalist Grup Başkanı Pauline Green’in açıklamalarında da, demokrasi vurgusu olmasına rağmen Türkiye’de yaşanan gelişmeleri tam anlamıyla anlayamadıklarını görüyoruz. Green açıklamasında Türkiye’de büyük tartışmaların bir parçasını ordu konusunun oluşturduğunu belirterek bu durumun, Avrupa ülkelerinden gelenler için olağandışı olduğunu söylüyordu. Avrupa’da ordunun tamamen sivil makamların denetimi altında olduğunu fakat Türkiye’de durumun değişik olduğunu belirten Green bu yüzden konuyu Orgeneral Bir ve diğer yetkililerle ele aldıklarını ve böylece durumu anlamak istediklerini söyledi (Yeni Yüzyıl, 1997b: 22 Mart). Green’in “ordu sivil makamların üstünde gibi bir durum varsa, Türkiye’de parlamenter demokrasinin ne anlama geldiğini bilmek istiyoruz” açıklamasını yapması aslında Türkiye’deki gelişmelerin Avrupalılar tarafından tam anlamıyla anlaşılmadığının göstergesiydi.

28 Şubat sürecinin en önemli sonuçlarından birisi de Refah Partisinin kapatılması olmuştur. 21 Mayıs 1997’de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, RP iktidarda iken hakkında, “Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri” gerekçesiyle dava açtı. 8 ay süren dava sonunda Refah Partisi, , 16 Ocak 1998’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Necmettin Erbakan, Şevket Kazan, Ahmet Tekdal, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve İbrahim Halil Çelik’e 5 yıl süreyle siyaset yasağı getirildi. Kapatılma gerekçesinde, parti görevlilerinin laiklik karşıtı eylemleri, devletin kurucusuna karşı suçlamaları ve türbanla ilgili siyaseti sayıldı (Anayasa Mahkemesi Kararı, 1998: 1998/1).

Türkiye’de parti kapatma davaları Avrupalı ve Batılı ülkeler tarafından her zaman eleştirilen konulardan birisi olmuştur. Avrupa Birliği üyesi devletlerin de dâhil olduğu 47 Avrupa ülkesinin kabul ettiği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. ve 11. Maddeleri ile ifade hürriyeti ve toplantı ve dernek kurma hürriyetleri koruma altına alınmıştır (Akıllıoğlu, 1996:145,146). Siyasi parti kapatma ile ilgili Türkiye aleyhine yapılan 14 adet başvuru olmuştur (Şahin,2010:168). Bu davalardan 2.si takipsizlik

nedeniyle düşmüş³⁰ Refah Partisi davası hariç diğer 11 dava ise Türkiye aleyhine olarak, Sözleşmenin 11. Maddesindeki toplantı ve dernek kurma hürriyetinin ihlal edildiği şeklinde sonuçlanmıştır.

Refah Partisi kararıyla ilgili olarak da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, önüne gelen davalarda farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Mahkemeye göre, esas itibari ile şiddete başvurma veya demokrasinin kurallarını çiğneme amacı bulunmadığı takdirde, partilerin çeşitli görüşleri ifade etmeleri ve mevcut devlet yapısını tartışmaya açmalarının örgütlenme hürriyetine dâhil olan bir husustur (Beydoğan, 2003: 331). Dolayısıyla, Mahkemenin üzerinde durduğu asıl husus, ülke sorunlarına şiddete başvurmadan diyalog yoluyla çözümler üretilebileceği ve çözümler can sıkıcı veya hoş gitmeyen şeyler olsa da bunlara katlanılması gerektiğidir. Mahkemeye göre, siyasi bir gruba, sırf devletin nüfusunun bir kısmının durumunu aleni bir biçimde tartışmayı ve demokratik kurallara uygun olarak herkesi tatmin edebilecek çözümleri bulmak üzere siyasi yaşamda yer almayı istediği için engel olunması, demokratik toplumun kabul edebileceği bir hareket tarzı olarak görülemez³¹.

Fakat Mahkeme tüm bu açıklamaların tam tersine, 31 Temmuz 2001 tarihinde üç oya karşı dört oy ile Anayasa Mahkemesi'nin Refah Partisi'ni kapatmasını haklı gören bir karar vermiştir. Sunulan delilleri inceleyen mahkeme “Refah’ın açıklamadığı (takiyye) şeriata dayalı politik rejim kurma amacının Sözleşme tarafından çizilen demokratik ideallere uyumlu olmadığı” gibi oldukça tartışmalı bir karara varmıştır (Anayasa Mahkemesi'nin Gerekçeli Kararı, 22 Şubat 1998, www.belgenet.com.tr).

Yukarıda bahsedilen bu gerekçeler zaten Türk Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma gerekçesi olarak kullanılmıştı. Bu nedenle AİHM de aynı gerekçeleri kullanarak ve onaylayarak kendi görüşünü üretmiş ve Refah Partisi'nin kapatılmasının “zorlayıcı toplumsal ihtiyaca karşılık” geldiğini belirtmiştir (Şahin, 2010: 158). AİHM böyle bir içtihat geliştirerek, “bir siyasal partinin kapatılmasında tüzük ve programın tek başına yeterli bir ölçüt olamayacağına”, siyasal partinin amacını ve niyetini tüzük ve programda açıkça yazmayarak gizlemiş olabileceğine dair yorum yapmıştır. Oysa

³⁰ Fazilet Partisi ve Halkın Demokrasi Partisi davaları

³¹ *Türkiye Birleşik Komünist Partisi ve Diğerleri / Türkiye*, AİHM, 30 Ocak 1998, para.56,57; *Sosyalist Parti ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, 25 Mayıs 1998, para.45,46,47; *Özgürlük ve Demokrasi Partisi/Türkiye*, AİHM, 8 Aralık 1999, para.41,44. (Aktaran Beydoğan, 2003:332).

mahkeme Refah Partisinin programını araştırsaydı, anayasayı ihlal etme amacının olmadığını gözlemleyebilirdi. Bu durum mahkemenin, başka siyasal parti kapatma davalarında başvurmadığı bir yöntemdir. RP davasında Mahkeme, “olası netice” (likelihood of success) ve “risk varsayımı” (assumption of risk) kavramlarına dayanarak “zorlayıcı toplumsal ihtiyaç” şeklinde gerekçesini haklılaştırma yoluna girmiştir (Issacharoff, 2007: 1445). Oysa bu bakış açısı, hukuki değil, siyasadır. Çünkü böyle bir yorumla tüm siyasal partiler olası tehlike kavramına dayanarak kapatılma tehlikesi altındadır³². Ayrıca bazı yazarlar AİHM’nin RP kararını doktrinde, “Avrupa’nın İslamcılığa yönelik tutumundan” ve “Avrupa Birliği’nin sınırlarında bir İslam devleti istemeyişinden” kaynaklanan bir içtihat olduğu konusunda eleştirmiştir (Issacharoff, 2007: 1410 ve 1434).

28 Şubat sürecinde zarar gören muhafazakar kesimler bu dönemde Avrupa Birliği’nden yeterli destek görmediklerini hissetseler de, bu durum onları Avrupa Birliği fikrinden koparmamış bilakis AB fikrine daha fazla sarılmalarına sebep olmuştur³³. Türkiye’nin demokratikleşmesi için iç dinamiklerin yetersiz olduğunu anlayan muhafazakar kesim Türkiye’nin demokratikleşmesi için daha evrensel demokratik değerlere sarılmış bunun için de en uygun kriterlerin yanı başlarındaki Avrupa Birliği’nde olduğunu görmüşlerdir³⁴. Bu yüzden 28 Şubat süreci sonrası kurulan DSP-MHP-ANAP

³² Venedik Komisyonunun 1999 tarihli raporuna göre bir siyasal parti; şiddet kullanırsa, şiddet kullanmayı savunursa, demokratik anayasal düzeni yıkmaya çalışırsa ve anayasadaki özgürlükleri ortadan kaldırma peşinde koşarsa kapatılabilecektir. Siyasal partilerin kapatılmasının “en son uygulanması gereken bir önlem” olduğunun altını çizen Venedik Komisyonu, bir siyasal partinin kapatılabilmesinde “ciddi manada delil” gerektiğine ve mutlaka “ölçülülük” ilkesine riayet edilmesinin zorunluluğuna dikkat çekmektedir (Şahin, 2010: 169).

³³ Belçikalı Türk asıllı Senatör Meryem Kaçar, AİHM’ in Refah Partisi kararından sonra yaptığı açıklamada bu kararın çok önemli olduğunu ve Türkiye’deki Müslüman demokrat oluşumları güçlendireceğini söylemiştir. Avrupa’da uzun mücadelelerin ardından din konusunda bir uzlaşma sağlandığını, din ve devletin sınırlarının çizildiğini belirten Kaçar, Türkiye’de henüz bu tür bir mutabakata ulaşılamadığı için dinle ilgili ‘müthiş bir paranoyanın’ olduğunu söylüyordu. ‘Bu paranoya nasıl giderilir? Öncelikle parti programlarında dini önemli bir değişken olarak gören partiler demokrasiye olan inançlarını, tavırlarını netleştirmelidirler. Türkiye’deki her kuruma ve vatandaşa, demokrasi ile ilgili görüşlerini berraklaştırarak, güven vermeliler. Paranoya ancak böyle yok olur’ diyen Kaçar, AİHM’nin son kararı çerçevesinde dini partilerin kendilerini yenilemeleri durumunda Türkiye’deki Müslüman demokrat hareketin önemli güç kazanacağını vurguluyordu. (“AİHM’ in kararı Müslüman demokrat hareketi güçlendirir”, Zaman, 5 Ağustos, 2003).

³⁴ Refah Parti’sinin yerine kurulan Fazilet Partisi’nin programında evrensel demokrasiye oldukça fazla yer vardı. Parti programında demokrasi ile ilgili başlıklar şöyleydi:

Amaç Gerçek Demokrasi: Gerçek demokrasiye, en geniş anlamda insan hak ve özgürlüklerine, millet iradesinin üstünlüğüne inanmak. Düşünce ve ifade, din ve vicdan ile hür teşebbüs özgürlüklerinin en geniş ve kâmil manada kullanılmasına imkân sağlamak.

koalisyonunun yıkılmasından sonra tek başına iktidara gelen AKP hükümetinin demokratikleşme adına hazırladığı reform paketlerinin en önemli dayanağı AB üyeliğine yapılan referanslar idi. AKP yöneticilerinin, AB üyeliğini ve Kopenhag Kriterlerine uyumu, yalnızca kendi partilerinin siyasal hayatta olması gerektiği gibi katılımın önündeki engelleri kaldıracak demokratikleşmeyi sağlayacak etkilerinden dolayı değil, bu demokratikleşmenin getireceği daha özgür siyaset yapma imkânının Türkiye’deki tüm siyasi aktörlerin önünü açacağını ve siyaset dışı kalması gerekenlerin ise siyasete müdahalelerinin engellenmesini sağlayacağını düşündükleri için istedikleri de genel kabul görmektedir (İnat, 2007:102).

3.2. Helsinki Sonrasında AB’nin Demokrasi Talepleri ve Türkiye’nin Adımları

1997 Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’yi aday ülke olarak kabul etmeyen AB, iki yıl sonra çeşitli sebeplerle 1999 Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’yi gündemine almıştır. Bu kararın başlıca gerekçesi 90’lı yıllarda AB ‘nin güvenlik anlayışında yaşanan değişim ve bu değişimle birlikte ortak bir Avrupa savunma politikasının oluşturulması yönünde meydana gelen gelişmeler olmuştur. 90’lı yıllarda AB ülkeleri, Avrupa içinde ve komşu bölgelerde yaşanan çatışmalarla dünyanın umdukları gibi daha güvenli olması bir yana daha tehlikeli ve belirsiz bir ortama sürüklendiğini görmüşlerdir. Bu sebeple bu alanda yeni girişimlere yönelme ihtiyacı duyan AB, 1998’deki Saint Malo Zirvesi’nde İngiltere’nin direncinin kırılmasının ardından 1999’da yapılan Köln Zirvesi’nde bir Avrupa Ordusu kurma kararı almış ve AB’nin güvenlik konusunda dünyadaki rolünü güçlendirmek yönündeki girişimleri arttıracaklarını göstermişti. Bu nedenle AB’nin Helsinki Zirvesinde Türkiye’ye de adaylık statüsü vermesi bir tesadüf olarak görülemez. AB bir yandan kurulacak orduya Türkiye’nin katkısını arzuladığını gösterirken, bir yandan da Türkiye’nin de parçası olduğu dünyadaki güç mücadelelerinde daima merkezi bir yere sahip olan Ortadoğu bölgesine daha fazla ilgi göstereceğinin işaretini veriyordu (İnat, 2007:100-101).

Millet İradesi: Demokrasi ve millet iradesi her şeyin üstündedir. Millet iradesinin üstünde hiçbir irade yoktur. TBMM, milli iradenin tecelli ettiği en yüksek makam, siyasi partilerin de demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

“Evrensel Değerlere” Atıflar: Temel hak ve özgürlükle fertlerin vazgeçilmez hakkıdır. *AGİT ilkeleri, Paris Şartı, Helsinki Nihai Senedi* ve uluslararası hukuk normlarında ifadesini bulan insan hakları eksiksiz uygulanmalıdır. (Bkz: “Amaç Gerçek Demokrasi”, Zaman, 24 Şubat 1998)

Nisan 1999 seçimlerinde yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Bu yeni hükümetin Kıbrıs sorununa ve Türk-Yunan ilişkilerine bakışı önceki hükümetlerden daha da uzlaşmaz gibi görünüyordu. Ancak, PKK'nın da yenilgisinden cesaret alan iki koalisyon ortağı (CHP ve ANAP) diğer ortağı (MHP'yi) bazı reformlar konusunda ikna etmeyi başardı. Bu konsensüs temelinde, başbakan Ecevit 26 Mayıs 1999 tarihinde AB dönem başkanı Almanya başbakanına bir mektup yazarak Kopenhag kriterlerine uyumu ve hukukun üstünlüğünü sağlayacak reformlar yapılacağı, bir yol haritası sunulacağı ve AB'nin önereceği 'katılım öncesi stratejisi'nin diğer adaylardan farklı olabileceğini kabul edeceklerini (Turkish Daily News, 9 Aralık 1999) ifade etmiştir. Ayrıca, Almanya'da Ekim 1998'de, Kohl liderliğindeki Hıristiyan Demokratların yerine hükümet kuran Sosyal Demokrat-Yeşiller Koalisyonu eski Alman hükümetinin aksine Türkiye'ye karşı daha yapıcı bir tutum takınıyordu. Bu, Helsinki'de AB'nin tutumunun değişmesinin en önemli nedenlerinden biriydi.

Son olarak, 17 Ağustos 1999 depreminin de etkisiyle Türkiye ve Yunanistan arasında belirgin bir yakınlaşma sağlanmıştı. Ayrıca Yunanistan hükümeti, gecikmeli de olsa Türkiye'nin AB yörüngesi dışında kaldığı sürece iki ülke arasındaki sorunlara çözüm bulma şansının giderek azalacağını görmeye başlamıştı. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin AB üyeliği için perspektif yok olunca (ki 1997 Lüksemburg zirvesinden sonra olan durum büyük ölçüde buydu) Yunanistan'ın Türkiye'yle pazarlık gücü dramatik bir şekilde azalacağı görülüyordu (Uğur, 2004: 304-305).

İşte tüm bu gelişmelerin sonucunda 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiştir. Türkiye'nin adaylık sürecinde diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Bu kararlar Türkiye'ye tam üyelik perspektifi veren Brüksel, Ankara'daki koalisyon hükümeti ortaklarının, Kopenhag Kriterleri konusunda aralarındaki ihtilaflara rağmen harekete geçmeye karar verdikleri 2002'den itibaren Türkiye üzerindeki etkisini arttırmıştır (İnat, 2007: 97). Üyelik perspektifinin getirdiği motivasyonla ve AB'nin desteği ile Türkiye Helsinki Zirvesi sonrası hızlı bir siyasi reform ve demokratikleşme sürecine girmiştir. Bu zirvede Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi, Brüksel açısından AB'nin bir Hıristiyan birliği olarak değil, temelini insan hakları, demokrasi ve hukukun

üstünlüğünün oluşturduğu değerleri paylaşan bütün bölge ülkelerinin katılabileceği bir işbirliği projesi olarak görüldüğünün ilanı ve Ankara açısından ise, bu değerleri paylaşan bir ülke olma yolunda AB'den gelecek değişim taleplerinin kabul edileceğinin gösterilmesi anlamına geliyordu (İnat, 2007: 99-100).

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye adaylığının resmen ilan edilmesinin ardından AB Komisyonu tarafından Türkiye için bir "Katılım Ortaklığı Belgesi" hazırlanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesi konusunda Türkiye'nin hazırladığı program ve takvimi içeren "Ulusal Program" ise 26 Mart 2001 tarihinde AB'ye iletilmiştir.

Bu tarihte Türkiye'nin isteklerine rağmen 2001 İlerleme Raporu'nda resmi anlamda bir tarama sürecinin başlatılması yönünde bir öneri yer almamıştır. Gerekçe olarak da birçok AB üyesinin, tarama sürecinin başlatılmasını üyelik müzakereleri ile eşdeğer gördüğü fakat Türkiye'nin henüz siyasi kriterleri yerine getiremediği belirtilmiştir. İdam cezasının kaldırılmasından azınlık vakıflarıyla ilgili düzenlemelere kadar AB'nin istekleri doğrultusunda birçok kanuni düzenleme yapılmasına rağmen 2002 Yılı İlerleme Raporu ve Strateji Belgesi'nde Türkiye'nin katılım sürecinin bundan sonraki aşamasıyla ilgili somut bir perspektif sunulmamıştır (Türköne, 2005: 688).

12-13 Aralık 2002 tarihlerinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde AB, bir sonraki genişlemesine ilişkin karar alarak, 10 aday ülkenin Mayıs 2004 itibarıyla AB üyesi olacaklarını ilan etmiştir. Zirve'de 2004 Aralık ayında, Komisyonun hazırlayacağı rapor ve önerileri doğrultusunda Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine kanaat getirildiği takdirde, gecikmeksizin üyelik müzakerelerine başlanacağı taahhüt edilmiştir. Fakat 2004'deki genişleme dalgasında GKRY'nin AB'ye tam üye olmasıyla birlikte Türkiye'nin AB üyeliği süreci daha da zora girmiş, fiili bir ön şart haline getirilen Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin eli iyice güçsüzleşmiştir. Ayrıca 2004 yılı sonuna kadar çözülmedikleri takdirde Ege Denizi'nde Yunanistan'la mevcut bulunan sorunların da Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi söz konusu olmuştur.

Helsinki sonrası Türkiye'ye tam üyelik perspektifi verilmesi Türkiye-AB ilişkilerini demokratikleşme konusunda önemli derecede etkilemiştir. Helsinki kararı sonrası Türkiye'de hem AB yanlısı hem de AB karşıtı olan toplumsal gruplar AB üyeliğinin demokratik reformlara ve Türk dış politikasında köklü değişikliklere bağlı olduğunu

gördüler. Benzer bir gelişme AB içerisinde de olmuştur. Helsinki kararları sonucu Türkiye'nin AB üyeliğine karşı veya üyelikten yana olan gruplar/aktörler, artık AB'nin Türkiye'yi üye almak gibi yükümlülüğü olduğunu ve Türkiye'nin gerekli reformları yapması ve Kıbrıs sorununu çözmesi durumunda AB'nin bu yükümlülükten kolayca kaçamayacağını farkına varmışlardır. Sonuç olarak Helsinki kararı, Türkiye'nin üyeliğinden yana ve bu üyeliğe karşı olan tüm grup ve güçleri savundukları tezleri daha açık hale getirmeye ve tezlerine yeni kanıtlar bulmalarına sevk etmiştir (Uğur, 2004: 298).

Tüm bunların neticesinde Türkiye, AB tarafından dile getirilen demokrasi eksiklikleri konusunda daha cesur adımlar atarak önemli reformlara imza atmıştır. Üyelik perspektifinin demokrasinin teşviki açısından ne kadar etkili olduğu bu hızlı reform döneminde ortaya çıkmıştır. AB'nin bu teşvikinin ortaya konması ve Türkiye'ye etkisini görmek açısından aşağıdaki başlıklar altında, katılım ortaklığı belgesi, ulusal program ve ilerleme raporlarına bakmak yerinde olacaktır.

3.2.1. 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi

8 Mart 2001 tarihinde AB üyesi ülkelerin bakanlarından oluşan AB Konseyi'nin olağan toplantısında, AB Komisyonu tarafından Türkiye için hazırlanan Katılım ortaklığı Belgesi (KOB), tartışılmadan onaylanmıştı. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Günter Verhaugen belgenin resmen onaylanmasının önemli bir işaret olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve KOB'un Türkiye'nin AB üyeliği açısından bir yol haritası olacağını söylemiştir. AB dönem Başkanı İsveç Başbakanı Göran Persson ise, Türkiye'deki idam cezalarına dikkat çekerek idam cezasının kaldırılmasının AB üyeliği için şart olduğuna vurgu yapmıştır (Hürriyet, 2001: 08 Mart).

Katılım Ortaklığı Belgesinde öncelikle Türkiye için temel öncelikler sıralanmıştır. AB'nin bu belgede sıraladığı orta ve kısa vadeli öncelikler bir anlamda Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin demokratikleşmesi için öngördüğü siyasi şartları gösteriyordu.

Kısa dönemli öncelikler arasında kanun uygulayıcı kamu çalışanlarının insan hakları alanında eğitilmesi, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve İhtiyari Protokolü ile Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin onaylanması öncelikli konular arasında gösterilmiştir. Yine Avrupa İnsan Hakları

Sözleşmesine uygun olarak tutuklu ve hükümlülerin bir avukatla yalnız olarak görüştürülme haklarının garanti edilmesi, gözaltı sürecinin başlangıcı itibari ile ailelerine haber verilmesinin güvence altına alınması da kısa dönemli öncelikler arasında sayılmıştır (Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi, 2001).

Orta vadeli öncelikler arasında ise görüşlerini şiddet içermeyecek şekilde ifade etmekten dolayı suçlu bulunanların durumlarının düzeltilmesi öncelikli olarak ortaya konmuş ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki olağanüstü hal durumu eleştirilmiştir. Avrupa Birliği'nin gözünde, olağanüstü hal durumu bölgenin demokratik yaşama geçişi önündeki bir engel olarak görüldüğü belirtilerek orta vadeli öncelikli konular arasında gösterilmiştir. Kültürel çeşitlilik ve diğer alanlarda televizyon-radyo yayını yapılması da raporda değinilen diğer konular olmuştur. Devlet güvenlik mahkemelerine ve demokratik bir devletin temel yapı taşlarından olan yargının bağımsızlığının güçlendirilmesine de orta vadeli öncelik olarak ayrıca değinilmiştir. Buna ek olarak hapishanelerdeki koşulların da Avrupa Birliği üye ülkelerdeki standartlara taşınması istenmiştir (Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi, 2001).

Son olarak Avrupa Birliği Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Milli Güvenlik Kurulu'nun işleyişine de değinilerek bu kuruldaki sivil kontrole önem verilmiş ve bu kurulun gerçekten sadece danışmanlık yaptığından emin olunması istenmiştir.

3.2.2. Ulusal Program 2001

Türkiye imzalanan Katılım Ortaklığı Belgesi ile bağlantılı olarak 2001 yılında bir de Ulusal Program yayınlamıştır. 26 Mart 2001 tarihinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından Komisyon'un Genişlemeden sorumlu üyesi Verheugen'e sunulan bu belgede demokratikleşme adına belirli taahhütler ve hedefler açıklanmıştır. Verheugen ise belgenin, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğe hazırlanmasında önemli bir dönemeç olduğunu ve Türkiye'nin modern demokrasiye geçişinin temel noktasını oluşturduğunu açıklamıştır (2001 Yılı Ulusal Programı) .

Belgenin içeriğinde ise şunlar vardır:

Kısa vadeli öncelikler olarak Dernek kurma ve barışçıl toplantılar ve işçi sendikaları ile ilgili hakların gözden geçirileceği belirtilmiştir. Sivil toplum örgütleri ile ekonomik ve sosyal demokrasinin uzantısı niteliğindeki kurumsal yapılanmasının anayasal güvenceye

alınması da kısa vadeli hedefler arasında sıralanmıştır. Uzun vadeli hedef olarak dernek kurma özgürlüğü ile toplantı ve gösteri yürüyüşü ile ilgili mevzuatın gözden geçirileceği belirtilmiştir (2001 Yılı Ulusal Programı,).

Programda Avrupa Birliği'nin çok eleştirdiği idam cezasına da değinilerek orta vadeli bir öncelik olarak Türk Ceza Kanunu'ndan idam cezasının kaldırılmasının ele alınacağı belirtilmiştir. Yine Programda işkence ile ilgili olarak gerekli tedbirlerin alınacağı ve ceza kanununda gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda kısa vadede Polis Vazife Selahiyet Kanununda değişiklik öngörülmesi de önemli bir adım olmuştur (2001 Yılı Ulusal Programı).

Devlet Güvenlik Mahkemelerine ve Yargının Bağımsızlığının güçlendirilmesi ile ilgili gerekli tedbirlerin alınacağına da değinilen belgede, kısa vadede DGM Kanununun da gözden geçirileceğinden bahsedilmiştir. Ulusal Program'da aynı zamanda AB tarafından sık sık gündeme getirilen Milli Güvenlik Kurulu ile ilgili kanunlarının da orta vadede gözden geçirileceği belirtilmiş ve Milli Güvenlik Kurulu'nun sadece bir danışma organı olduğu ve orta vadede kurulun yapısının ve işlevinin gözden geçirileceği belirtilmiştir (2001 Yılı Ulusal Programı).

Ayrıca, düşünce özgürlüğü alanında insan hakları ve özgürlükleri ile ilgili Anayasanın ve Türk Ceza Kanununun maddelerinin gözden geçirileceği belirtilerek kısa vadede:

- Türk Ceza Kanununun 312. Maddesi,
- Terörle Mücadele Kanununun 7. ve 8. Maddeleri,
- RTÜK ve Basın Kanunu'nun gözden geçirilmesi öngörülmüştür.

Katılım Ortaklığı Belgesinde “olağanüstü hal” uygulamasının kaldırılması gündeme gelmişti. Ulusal Program'da bu konuda herhangi bir tarih verilmezken gelişmeler ve güvenlik değerlendirmesi ışığında olağanüstü halin tamamen kaldırılabilmesi belirtilmiştir.

Bu konuların dışında değinilmeyen diğer bir konu ise ana dillerde televizyon ve radyo yayını olmuştur. 2001'deki Katılım Ortaklığı Belgesinde bu alandaki yasal kısıtlamaların kaldırılması istenirken, dönemin Türk Hükümeti bu konuya 2001 yılındaki Ulusal Programda ne yazık ki değinmemiştir. Bazı eksikliklerin olmasına

rağmen Katılım Ortaklığı Belgesi'nde talep edilen reformların büyük çoğunluğunun yerine getirileceği sözü verilmesi, AB'nin üyelik perspektifinin Türkiye'nin demokratikleşmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Türkiye uzun yıllar boyunca bu reformları kendi iç dinamikleriyle yapamamıştır. Fakat AB'nin getirdiği üyelik perspektifi Türkiye'nin bu reformları yapmasında katalizör olmuştur.

3.2.3. 03 Ekim 2001 Anayasa Değişiklikleri

Avrupa Toplulukları üyesi devletlerin hepsi üye olmadan önce Topluluklar hukukuna uyum için Anayasalarında gerekli düzenlemeleri yapmışlardır. Türkiye'de de 2001'deki Ulusal Programa bağlı olarak dönemin koalisyon hükümeti zamanında çok önemli anayasal değişikliklere gidilmiştir. AB üyeliği yolunda uyum paketleri ve anayasal değişikliklerle Türkiye'de insan hakları ve demokrasi adına çok önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda 4709 sayılı 3 Ekim 2001 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" önem taşımaktadır.

Bu kanun ile Anayasasının başlangıç metninin beşinci fıkrasının başında geçen "Hiçbir düşünce ve mülhazanın" ibaresi "Hiçbir faaliyetin" şeklinde değiştirilmiştir. Bu fıkra devletin Türk milli menfaatlerine ve Türk varlığının devleti ve milleti ile bölünmezliği esasına karşıt olması halinde korunmayacağını belirtmektedir. Bu değişiklikler insan hak ve özgürlükleri ve demokratikleşme adına önemli bir adımdır çünkü düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki engeli büyük ölçüde kaldırmıştır (Kanun No. 4709).

Yine Anayasanın 13 üncü maddesindeki temel özgürlük ve hakların kapsamı genişletilmiş ve Avrupa Birliği yolunda demokratikleşme adına önemli bir adım atılmıştır (Kanun No. 4709):

"Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve Lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz"

Benzer şekilde Anayasanın 14. maddesi de aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir (Kanun No. 4709):

"Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan Demokratik ve Lâik Cumhuriyeti ortadan

kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbiri, devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir”

Bu maddeden din, dil, ırk ayrımı yaratarak ayrı bir devlet düzeni kurulması ile ilgili bölüm çıkarılmıştır. Bu değişiklik Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin, “Hakların Kötüye Kullanılmasının Engellenmesi” başlıklı 17. maddesi ve Ulusal Programın Politik Kriterler bölüm 2.1’i çerçevesinde ele alınmıştır (www.abgs.gov.tr).

Yine bu anayasal değişiklik, yakalanan veya tutuklanan kişinin, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç en geç kırk sekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok dört gün içinde hâkim önüne çıkarılmasını gerektirmektedir ki bu da daha demokratik bir toplumda hak ve özgürlüklerin korunması açısından önemlidir. Bütün bunların yanında anayasanın 21 inci maddesinde yapılan değişiklik ile herkesin konut güvencesine sahip olması sağlanmıştır. Değişen madde şu şekildedir (Kanun No. 4709):

“Kimsenin konutuna dokunulamaz. Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz. Yetkili merciin kararı yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar.”

Gerçekleştirilen bir değişiklik de haberleşme hürriyetinin korunması açısından önemlidir “hâkim kararı olmadıkça ve kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz” (Madde 22, Kanun No. 4709).

Ayrıca Anayasanın 28 inci maddesinin ikinci fıkrası metinden çıkarılmıştır. Bu çıkarılan fıkra kanunla yasaklanan herhangi bir dilde yayın yapılamayacağına dair fıkradır. Böylece değişik dil ve lehçelerin günlük hayatta kullanımının önündeki engel kaldırılmıştır (Kanun No. 4709).

Yine Anayasanın 34. maddesinde yapılan bir değişiklik ile maddeye “Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir” ibaresi eklenmiştir (Kanun No. 4709). Bu maddede yapılan değişiklik ile toplantı ve gösteri yürüyüşü alanında haklar genişletilmiş ve demokratikleşme alanında önemli adımlar atılmıştır. Anayasa’da yine yapılan değişiklikle “adil yargılanma” ibaresi eklenmiştir. Bu da temel hak ve hürriyetler açısından önem taşımaktadır.

Avrupa Birliği’nin de talep ettiği en önemli değişikliklerden biri ise 38. madde de yapılan değişiktir. Bu değişiklikle ölüm cezası alanında önemli bir adım atılmış ve bu değişiklik şu şekilde anayasada ifade bulmuştur (Madde 15, Kanun No. 4709):

“Savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları halleri dışında ölüm cezası verilemez. Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez. Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz.”

Anayasanın 40. maddesine şu ek yapılmıştır: “Devlet, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtmek zorundadır.” Bu eklenen madde ile demokratik bir toplumun vazgeçilmez unsurlarından olan vatandaşların yargı sistemine ulaşması adına çok önemli bir yol alınmıştır.

Yine aynı anayasal değişiklik ile evlilikte eşler arasında eşitlik vurgulanmıştır. Bu Avrupa İnsan Hakları sözleşmesinin bir gerekliliğidir ve demokratik bir topluma ulaşılmasında Türkiye’nin attığı önemli adımlardandır.

Anayasanın 67. maddesinin beşinci fıkrasında yapılan değişiklikle, demokratik haklarının kullanılması ve güvenliğinin sağlanması alanında kararlılık sergilenerek, taksirli suçlardan hüküm giyenlere oy kullanma imkânı sağlanmıştır.

Avrupa Birliği’nin en çok eleştirdiği diğer bir konu olan parti kapatmalar ile ilgili de çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Anayasanın 69. maddesinde yapılan değişiklikle bir siyasal partinin kapatılması için gerekli belirli kriterler zorlaştırılmış ve kapatma dışında yaptırımlar uygulama imkânı tanınmıştır. Yine 149. maddede yapılan bir değişiklik ile Anayasa Mahkemesinin parti kapatmasında 2/3 çoğunluk yerine 3/5

çoğunluk sağlaması öngörülmüştür. Bu maddelerde yapılan değişiklik ile bir anlamda her istendiğinde siyasal partilerin kapatılması zorlaştırılarak demokrasinin kesintiye uğramasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bir diğer değişiklik de Milli Güvenlik Kurulu ile ilgili olmuştur. 118. maddede yapılan değişiklik ile Milli Güvenlik Kurulu'nun tavsiye edici rolü ön plana çıkarılmıştır. Buna göre:

“Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir” (Madde 32, Kanun No. 4709).

Kısaca Avrupa Birliği'nin etkisiyle yapılan 2001 anayasal değişiklikleri sayesinde demokratikleşme adına Avrupa Birliği'nin çizdiği yolda önemli adımlar atılmıştır. Özellikle 1999 Helsinki zirvesi ile başlayan olumlu gelişmeler Türkiye'ye yüksek motivasyon sağlamış ve yıllarca gerçekleştirilemeyen bu adımlar AB üyeliği motivasyonu ile çok kısa bir sürede yerine getirilmiştir.

Bu yüksek motivasyon sadece 2001 anayasa değişiklikleri ile sınırlı kalmamıştır. Anayasal değişiklikler 8 adet uyum paketi ile desteklenmiştir. Uyum paketleri çerçevesinde 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda, 5680 sayılı Basın Kanunu'nda, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda, 2908 sayılı Dernekler Kanunu'nda, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda, 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu'nda ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da da değişiklik yapılmıştır (Reçber, 2009:212-226).

Uyum paketleri çerçevesinde Dernekler Kanununda önemli değişiklikler yapılmıştır. 18 yaşında ve fiili ehliyete sahip herkese dernek kurma hakkı tanınmıştır. Affa uğramış olsalar bile, bazı suçlardan daha önce hüküm giyenlerin ise dernek kurması yasaklanmıştır. 312. maddeden hüküm giyenler de 5 yıl süreyle bu haktan mahrum edilmiştir. Dernek, sendika ve meslek kuruluşlarının amaçları dışında da toplantı ve gösteri yürüyüşü yapabilmelerinin önü açılmıştır. Bu toplantıları düzenleme yaşı da 21'den 18'e düşürülmüştür (4748 ve 4771 sayılı yasalar, Aktaran Reçber, 2009: 214-215).

4748 sayılı kanun ile Basın Kanunu'nda önemli değişikler yapılarak basın özgürlüğü alanında da adımlar atılmıştır. Yasaklanmış dil kavramının kaldırılmasının yanında, suç işleyen basın kuruluşlarının kapatılma süresinde de azaltmaya gidilmiş ve bu süre 30 günden 15 güne düşürülmüştür (Reçber, 2009:216-217).

İşkence ve kötü muamele sebebiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin hükmettiği tazminatın bu suçları işleyen görevlilere ödetilmesi de çıkarılan önemli kararlardan biridir. Siyasi partiler kanunu da köklü değişiklere sahne olmuştur. Parti kapatmalarda “odak olma” tanımında partiler lehinde düzenleme yapılmış ve partilere, kapatma yerine Hazine yardımından men cezası verilebilmesi düzenlenmiştir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'da yapılan değişiklikler ile sanık ile avukatının görüşmelerini sınırlandıran madde kaldırılmıştır. Uyum paketleri çerçevesinde Türk Ceza Kanununun 312. maddesinde de değişiklik yapılmıştır. Ceza Muhakemeleri Usulü ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununda yapılan değişiklikler ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları temelinde tekrar yargılanma-muhakemenin iadesi hakkı tanınmıştır.

Uyum süreci içerisinde demokratikleşmenin temel göstergesi olarak 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunu'nun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasında değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik, Cumhuriyet'in Anayasa'da belirtilen temel niteliklerine, Devlet'in ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olmamak kaydıyla Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapmalarına imkân sağlamıştır. (Reçber, 2009:217).

Yine AB uyum ve demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'nun adı “Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçeleri Öğrenmesi Hakkında Kanun” şeklinde değiştirilmiştir. Böylece Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenebilmesi için 8.6.1965 tarihli ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tâbi olmak üzere özel kurslar açılmasına imkân sağlamıştır (Reçber,2009:218)

Ancak Şu da belirtilmelidir ki, Avrupa Birliği'nin sık sık Şikâyet ettiği “uygulama eksikliği” alanında en çok sorun yaşanan konuların başında Kürtçe kursları konusu gelmiştir ve Kürtçe kurslarının büyüklü küçüklü sebepler bulunarak açılması genelde zorlaŐtırılmıŐtır. Bu da birçok eleştirilere neden olmuştur. Bu eleŐtirilerden biri de yine Verheugen'den gelmişti. Verheugen, sadece yasaların değişmesinin yeterli olmadığını, uygulamaların da görülmesi gerektiğini belirtiyordu (Birand, 2005: 444).

3.2.4. Gözden Geirilmif Katılım Ortaklığı Belgesi 2003

19 Mayıs 2003'te Avrupa Birliği yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi (www.belgenet.com.tr, 22.12.2008) yayımlamıŐtır. Bu belgede yine Avrupa İnsan Hakları mahkemesinin kararlarına saygı gösterilmesi ve İnsan Hakları ve Temel zgrlklerin korunması ile ilgili Avrupa Sözleşmesine uyulması öncelik olarak sıralanmıştır. Yine kötü muamele ve işkence ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Hapishane Şartlarının Avrupa Birliği standartlarına ulaŐtırılması istenirken yargının bağımsızlığı ve güçlendirilmesi demokratikleşme adına dile getirilen önemli talepler olmuştur. Ele alınan öncelikler arasında herkesin dil, din ırk ve politik düşünce ayrımı gözetilmeden insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasının “uygulamada” ve “kanuni olarak” sağlanması önemli olarak görülmüştür. Yapılan hukuksal reformlardan övgüyle bahsedilmif fakat uygulamaya özellikle vurgu yapılmıştır.

Bütün bunlara ek olarak ifade özgürlüğü ve bu çerçevede basın özgürlüğüne de değinilmif ve bu konuda kanuni kısıtlamaların daha da serbestleşmesi istenmiştir. Aynı Şekilde toplantı ve dernek kurma özgürlüğü ile ilgili reformlardan bahsedilmif ve bu reformların takip edilmesi ve uygulanması istenmiştir.

Milli Güvenlik Kurulu'nun işleyişine de değinilerek yine uygulamaya dikkat ekilmif ve bu bağlamda kurul içinde sivil kontrolünün sağlanması ve Kurul işleyişinin diğer Avrupa Birliği Devletleri ile aynı seviyeye getirilmesinin önemine değinilmifdir. Bu Şekilde AB Helsinki sonrası adaylık sürecinde Türkiye zerine demokratikleşme konusundaki uyguladığı baskıyı giderek artırmıŐtı. 2004 yılının Ekim ayında yayınlanacak ilerleme raporunda, ,Kopenhag kriterlerini tamamladığının ifade edilmesi ve müzakerelerin başlaması umuduyla Türkiye yoğun bir reform sürecine girmiştir. Bu nedenle hükümet TBMM'nin 1 Temmuz'da tatile girmeyeceğini açıklamıŐ ve AB

üyeliği yolunda çok önemli olan 6. uyum paketinin çıkması için yoğun bir mesaiye başlamıştı (Zaman, 2003: 21 Mayıs). Tüm bu gelişmeler AB'nin Helsinki sonrası adaylık sürecinde Türkiye'ye demokratikleşme konusunda uyguladığı baskının artmasının ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu. Üyelik perspektifi'nin açıkça verilmesi Türkiye'yi, kendisini daha çok demokratikleştirecek adımları atması konusunda sıkıştırmaya başlamıştı.

3.2.5. Gözden Geçirilmiş Ulusal Program 2003

24 Temmuz 2003 tarihinde ise gözden geçirilmiş ulusal program yayımlanmıştır. Bu metinde Türk Hükümeti öncelikli olarak siyasi kriterler bölümünde gerçekleştirilenleri sıralamıştır. Bunların arasında demokratikleşme ile bağlantılı olanları şöyle sıralanabilir:

1. Bu bağlamda, ölüm cezası kaldırılmıştır. Belki de en dikkat çeken gelişmelerden biri de bu olmuştur. Daha demokratik bir ülke ve Avrupa Birliği'nin parçası olma sırasında savaş ve terör halleri hariç tutulduğu göz önüne alındığında bir anlamda orta yol bulunmaya çalışılmıştır.
2. Metinde, İşkence ve Kötü Muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapıldığı ifade edilmektedir. Buna ek olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ışığında yeniden yargılama imkânı getirildiği de ifade edilmiştir.
3. Yine programda, gözaltı ve cezaevi koşullarına ilişkin düzenlemelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) normlarına ve Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi tavsiyelerine uygun hale getirildiği belirtilmiştir.
4. Olağanüstü hal uygulaması ülke genelinde kaldırılmıştır. Avrupa Birliği'nin önem verdiği konulardan biri de bu konu olmuştur. Özgürlüklerin kısıtlanması ve demokrasi ile bağdaşmaması sebebiyle Avrupa Birliği tarafından çok eleştirilen bir konu olan olağanüstü hal uygulamasının kaldırılması Türk hükümetinin demokratikleşme adına attığı önemli bir adım olmuştur.

5. Belgede düşünce, ifade ve basın özgürlüklerinin genişletildiği ve dernekler ve vakıflar ile toplantı ve gösteri haklarına ilişkin düzenlemelerin iyileştirildiği de belirtilmiştir.

6. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına, kültürel zenginliğin ve hakların güvence altına alınmasına, farklı dil ve lehçelerde öğrenim ve yayın hakkının kullanılmasına yönelik, gayri-müslim cemaatlere ve yabancılara ilişkin mevzuatı iyileştiren düzenlemelerin yapılmış olduğu da dile getirilmiştir.

7. İnsan hakları alanında devlet ile sivil toplum arasında güçlü bir diyalog platformu olan İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun faaliyete geçtiği belirtilmiştir.

8. Milli Güvenlik Kurulunun danışma organı rolünün yeniden tanımlandığı da programda yer almıştır.

Yukarıda belirtilenler sırasıyla Ulusal Program'da yerini almış ve buna ek olarak Ulusal Programda hükümet düşünce ve ifade özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, barışçı toplantı hakkı ve sivil toplum, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi, kamu görevlilerinin insan hakları konusunda eğitimleri, yargının işlevselliği ve verimliliği cezaevleri, tutukevleri ve nezarethane koşulları gibi konularda yapılacaklar da bir bir sıralanmıştır.

3.2.6. Mayıs 2004 Anayasal Değişiklikler ve Demokratikleşme

Avrupa Birliği üyeliği yolunda demokratikleşme çabalarının önemli göstergelerinden biri de 7 Mayıs 2004'te yapılan Anayasa değişiklikleri (www.anayasa.gen.tr) olmuştur. Yapılan anayasa değişiklikleri ile 1982 anayasası dokuzuncu kez değişiklik geçirmiştir. Bu değişiklikler arasında en dikkat çekici olaylardan biri Genel Kurmay Başkanlığının YÖK'e temsilci vermesine son verilmesi olmuştur. Avrupa Birliği, YÖK'te bir askeri temsilci bulunmasını anti-demokratik bir uygulama olması nedeniyle her zaman eleştirmiş ve yapılan bu değişiklikle mevcut uygulamaya son verilmiştir.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılması da diğer bir önemli gelişmedir ve demokratikleşme açısından önemli bir adımdır. Bunun yanında Sayıştay ile ilgili kanuni düzenlemeler de yapılmıştır. 160. maddede yapılan değişiklik ile "Silahlı Kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, milli savunma

hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esasına uygun olarak kanunla düzenlenir” hükmü çıkarılmıştır. Sayıştay’a Silahlı Kuvvetlerin elindeki devlet mallarını TBMM adına denetleme görevi verilmiştir (Kanun No:5170, www.belgenet.com, 23.12.2008). Yine Anayasada ölüm cezasına atıf yapan bütün maddelerde değişiklik yapılması ve ölüm cezası ifadesinin kaldırılması bu kanuni değişiklik ile gerçekleştirilmiştir.

Türkiye, Helsinki sonrasında AB’nin üyelik perspektifi vermesi sonucu Kopenhag kriterlerini tamamlamak için hızlı bir demokratikleşme ve reform hareketi sürecine girmiştir. 2001-2004 yılları arasında üç yıl gibi kısa bir sürede, 2001 ve 2004 Anayasa değişiklikleri ile 43 madde, 8’i uyum paketi olmak üzere, 66 yasa, 49 genelge, 29 yönetmelik, toplam 175 madde değiştirilmiş ve 28 uluslararası sözleşme onaylanarak yürürlüğe sokulmuştu. Bu kısa sürede uygulamada aksaklıklar görülse de hiç değilse kâğıt üstünde Kopenhag Kriterleri’nin büyük çoğunluğu tamamlanmıştı. AB’nin artık bu durumda Türkiye’ye hayır demesi imkansız görünüyordu. Sonuç olarak 17 Aralık 2004 AB liderler zirvesinde uzun ve zorlu tartışmaların ardından Türkiye ile müzakerelerin başlaması kararı çıktı.

3.2.7. İlerleme Raporları

1999 yılının sonunda Helsinki zirvesinde Türkiye’ye verilen adaylık statüsünün Türk demokrasisini pekiştiren bir işlev gördüğünden bahsetmiştik. 1998 yılından itibaren AB Türkiye hakkında ilerleme raporları yayınlamaya başlamıştı. Bu raporlarda Türkiye’nin AB üyeliği için yaptığı reformlar değerlendirilmiş ve üyelik için neler yapması gerektiği yönünde yol gösterici tavsiyelerde bulunulmuştur.

1998 tarihli raporunda Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamadığı belirtilmiş ve bir an önce bu kriterlere uyum sürecinin başlatılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca komisyonun Türkiye’de kamu otoritelerinin örgütlenişi ve işleyişi ile temel hakların korunmasıyla ilgili mekanizmaların sistematik bir incelemeye tabi tutulacağı ve biçimsel bir anlatımdan ziyade, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün etkin işleyişinin değerlendirilmeye çalışılacağı belirtilmiştir. Bu ilk raporda öncelikle Türkiye’nin Kopenhag kriterlerinin oldukça gerisinde olduğu belirtilirken, son gelişmeler ışığında da bazı uyarılar vardı. AB 28 Şubat sürecine açıkça tepki gösterememişti fakat raporda cılız da olsa bazı uyarıların bu sürecin anti-demokratik yanlarına vurgu yaptığını görüyoruz.

İdare ve eğitim sistemindeki son gelişmelere değinen raporda bu gelişmelerin laikliği güçlendirmeye yönelik olmakla birlikte, Türk toplumunda ordunun özel rolünü göstermesi açısından önemli olduğu belirtiliyordu. Bunun ordunun sivil politik denetimi bakımından Türk hukuk sisteminde belirsizliklere yol açtığına vurgu yapılıyordu (1998 Düzenli Raporu, 1998:8). Raporda ayrıca Refah Partisi'nin kapatılmasına da değinilmişti. Refah Partisi'nin kapatılması kararının Türk Anayasası hükümlerine uygun olduğu fakat bu kararın, demokrasi, çoğulculuk ve ifade özgürlüğüne ilişkin sonuçlarından Avrupa Birliği olarak endişeli olduğu kısaca belirtiliyordu (1998 Düzenli Raporu, 1998:8). Türkiye'deki demokratik gelişmelere de atıfta bulunan raporda, 1995 yılında yapılan ve sendikalar ve örgütlerin siyasi faaliyetlere katılımın önünü açan Anayasa değişikliklerinden övgüyle bahsediliyordu. Ayrıca asgari seçmen yaşının 21'den 18'e indirilmesi de olumlu gelişmeler arasında sunuluyordu. Lakin yapılan bu değişikliklerin olumlu olmakla birlikte yeterli olmadığı ve alınması gereken uzun bir yolun olduğu da belirtiliyordu.

Raporda "Yargı Sistemi" (1998 Düzenli Raporu, 1998:11) başlığı altında ise Medeni kanunda ve ceza kanununda yapılacak olan tasarılarla vurgu yapılıyor ve bu kanunlarda yapılacak değişikliklerle Türk mevzuatının Avrupa standartlarına önemli ölçüde yaklaşacağı belirtiliyordu. Özellikle ölüm cezasının kaldırılmasının ve 312. maddenin tadil edilerek ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların yumuşatılmasının öncelikli hedefler olmasına dikkat çekiliyordu. Türkiye'de yargının işleyişini düzeltmek ve yargının bağımsızlığını güçlendirmek amacıyla mevzuatın değiştirilmesine yönelik çalışmaların hızlıca tamamlanması da bu raporda istenmiştir (1998 Düzenli Raporu, 1998:11). Son olarak Adli sistem içinde, demokratik bir sistemle bağdaşmayan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilkelerine aykırı olan olağanüstü hal mahkemelerinin olduğu belirtilerek, yargının gerçekten bağımsız olmasını sağlamak ve hukukun üstünlüğüne uygun biçimde işlemesi için ihtiyaç duyduğu insani ve maddi kaynakları yargı sistemine vermek amacıyla büyük çabalar sarf edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (1998 Düzenli Raporu, 1998:12).

Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) da işleyişine değinilen raporda MGK'nın kararlarının hukuken bağlayıcı olmamasına rağmen hükümetin siyaseti üzerinde çok etkili olduğu belirtiliyor. MGK'nın varlığının temel bir demokratik yapıya dayanmasına

rağmen Türk Anayasası'nın, ordunun sivil bir rol oynamasına ve siyasi hayatın her alanına müdahale etmesine imkân verdiği belirtiliyordu. Özetle, Türkiye'de kamu otoritelerinin örgütlenişinin, demokratik bir sistemin temel özelliklerinin çoğuna sahip olmalarına ve genel olarak, Topluluk müktesebatıyla uyumlu mevzuat hazırlama ve uygulama kabiliyetine sahip olmalarına rağmen çeşitli faktörlerin bu otoritelerin, Avrupa Birliği'nin üye devletlerindeki gibi işlemesine engel olduğu belirtilmiştir. Örnek olarak MGK'nın ordunun siyasi hayatta oynadığı büyük rolü gösterdiği söylenmiştir. Ordunun sivil denetime tabi olamaması ve bazen hükümetin bilgisi olmaksızın büyük çaplı baskı uygulayıcı askeri operasyonlar gerçekleşmesi eleştirilmiştir (1998 Düzenli Raporu, 1998:12).

Genel olarak değerlendirildiğinde 1998 Raporu'nda, kamu otoritelerinin işleyişinde bazı anormallikler olduğunun, insan hakları ihlallerinin devam ettiğinin ve azınlıklara muamele konusunda önemli eksikler bulunduğu altı çizilmektedir. Ordunun sivil denetiminin eksik oluşu, kaygı verici olarak değerlendirilmekte ve Güneydoğu'da yaşanan soruna askeri olmayan, sivil bir çözümün bulunması gerektiği zira ülkede gözlenen medeni ve siyasi hak ihlallerinin pek çoğunun şu veya bu şekilde bu konuyla bağlantılı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Komisyon'un Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlallerine karşı mücadele etmede kararlılığını kabul ettiği, fakat şimdiye kadar bunun pratikte önemli herhangi bir sonucunun olmadığı da belirtilmektedir. Bu sorunların çözülmesine ek olarak, Türkiye'nin muhtelif komşu ülkelerle tüm anlaşmazlıklarının uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollarla çözümlenmesine yapıcı katkıda bulunması gerektiği de belirtilmiştir (1998 Düzenli Raporu, 1998:17).

1999 yılındaki raporda da Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamadığı belirtilmiş ve bir önceki rapordan pek farklı sonuçlara ulaşamadığı belirtilmiştir. Çeşitli kaynakların, işkencenin, kaybolmaların ve yargısız infazların varlığını vurgulamaya devam ettiği belirtilmiştir. 1998 raporundan farklı olarak Öcalan'ın tutuklanması sürecine ve davasını sonrası alınan bazı tedbirlerin, ifade özgürlüğü bakımından Türk makamlarının daha kısıtlayıcı bir tavır içine girdiklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Öcalan davasıyla ilgili olarak verilen ölüm cezasının infazının yapılmayacağına umut edildiğine dikkat çekilmiştir (1999 Düzenli Raporu, 1999:16). Bununla beraber, yetkili makamların, güvenlik güçlerince işlenen insan hakları

ihlallerini sona erdirme arzusunu yansıtan bazı somut iyileşmelerin de olduğu belirtilerek, bu bağlamda işkenceyle mücadele etmek için Ekim 1998'den itibaren alınan bazı yasal ve idari tedbirlerin önemli gelişmeler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca gazeteciler tarafından işlenen bazı suçlar için takibat ve cezayı erteleyen bir yasanın da kabul edilmesinin memnuniyet yarattığı belirtilerek bu yasanın uygulanmasının dikkatle takip edileceği de raporda üzerinde durulan noktalardandır.

2000 yılındaki ilerleme raporunda ise öncelikli olarak Türkiye'nin bazı uluslararası anlaşmaları imzalamadığının üzerinde duruluyordu. Türkiye'nin, Ağustos 2000'de insan hakları sahasında iki önemli uluslararası belge olan "Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi"ni imzalamasının olumlu bir gelişme olduğu belirtilirken diğer yandan ölüm cezasının kaldırılması hakkında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 6 numaralı protokol ve "Her Türden Irk Ayrımcılığının Tasfiyesi Sözleşmesi" dâhil, Türkiye'nin henüz katılmamış olduğu bazı önemli insan hakları belgelerinin bulunduğu da altı çiziliyordu. Bunlara ek olarak Türkiye'nin halen Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü'nü imzalamış olması da eleştirilen konular arasındaydı.

Raporda 2000 yılı içerisinde Türk Toplumunda, AB'ye katılım amacıyla gerekli olan siyasal reformlar konusunda geniş çaplı bir tartışmanın başlamış olmasının memnuniyet verici olduğu söyleniyor fakat yapılan iyileşmelere bakıldığında Türkiye'nin hala Kopenhag siyasal kriterlerine uyumdan uzak olduğu tekrarlanıyordu. Ordunun sivil kontrolü gibi bazı kurumsal sorunların halen devam ettiğinin belirtildiği raporda, yargı ile ilgili olarak da bir önceki yılın düzenli raporunda söz edilen, yargının işleyişine ait önemli yasa tasarılarının sonuçlanmamış olmasına dikkat çekiliyordu. Yargı hakkında son olarak Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile ilgili olarak, Haziran 1999'daki son reformdan beri ilave herhangi bir iyileşmenin olmaması eleştiriliyordu.

2000'de yayınlanan raporda önceki yıllarda olduğu gibi ölüm cezasına dikkat çekiliyordu. Abdullah Öcalan davası da dâhil olmak üzere cezaların infaz edilmediği fakat insan haklarının genel durumunun birçok bakımdan endişe verici olduğu belirtilerek, yetkili makamlar ve parlamento tarafından konunun ciddiye alınması uyarısı yapılıyordu.

13 Kasım 2001 tarihinde yayınlanan 2001 İlerleme Raporu'nda, yine önceki yıllarda olduğu bazı önemli hususlara dikkat çekilmiştir. Aslında TBMM 3 Ekim 2001 tarihinde yaptığı Anayasa değişiklikleri ile insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvenceleri sağlamlaştıran ve idam cezasına sınırlama getiren önemli değişikliklere imza atmıştı. Bu yüzden bu rapor öncesi Türkiye'de büyük beklentiler olmuştu. Türkiye yapılan bu değişikliklerin Avrupa tarafından takdirle karşılanmasını bekliyordu. Buna rağmen rapor önceki yıllarda yayınlanan raporlara göre oldukça kapsamlı ve detaylı bir rapor olmuştur. Rapor genel olarak reformların ifade ve düşünceleri yayma özgürlüğü, basın özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü gibi temel özgürlüklerin kısıtlanmasına ilişkin gerekçeleri daraltmakta olduğunu fakat bu önemli değişikliklerin etkili bir şekilde uygulanıp uygulanmadığına bakılacağını belirtiyordu (2001 İlerleme Raporu, 2001:31).

Anayasa değişikliklerine de değinen rapor, idam cezasındaki moratoryum'un³⁵ muhafaza edilmesine itiraz ediyordu. Anayasanın değiştirilen 38'inci maddesi ile idam cezasının terör suçları, savaş zamanı ve yakın savaş tehlikesi durumlarıyla sınırlamakta olduğunu belirten rapora göre, terör suçlarına getirilen istisnanın, herhangi bir ihtirazi kayıt getirilmesine izin vermeyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 nolu Protokolü ile uyumlu olmadığını altını çiziyordu. Buna karşılık savaş suçlarının istisnasına 6 nolu protokolün izin verdiği belirtilerek değiştirilen bu maddenin uygulanabilmesi için, ceza kanununda bir an önce gerekli değişikliklerin yapılması öneriliyordu.

Sosyal ve kültürel haklarla ilgili reformların da oldukça olumlu olduğunu belirten 2001 raporu özellikle kanunla yasaklanan dillerin kullanılmasını düzenleyen 26. ve 28. maddelerdeki hükümlerin kaldırılmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendiriyordu. Bunu Türkçe dışındaki dillerin kullanımına olanak sağlayacak bir gelişme olarak gören komisyon bu anayasal reformu uygulamak için, mevcut kısıtlayıcı mevzuat ve uygulamaların değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bir dizi önemli cezaevi reformunun gerçekleştiği belirtilen 2001 ilerleme raporunda, bu reformların tam anlamıyla uygulanmasının temin edilmesi konusunda Türkiye'nin desteklendiğinin altı çizilmiştir. Cezaevi protestolarına müdahale edilmesi sırasında

³⁵ Gecikme, erteleme olarak aktarılabilir Latince bir deyimdir. Buradaki anlamı bireylerin idam cezasına mahkum edilmemesini güvence altına alma yolunda idam cezasının kademeli olarak kaldırılmasıdır.

ölçüsüz güç kullanılmış olmasının ise esefle karşılandığı belirtilmiştir. Cezaevi protestolarında insanların hayatlarını kaybetmesinin insani açıdan kabul edilemez olduğu belirtilerek bir an önce önlemler alınması ve bu konuların serbestçe tartışılmasına izin verilmesi salık verilmiştir.

Yargı sisteminde reformların başlanmasına karşın yargı bağımsızlığı, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin ve askeri mahkemelerin yetkileri ve AİHM'nin kararlarına uyma konularının kaygı verici olmaya devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'de demokratik bir sistemin temel özelliklerinin mevcut bulunduğu fakat sivillerin ordu üzerindeki denetimi gibi bazı temel konuların üzerinde durulması gerektiğinin altı çizilmiştir.

2001 ilerleme raporunda sonuç olarak bir dizi anayasal, yasal ve idari değişikliğe rağmen, bireyleri etkilediği ölçüde, insan haklarındaki mevcut durumun iyileştirilmesi gerektiği belirtilmiş, bazı alanlarda gelişme görülmesine rağmen, Türkiye'nin henüz Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getiremediği ve bu nedenle ülke genelinde, tüm vatandaşlar için insan hakları ve temel özgürlüklerin hukuken ve fiilen korunmasını sağlayacak reform sürecinin yoğunlaştırılması ve hızlandırılması gerektiği söylenmiştir.

Ayrıca Katılım Ortaklığının öncelikleri olarak insan hakları, Kıbrıs ve sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollardan halli gibi kilit konularda ilerleme sağlamak için güçlendirilmiş siyasi diyalogun tam olarak hayata geçirilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple Denktaş'ın BM uzlaşma görüşmelerinden çekilme ve BM Genel Sekreterinin New York'taki görüşmelere yaptığı daveti reddetme kararına Ankara'nın verdiği destek eleştirilerek, Türkiye'nin çözümü kolaylaştırmak için somut adımlar atmasının beklendiği belirtilmiştir.

9 Ekim 2002 tarihinde yayınlanan 2002 Yılı İlerleme Raporu 2000 ve 2001 yıllarındaki rapor ile benzer özellikler taşımaktaydı. 2002 raporunda farklı olarak 1998 yılından bu yana Türkiye'nin gösterdiği gelişmelerin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme kapsamında Türkiye'nin halen Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getiremediği belirtilmiştir. Raporda özellikle Ağustos 2002'de kabul edilen reformların çok geniş olduğu kabul edilse de, Türkiye'nin neden siyasi kriterleri tam olarak karşılayamadığı 3 başlıkta belirtiliyordu (2002 İlerleme Raporu, 2002: 37-38).

İlk neden olarak, reformların temel hak ve özgürlüklerden tam olarak yararlanabilmeye ilişkin bazı önemli kısıtlamalar içerdiğine değinilmektedir. Başta yazılı basın ve radyo ile televizyon yayınları dâhil olmak üzere, ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve hukuki tazmin hakkı alanlarında önemli kısıtlamaların sürdüğü vurgulanmıştır.

İkinci neden olarak, reformların birçoğunun, Avrupa standartları ile uyumlu olacak şekilde, hukuki düzenlemeleri ya da diğer idari tedbirlerinin alınmasını gerektirdiği belirtilmiştir. Reformların, etkili olabilmesi için, ülke çapında, farklı düzeylerdeki adli ve idari birimler tarafından fiili olarak uygulamaya konulması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Üçüncü olarak siyasi kriterler çerçevesindeki bazı önemli sorunların henüz yeterince ele alınmadığı belirtilmiştir. Bu sorunların, kötü muamele ve işkence ile mücadele, ordu üzerinde sivil denetim, şiddete dayanmayan görüş belirttikleri için hapsedilmiş kişilerin durumu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyulması gibi sorunlar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Komisyon, önemli siyasi partilerden birinin liderinin³⁶, 3 Kasım Genel Seçimlerine katılımının yasaklanmasına ilişkin Yüksek Seçim Kurulu kararının, reformların ruhunu yansıtmadığı ifade edilmiştir. Bu durum Avrupa'nın her zaman dile getirdiği reformların uygulamada hayata geçirilmediği eleştirilerine iyi bir örnektir. AB son yıllarda, Türkiye'nin reformları hızlıca parlamentodan çıkarmasına rağmen bu reformları hayata geçirememesini eleştiriyordu. AB'nin reformların ruhunu yansıtmayan politikalar söylemi, Türkiye'nin üzerinde reformların uygulamada da hayata geçirilmesi için bir nevi baskı oluşturuyordu. Avrupa'nın bu desteğiyle yapılan, 27.12.2002 ve 2.1.2003 tarihlerinde gerçekleşen, Anayasa değişiklikleri (www.anayasa.gov.tr, 23.12.2008) ile milletvekili seçilme şartları değiştiriliyor ve siyasi yasaklı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın 9 Mart 2003 ara seçimlerine katılmasının önünde hiçbir engel kalmıyordu.

³⁶ Raporda isim verilmiyor. Burada, Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Recep Tayyip Erdoğan kastedilmektedir. 3 Kasım 2002 milletvekili Genel Seçimleri, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) zaferi ile sonuçlanmıştı. AKP, seçimlerden %34,28 oy oranı ve 363 milletvekili ile çıktı. Böylece 1987 genel seçimlerinden beri ilk kez bir parti tek başına iktidara geliyordu. Hakkında kapatma davası süren AKP, cumhuriyet tarihinde başbakan adayı belli olmamasına karşın iktidarı kazanan ilk parti oluyordu. Hakkında siyasi yasak bulunan ve bu yüzden 3 Kasım seçimlerine katılmayan AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, ancak 9 Mart 2003 Siirt Milletvekili Yenileme Seçimi'nde, Parlamento'ya girebilmiştir.

2002 İlerleme Raporunda son olarak Türkiye'nin, demokrasinin güçlendirilmesi ve insan haklarının korunması ile ilgili reform sürecini yasal ve fiili açıdan sürdürmesinin teşvik edilmekte olduğu ve bu hususun, Türkiye'nin siyasi kriterlere tam uyumu çerçevesinde, kalan engelleri de aşmasını sağlayacağı vurgulanmıştır.

2003 İlerleme Raporu Türkiye-AB ilişkileri açısından çok önemli bir yıl olan 2004 yılı öncesi oldukça teşvik edici olmuştur. 5 Kasım 2003'de yayınlanan İlerleme Raporu'nda Türk hükümetinin reform sürecini hızlandırmasında büyük bir kararlılık göstermesi takdirle karşılanmış ve Ankara'nın 2003 yılı içinde Avrupa standartları düzeyine ulaşabilmek için reformların etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamaya yönelik önemli adımlar attığı belirtilmiştir. Birliğin katılım müzakerelerinin başlatılması açısından Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesi için gösterilen çabaları kuvvetle destekleyeceği teyit edilmiştir (2003 İlerleme Raporu, 2003:6). Bu sebeple önemli ölçüde artırılmış katılım öncesi mali yardım ile desteklenen³⁷ ve Türkiye'nin dikkate alması gereken önceliklerin belirlendiği gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'nin 2003 yılı içinde Konsey tarafından kabul edildiği belirtilmiştir. Kabul edilen bu belgede yer alan önceliklerin yerine getirilmesi, AB'ye üyelik doğrultusunda Türkiye'ye yardımcı olacağı ve özellikle Aralık 2004'te Avrupa Konseyi tarafından alınacak karar açısından, Katılım Ortaklığı Belgesi'nin AB-Türkiye ilişkilerinin belirleyici bir unsurunu oluşturmakta olduğu önemle vurgulanmıştır. Mevzuatın farklı alanlarında değişiklik yapan dört önemli uyum paketinin kabul edildiği belirtilen raporda, bu reformlardan bazılarının Türkiye açısından hassas meselelere temas ediyor olmasından dolayı siyasi bakımdan büyük önem taşıdıkları ve siyasi kriterler açısından önemli ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiştir. Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesinde siyasi kriterler başlığı altında yer alan önceliklerin birçoğunun ele alındığı belirtilirken bunlardan ifade özgürlüğü, gösteri yürüyüşü hakkı, kültürel haklar ve ordu üzerinde sivil denetim gibi alanlardaki reformların Türkiye'nin demokratikleşmesinde büyük katkıları olacağı önemle vurgulanmıştır (2003 Yılı İlerleme Raporu, 2003: 38).

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerine önceki raporlara göre biraz daha fazla değinilen 2003 raporunda MGK Genel Sekreterliği'nin rolünün gözden geçirilmesi ve icracı yetkilerinin kaldırılarak MGK'nın görev, yetki ve işleyişinde yapılan esaslı

³⁷ Katılım öncesi mali yardımın, 2004'de 250 milyon euro, 2005'de 300 milyon euro ve 2006'da 500 milyon euro olacağı belirtilmiştir (2003 İlerleme Raporu, 2003: 4).

değişikliklerle, sivil-ordu ilişkilerinin çerçevesinin AB ülkelerindeki uygulamalara yaklaştığının altı çizilmiştir. Buna ek olarak TSK temsilcilerinin RTÜK ve YÖK gibi sivil kurullarda bulunması ise eleştirilmiştir.

Önceki yıllarda olduğu gibi reformların uygulanmasında sorunlar bulunduğu tekrarlanan 2003 raporunda bazı durumlarda, temel özgürlükler konusunda TBMM tarafından kabul edilen uyum paketlerini uygulayacak idari ve yargısal organların, daha kısıtlayıcı şartlar yerine getirmek suretiyle bu reformların kapsamını daraltması ve başlangıçta belirtilen amaca ulaşmaya engel olması eleştiriliyordu. Fakat raporda hükümetin, yapılan reformların sistematik olarak uygulamaya konulmadığının farkında olduğu ve uygulamayı sağlamak üzere bir Reform İzleme Grubu kurması da olumlu bir gelişme olarak gösteriliyordu.

Yine 2003 ilerleme raporunda Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6 no.lu Protokolü gibi belli başlı uluslararası sözleşmelerin onaylanması diğer olumlu gelişmeler olarak gösteriliyordu. Buna ek olarak işkence ve kötü muamele ile mücadelenin güçlendirildiği ve Türk hukuk sisteminin bu konuda Avrupa standartlarına yaklaştığı belirtiliyordu. Ayrıca uyum paketlerinin kabul edilmesiyle, ifade özgürlüğünün kullanılması ile ilgili birçok yasal kısıtlamanın kaldırılmasının sağlandığı belirtilerek, yürürlükten kaldırılan hükümler kapsamında şiddet içermeyen düşünce açıklamaktan mahkûm olan birçok kişinin tahliye edilmesinin olumlu gelişmeler olduğu ifade ediliyordu.

Tüm bu olumlu gelişmelerin dışında 2003 ilerleme raporunda eleştirilen konuların başında din özgürlüğü alanındaki kısıtlamalar gelmekteydi. Tam iki sayfa ayrılan din özgürlüğü alanında genel olarak, idari makamların ilgili hükümleri çok sınırlayıcı biçimde yorumlamaya devam etmeleri nedeniyle, Türkiye’de din özgürlüğünün Avrupa standartlarının altında olduğu vurgulanıyordu. Özellikle dini topluluklarla ilgili olarak, tüzel kişilik, eğitim ve din adamı yetiştirme ve mülkiyet hakkından tam olarak yararlanma konularında önemli kısıtlamaların bulunduğu altı çiziliyordu (2003 Yılı İlerleme Raporu, 2003: 30-32).

Genel olarak, Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyum yönünde 2003 yılı içinde önemli ilerlemeler teşkil eden etkileyici bir yasama performansı sergilediği belirtilmiş ve Türkiye’nin, vatandaşlarını temel hak ve özgürlüklerden Avrupa standartları

seviyesinde yararlandırmak için, reformların tam ve etkili biçimde uygulanmasını temin etmesi gerektiği belirtilmiştir.

2004 ilerleme raporu Türkiye katılım müzakerelerinin başlatılmasının kararlaştırıldığı tarihi 17 Aralık Zirvesi'ne zemin hazırlayan en önemli rapordur. 6 Ekim 2004'te Komisyonun yayınladığı İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini yeterli ölçüde yerine getirdiği belirtilmiş (2004 İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni, 23.12.2008, ekutup.dpt.gov.tr, 2) ve bunun müzakere için tarih alınmasında önemli bir etkisi olmuştur zira bu Komisyon Raporu'ndan sonra yapılan 17 Aralık'taki zirvede Türkiye'ye müzakereler için tarih verilmiştir.

12-13 Aralık 2002 Kopenhag zirvesinde AB Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirip getirmediğini 2004 sonunda tekrar değerlendirmeye almayı kararlaştırmıştı. Bu yüzden 2004 İlerleme Raporunda özellikle 2002-2004 arasındaki sürede Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri yolunda ne kadar ilerlediği değerlendirilmiştir. Genel olarak bakıldığında rapor bu süre zarfında Türkiye'nin bir dizi anayasal ve yasal değişikliklerle siyasi reformlar gerçekleştirmiş olduğunu belirtiyordu. Ayrıca Parlamento'nun Şubat 2002-Temmuz 2004 arasında sekiz yasama paketini kabul ettiğini ve Medeni Kanun ve Ceza Kanunu da dâhil olmak üzere yeni kanunlar çıkarmış olduğunu yazmıştır. Hükümetin bu reformların uygulanmasıyla ilgili çok sayıda başka yasa, yönetmelik, kararname ve genelge yayınlamaya reformların daha iyi uygulanmasını sağlama yönünde adımlar atmasının takdirle karşılandığı belirtilmiştir.

Sivil-asker ilişkileri konusunda, AB uygulamalarıyla tam uyumlu hale getirme sürecinin devam ettiği belirtilen 2004 raporunda, bütçe şeffaflığını arttırmak için Sayıştay'a askeri ve savunma harcamalarını denetleme izni verilmesinin ve bütçe dışı fonların, tam parlamento denetimini sağlamak üzere genel bütçeye dâhil edilmesinin önemli gelişmeler olduğu vurgulanmıştır. Bir diğer gelişmenin de Ağustos 2004'te MGK Genel Sekreterliğine ilk defa bir sivilin atanması olduğu belirtilen raporda son olarak bu konuda Silahlı Kuvvetlerin bir dizi gayri-resmi mekanizma vasıtasıyla nüfuzunu sürdürdüğü uyarısında bulunulmuştur.

Yargı, yolsuzluklar, insan haklarına saygı gösterilmesi gibi konularda daha önceki raporlara benzer uyarıların sürdürüldüğü 2004 ilerleme raporunda farklı olarak Türkiye'nin 2002'den bu yana Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarını

uygulamaya yönelik çabaların artmasını olumlu bir gelişme olarak gördükleri belirtiliyordu. Buna örnek olarak da Yargıtay gibi yüksek yargı organlarının Kürtçenin kullanılması, işkence ve ifade özgürlüğüne ilişkin davalar dâhil olmak üzere reformları Avrupa Adalet Divanı standartlarına uygun olarak yorumlayan çeşitli kararlar verdiği belirtiliyordu. Özellikle Haziran 2004'te Leyla Zana ve meslektaşlarının serbest bırakılmasına vurgu yapılıyordu ve bunun önemli bir adım olduğu belirtiliyordu.

Diğer olumlu bir gelişme olarak da Türkiye'nin Ocak 2004'te imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13 no'lu Protokolü uyarınca: ölüm cezasının her koşulda kaldırılması ve yürürlükteki mevzuatta ölüm cezasına yapılan bütün atıfların çıkarılması gösteriliyordu.

2004 yılında Kıbrıs konusunda çok önemli gelişmeler meydana gelmişti. Daha önceki raporlarda sürekli eleştirilen Türkiye en azından bu raporda 2004 yılında adada kapsamlı bir çözüm bulunmasına yönelik çabalarının desteklenmesini bekliyordu. Öncelikle belirtmek gerekir ki Mayıs 2004'te GKRY'nin AB üyesi olmasından çok kısa süre önce BM'nin Kıbrıs'ta federal bir çözüm geliştirme yolunda yapmış olduğu o güne kadarki en kapsamlı ve ayrıntılı girişim olan Annan Planı Mart 2004'te yayımlanmıştı. 24 Nisan 2004'te adanın her iki tarafında, söz konusu planla ilgili halk oylaması yapıldı ve bu oylamalarda Kıbrıslı Türkler %64 gibi yüksek bir oranla planı desteklerken Kıbrıslı Rumlar %76 gibi ezici bir oranla plana hayır diyerek adanın birleşmesi önlemişlerdir. Sonuç olarak Kıbrıs Mayıs 2004'te AB'ye bölünmüş bir ada olarak girmiştir. Bu dönemde gelişen olaylar daha sonraki bölümde ele alınacaktır. Burada 2004 raporu ile ilgili olan kısma gelince, 26 Nisan 2004'te Konsey, Kıbrıs Türk toplumuna karşı uygulanan tecride son verilmesi ve Kıbrıs Türk toplumunun gelişimin destekleyerek Kıbrıs'ın yeniden birleşmesini kolaylaştırma konusunda kararlı olduğunu bildirmişti ('Turkish Cypriot Community' at the EU Commission Enlargement, ec.euroa.eu, 23.12.2008). Fakat Komisyon ve AB Kıbrıslı Türklere uygulanan uluslararası tecridi sona erdirmek için verdiği sözlerini yerine getirmek bir yana, 2004 yılı ilerleme raporunda bunlardan hiçbirine değinmemiştir bile. Raporda sadece Türk hükümetinin, Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için etkin ve yapıcı çaba göstermesinden ve BM Genel Sekreteri tarafından sarf edilen çabalara olumlu katkısından duyulan memnuniyet belirtilmiştir. AB tarafından daha önceleri Türkiye'nin üyeliği önündeki en

büyük engel olarak Kopanhag Kriterlerine ehil olmaması gösterilirken 2004 yılından sonra Kıbrıs sorunu ön plana çıkmıştır. 2004 raporunda Türkiye'nin Kopenhag kriterlerinin büyük ölçüde yerine getirdiği onaylanıp müzakerelerin açılması kararı alınmasından sonra AB içindeki Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkanların elinde bir tek Kıbrıs kartı kalmış görünüyordu. AB'nin Kıbrıs konusunda verdiği sözleri yerine getirmemesi ve bunu Türkiye'nin üyeliğine engel olacak şekilde öne sürmesi, üyelik perspektifini zayıflatarak Türkiye'de demokrasinin gelişimi önünde bir engel olmuştur.

2004 İlerleme Raporu'nda özetle Türkiye'nin yeni reform paketleri, anayasal değişiklikler ve yeni Ceza Yasası'nın kabul edilmesi yoluyla birçok alanda, özellikle bir önceki yılın raporunda ve Katılım Ortaklığı Belgesinde öncelik olarak belirtilen alanlarda mevzuat açısından önemli ilerlemeler kaydettiğinin altı çizilmiş ve ek Tavsiye Belgesi'nde, Türkiye'nin siyasi kriterleri gerekli ölçüde karşıladığı belirtilerek, birliğe katılım müzakerelerinin başlatılması tavsiyesinde bulunulmuştur.

Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Raporda müzakerelerin başlatılması önerilmesine rağmen Komisyon Birliğin temelini oluşturan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerinin ciddi ve sürekli bir biçimde ihlal edilmesi durumunda, müzakerelerin askıya alınabileceğini belirtmiştir. Bir diğer önemli nokta da tarım ve işçilerin serbest dolaşımı gibi konularla ilgili olarak bazı özel düzenlemeler ve kalıcı korunma tedbirleri düşünülebileceği gibi tedbir maddeleri metinde yer almıştır (2004 İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni, ekutup.dpt.gov.tr: 5, 23.12.2008). Bu gibi tedbirler Türkiye'nin büyüklüğü ve nüfusunun kalabalık olması gibi nedenlerle AB ülkeleri için gerekli görülmüş olabilir. Fakat bu gibi tedbirler Türkiye tarafından samimiyetsizlik olarak algılanmıştır. Çünkü Türkiye uzun yıllar aday ülke olmak için beklediği AB kapısında, aynı şekilde müzakere sürecinde de zaman kaybetmek istemiyordu. Türkiye'deki genel kanı, AB'nin Türkiye'yi aslında oyaladığı ve bu tedbir maddelerinin ise ileride Türkiye'yi oyalamak için kullanabileceği anahtarlar olduğu yönündeydi.

9 Kasım 2005' te yayınlanan 2005 İlerleme Raporu, 2004 ilerleme raporuna göre oldukça sönük kalmıştır. Daha önceki raporlarda yapılan uyarılara ek olarak Türkiye'de siyasi dönüşümün devam etmekte olduğu belirtilmiştir. Fakat buna rağmen 2005 yılında değişim hızının yavaşladığının da gözlerden kaçmadığı belirtiliyordu. Genel olarak

önceki yıllardaki uyarıları tekrar eden rapor farklı olarak sivil-asker ilişkilerine oldukça geniş yer ayırmıştır (2005 İlerleme Raporu, 2005:14-16).

2002'den beri Türkiye'nin sivil-asker ilişkileri reformunda önemli ilerlemelerin sağlandığı belirtilen raporda yine de Türkiye'nin kabul edilmiş reformları sağlamlaştırması ve bu alanda daha fazla reform yapmaya bağlı kalmasının önem arz ettiği belirtilmiştir. 2005 raporunda, daha önceki raporlarda açıkça değinilmeyen Asker'in siyasete müdahale yöntemleri ilk kez açık biçimde eleştirilmiştir. Silahlı Kuvvetlerin hala, siyasi gelişmeler ve hükümet politikaları ile ilgili açıklamalar yaparak, önemli bir etki uygulamakta olduğu eleştirilen konuların başındaydı. Özellikle, Askerler tarafından yapılan açıklamaların sadece askeri, savunma ve güvenlik konularıyla sınırlı kalmasına değinilmiş ve Türkiye'nin güvenlik meselelerini yürütürken hesap verilebilirlik ve şeffaflık sağlanması yönünde daha fazla çalışması önerilmiştir (2005 İlerleme Raporu, 2005:16). Bu konuların rapora ayrıntılı olarak girmesi Türkiye'nin iç siyasetinde demokratikleşmesi adına önemli bir gelişmeydi. Türkiye'de sivil çevrelerin askerle daha sağlıklı ilişki kurması için AB'nin bu desteği önemli bir meşruiyet kaynağıydı.

Genel olarak reform süreci hızının düştüğü vurgulanan 2006 İlerleme Raporu'nda özellikle ifade hürriyeti ve Kıbrıs konularının altı çiziliyordu. Diğer önemli açıklama da sivil-asker ilişkileri konusundaydı. Silahlı Kuvvetlerin önemli siyasi etki yapmaya devam ettiği belirtilen raporda ilk defa açık açık konu başlıkları verilerek Silahlı Kuvvetlerin üst düzey mensuplarının Kıbrıs, laiklik ve Kürt sorunu dâhil iç ve dış politikaya ait konularda ve Şemdinli bombalı saldırısı hakkındaki iddianameye ilişkin görüşlerini açıklaması eleştirilmiştir. Ayrıca Şemdinli olaylarına ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Raporda Mart ayında, Şemdinli olaylarını inceleyen Meclis Araştırma Komisyonu'nun 1997 yılında Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı tarafından imzalanan gizli bir protokolün (EMASYA) mevcudiyetini ortaya çıkardığı belirtilmiş ve bu protokol sayesinde askerin sivil makamların talebi olmaksızın iç güvenlik konularında askeri operasyonlar yapılmasına imkân verdiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak raporda askerin yetkilerinin sadece askeri, savunma ve güvenlik konularını içermesi gerektiği vurgulanarak sivil-asker ilişkilerini AB uygulamalarıyla

uyumlaştırmada sınırlı ilerleme sağlandığının altı çizilmiştir (2006 İlerleme Raporu, 2006: 6-7, 23.12.2008).

2007 yılı İlerleme Raporu'na Türkiye'deki 22 Temmuz 2007 seçimleri damgasını vurmuştur. Genel olarak 2007 yılında Türk siyasetinde demokrasinin, askeri müdahaleye üstün geldiği belirtilmiş; ancak Ankara'nın yavaşlayan AB reformlarını yenilemeye de ihtiyacı olduğunun altı çizilmiştir. Katılım oranının %83'ten fazla gerçekleştiği seçimlerin şeffaf, profesyonel ve etkili yönetilerek seçim sürecinin çoğulcu ve güven içinde gerçekleştiği vurgulanarak bunun uluslararası seçim gözlem misyonlarının gözetiminde gerçekleştiği belirtilmiştir. Yeni seçilen Parlamento'nun ülkedeki siyasi çeşitliliği daha fazla yansıttığına değinilen raporda %10'luk seçim barajının, ki bu baraj Avrupa'daki Parlamento sistemleri arasında en yüksek orandır, aşağı çekilmesi için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürüldüğü belirtilmiştir. AİHM, Ocak 2007'de söz konusu barajın, özgür seçim hakkı için herhangi bir ihlal teşkil etmediğine karar vermiş, aynı zamanda istikrarlı bir Meclis çoğunluğu sağlama hedefini korumakla birlikte, baraj oranının düşürülerek, azami temsil oranının mümkün kılmasının arzu edilir olduğu kaydedilmiştir (2007 İlerleme Raporu, 2007:5-6).

2007 raporunda önemle üzerinde durulan bir diğer konu ordunun siyasi hayata müdahale girişimleri olmuştur. Silahlı Kuvvetlerin önemli ölçüde siyasi etkinlik göstermeye devam ettiği belirtilen raporda, askeri makamlar üzerinde tam bir sivil denetim ile savunma harcamalarının Parlamento tarafından denetimi konularında ilerleme sağlanamamış aksine askerin reform programı dahil, sorumluluğu dışında kalan alanlarda, kamuya yönelik açıklama yapma eğilimlerinin arttığı belirtilmiştir. 27 Nisan muhtırasına da değinilen raporda, Genelkurmay Başkanlığı'nın iddia edildiği şekilde laikliğin güç kaybetmekte olduğu endişesini dile getiren bir muhtırayı web sitesinde yayınlamak suretiyle Cumhurbaşkanı seçimi sürecine doğrudan müdahale ettiği belirtilmiştir (2007 İlerleme Raporu, 2007:8). Son olarak raporda “ordunun siyasi hayata müdahale girişimleri ve kamuya yönelik açıklamalarına karşın, 2007 ilkbaharında yaşanan anayasal krizin sonucu demokratik sürecin üstünlüğünü teyit etmiştir” (2007 İlerleme Raporu, 2007: 8-9) denilerek Türk siyasetinde demokrasinin askeri müdahaleye üstün geldiği AB tarafından da teyit edilmiştir.

2008 İlerleme Raporunda ise genel olarak hükümet, güçlü yetkisine rağmen tutarlı reform yapamaması nedeniyle eleştiriliyordu. Sivil anayasa için yapılan hazırlıkların durduğu belirtilen raporda önceki yıllardaki raporlara benzer şekilde Askerin resmi ve gayri resmi siyasi etkisinin sürdüğü, 301.madde değiştirilse de büyük ölçüde aynı kaldığı ve Polisin 1 Mayıs gösterilerinde Taksim’de orantısız güç kullandığı gibi eleştirilere yer veriliyordu (2008 İlerleme Raporu, 2008:6).

2008 İlerleme Raporu’nda değinilen bir diğer önemli konu da parti kapatmaları hakkında olmuştur. Anayasa Mahkemesi’nde AK Parti hakkındaki davanın kapatmayla sonuçlanmamasının “ciddi bir siyasi krizin engellenmesine katkı sağladığı” vurgulanmıştır. Ancak mahkemenin, partinin, Cumhuriyet’in laiklik ilkelerine karşı faaliyetlerde bulunduğu kanaatine vararak Parti adına 2008 yılında tahakkuk edecek devlet yardımında %50 oranında kesinti yapılması yönündeki kararı dernekleşme özgürlüğü kapsamında eleştirilmiştir. Raporda AKP ve DTP hakkındaki kapatma davaları ile ilgili olarak, siyasi partilere uygulanan mevcut yasal hükümlerin ifade ve dernekleşme özgürlükleri ile ilgili olarak siyasi aktörlere devletin müdahalesinden yeterli seviyede koruma sağlamadığı belirtilmiştir. Bu yüzden siyasi partilere ilişkin yasal hükümlerin, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu tarafından çerçevesi çizildiği şekilde, AİHM içtihadı ve AB üye ülkelerindeki en iyi uygulamalarla uyumlu olacak şekilde değiştirilmesi ihtiyacı bulunduğu belirtilerek bunun Katılım Ortaklığının bir önceliğini teşkil ettiğinin altı çizilmiştir (2008 İlerleme Raporu, 2008:17).

Ergenekon davası sürecine ilk defa değinilen 2008 İlerleme Raporu’nda aralarında emekli Generallerin de bulunduğu kişilerin tutuklandığı belirtilmiştir. Soruşturma süreci ile ilgili aksaklıklara da değinilen raporda savunma haklarının yeterince korunmadığı ve suçlama yapılmaksızın gözaltı süresinin fazla uzun olduğuna ilişkin bilgiler alındığının altı çizilmiştir. Genel olarak 2008 İlerleme Raporunda bu davaya ilişkin olarak sadece gelişmelerin aktarılmasının tercih edildiği ve yorum yapmaktan kaçınıldığı görülmüştür. Bir sonraki yıl ise 2009 İlerleme Raporunda asker-sivil ilişkisine oldukça geniş ve ayrıntılı yer ayrılmıştır.

14 Ekim 2009 tarihinde açıklanan 2009 İlerleme Raporu, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış tarafından, “yayımlanan en objektif rapor” olarak nitelendirilmiştir. 2009 Raporu genel olarak, Türkiye’deki gelişmeleri olumlu buluyor

ve Rapor'da Türkiye'nin üyeliğın gerektirdiğı sorumlulukları üzerine alma kabiliyetini geliştirmeye devam ettiğı belirtiliyordu. Bununla birlikte 2009 raporunun önemi Ergenekon davasına geniş yer ayırması ve hakkında yorumlarda bulunmasıydı (2009 İlerleme Raporu, 2009:11-13). Hükümeti devirmeye ve silahlı isyana teşvike teşebbüsü içeren Ekim 2008'de başlayan Ergenekon suç örgütü davası ve soruşturmasının devam ettiğı ve bu süreçte yeni silah ve cephanelerin ele geçirildiğı belirtilmiştir. Üç emekli generalin ve eski bir jandarma komutanının da içinde bulunduğu 56 şüpheliyi kapsayan ikinci iddianame Mart 2009'da mahkemeye sunulduğı ve 52 şüpheli ile ilgili üçüncü bir iddianamenin de Temmuz 2009'da mahkemeye sunulduğı vurgulanmıştır. Bu davanın Türkiye'de, bir darbe teşebbüsünü derinlemesine inceleyen ilk dava olduğı ve demokratik kurumları istikrarsızlaştırmayı amaçladığı iddia edilen bir suç örgütü hakkında yürütülen en geniş kapsamlı soruşturma olduğı dile getirilmiştir. Bu dava ile Türkiye'nin yakın geçmişteki demokrasi dışı uygulamalarla yüzleşme şansı bularak, demokratik kurumların işleyişi ve hukukun üstünlüğüne güveni arttıracak bir fırsatın yakalanacağı da dile getirilen diğeri bir konu olmuştur (2009 İlerleme Raporu, 2009:8, 24.12.2009).

Sivil-asker ilişkileri konusunda önceki yıllardaki tavsiyelerini devam ettiren raporda, üst düzey ordu mensuplarının birçok fırsatta etnisite, Güneydoğı, laiklik ve siyasi partiler gibi iç ve dış politika konularında görüş açıklaması da eleştiriliyordu (2009 İlerleme Raporu, 2009:11).

Genelkurmay Başkanlığı'nın birçok fırsatta siyasetçilere ve basına kamuoyu önünde tepki gösterdiği kaydedilen belgede, "Nisan ayındaki bir basın toplantısında Genelkurmay Ergenekon davası ve iddianamesi hakkında yorum yaparak yargıyı baskı altına aldı. Üst düzey bazı ordu mensupları yargılanan askeri personele destek verdi" ifadelerine yer verildi (2009 İlerleme Raporu, 2009:11). Kayseri İl Jandarma Alay Komutanı Albay Cemal Temizöz'ün Güneydoğı'da 1990'lı yıllarda yargısız infazlar yaptırdığı suçlamasıyla tutuklanmasına da yer verilen raporda, 1997 tarihli gizli Emniyet Asayiş Yardımlaşma (EMASYA) protokolünün de hala yürürlükte olduğundan şikâyet edilmiştir (2009 İlerleme Raporu, 2009:11). Ayrıca raporda son olarak "Ergenekon" soruşturmasında ortaya çıkarıldığı gibi (bazı) askeri personelin hükümet

karşıtı eylemlerde rol aldığı iddialarının ciddi endişe uyandırmakta olduğu ifade edilmiştir.

2009 raporunda ilk defa ifade özgürlüğü konusunda “YouTube yasağı” gibi birçok internet sitelerinin sıkça yasaklanmasının endişe kaynağı olduğundan bahsedilmiştir (2009 İlerleme Raporu, 2009:19-20).

2009 yılı İlerleme Raporunda bir ilk de başörtüsü yasağı hakkında yaşanmıştır. Komisyon ilk defa 2009 raporunda başörtüsü yasağından dolayı Türkiye’yi eleştiriyordu. Yüksek Seçim Kurulu’nun (YSK), seçmen olabilmek için gereken belgeler ve engellilerin oy kullanabilmesi konularında ve sandık görevlilerine başörtüsü yasağı getirerek birçok tartışmalı karara imza attığı gerekçesi ile eleştirilmişti (2009 İlerleme Raporu, 2009:9, 24.12.2009)

Ayrıca raporda “Bunlara ilaveten, halkı askerlikten soğutmayı düzenleyen TCK’nin 318’inci maddesi yanında, Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun ve Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanuna dayanılarak yargılamalar ve mahkûmiyetler devam etmektedir. Bu yasal belirsizlik nedeniyle gazeteciler, yazarlar, yayıncılar, siyasetçiler, akademisyenler ve diğerleri soruşturulma, kovuşturulma, yargılanma, mahkûmiyet ve hapsedilme riski altındadırlar ve bu nedenle otosansür yapmak zorunda kalabilirler” denilerek ilk defa bir AB İlerleme Raporunda Atatürk’ü koruma kanunun ifade özgürlüğünü kısıtladığından bahsediliyordu (2009 İlerleme Raporu, 2009:19).

Sonuç olarak 1999 Helsinki Zirvesi kararlarının bir sonucu olarak esen olumlu havanın etkisi ile 2000’den sonra girişilen reformların uygulanması her zaman sorunlu olmuştur. Türkiye her zaman reformları yapmak, kanunları geçirmek, tabu veya kırmızıçizgi olarak bilinenleri yıkmak açısından başarılı olmuş ancak uygulamada yavaş olması açısından da devamlı eleştirilmiştir. Bunlara ek olarak son raporlara baktığımızda AB’nin, son yıllarda reform sürecinde hükümet kanadında bir yavaşlama olduğu yönünde eleştirilerinin arttırdığını görüyoruz. Bunda haklılık payı da vardır. Fakat Hükümet’in AB reformlarını da isteyerek yavaşlattığını söylemek haksızlık olacaktır. AKP hükümeti ikinci dönemi diye tabir edilen 22 Temmuz 2007 seçimlerinden sonra kapatma davası ve darbe söylentileri ile zaman harcamıştır. Bu iki konu Türk iç siyasetinde hükümetin enerjisini başka yönlere kaydırmasına olanak vermemiştir. Bu da

AB yolunda reform hareketlerinde bir yavaşlamaya sebep olmuştur. Ancak yavaşlamanın asıl nedeni, artık beklenen reformların (sivil-asker ilişkileri, Kıbrıs) Türkiye'deki uzun zamandan beri süren yapısal sorunların kökten çözülmesiyle ilgili radikal adımların atılmasını gerektirmesiydi. İç siyasette sağlam bir zemine sahip olmayan AK Parti'nin bu adımları atmasının zorluğunu AB yetkilileri de görmekteydi. Darbe söylentileri ve süren davalarla ilgili olarak ve AKP'nin ve diğer partilerin kapatılma girişimleri karşısında AB'nin sert tepki göstermesi iç siyasette de demokratik olarak bir meşruiyet kaynağı olmuş ve hükümet bu konuların üstüne daha cesaretle gitmiştir.

3.3. 27 Nisan 2007 E-muhtıra ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AB'nin tepkisi

2007 yılı Türkiye'de demokrasinin sınındığı çok önemli bir yıl olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer'in görev süresinin Mayıs 2007'de sona erecek olması nedeniyle başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci yaklaştıkça Türkiye'de istikrarı bozan gelişmeler yaşanıyordu. Yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi Cumhuriyet Mitingleri adı verilen Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde, Recep Tayyip Erdoğan veya başka bir Milli Görüş kökenli siyasetçinin Cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı yüz binlerce kişinin katıldığı mitingler yapılmaya başlanmıştı. Özellikle Ana Muhalefet Partisi CHP Türkiye'nin üç makamının da Milli Görüşçü olmaması ve Cumhurbaşkanı'nın tüm partilerin uzlaşısı ile seçilmesi gerektiğini belirtiyordu. Bu görüşe birçok sivil toplum kuruluşu katılınca bir tarafta Cumhurbaşkanı'nın "özde laik"³⁸ olması gerekir diyenler ile bir tarafta da bu isteklere itibar etmeyen AK Parti ve diğer sivil toplum kuruluşları arasında bir gerginlik vuku bulmuştu. Cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaştıkça başta CHP olmak üzere bazı muhalefet partileri AK Parti'ye erken seçim kararı aldırma ve cumhurbaşkanının şu anki meclis tarafından seçilmemesi çağrısını yapmış fakat AK Parti bu fikri kabullenmemiş ve mitinglerin başladığı Nisan ayına kadar cumhurbaşkanı adayını açıklamamıştır. İktidardaki AK Parti'den gelen işaretler cumhurbaşkanının mevcut meclisin seçeceği yönündeydi.

³⁸ 12 Nisan 2007 tarihinde katıldığı bir TV programında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt Cumhurbaşkanı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanı olması sıfatı ile bu seçimlerin kendilerini de yakından ilgilendirdiğini belirtmiş ve seçilecek Cumhurbaşkanı'nın cumhuriyetin temel ilke ve kuralları ile Atatürkçülüğün gereklerine özde bağlı olması gerektiğini beyan etmişti (Bkz: "Büyükanıt'tan cumhurbaşkanı tarifi", arsiv.ntvmsnbc.com, 13.04.2007).

Bir diğ er çok önemli geliş me de Nokta dergisinin Cumhuriyet mitingleri ve bir dizi darbe girişimleri hakkında yazılar yayı nlaması olmuştur. İlk önce 29 Mart 2007'de Cumhuriyet mitinginin düzenleyicilerinden olan ADD genel başkanı Şener Eruygur'un Jandarma Genel Komutanlığı görevi sırasında hükümeti devirmek amacıyla hazırladığı iddia edilen darbe planlarını yayı nlanmıştır³⁹. 5 Nisan 2007'de ise “Günümüzdeki sivil eylemler ne kadar sivil” başlıklı haberinde⁴⁰ cumhuriyet mitingini düzenleyen bazı sivil toplum örgütlerinin Türk Silahlı Kuvvetleri ile olan ilişkisi ve TSK'nin sivil toplum kuruluşlarını psikolojik savaş aracı olarak gördüğüne dair belgeler yayı nlamıştır. Yine aynı sayıda Genel yayın yönetmeni Alper Görmüş “*Bugün, doğrudan bir darbe tehlikesi içinde değ iliz, fakat 14 Nisan'daki Anıtkabir'e yürüyüş dâhil, örgütlenen kitlesel sivil hareketlerin tümüyle sivil olduğunu düşünmek de saflık olacaktır*” yorumunda bulunmuştu⁴¹. Bu gelişmeler sonrası, 13 Nisan 2007'de Nokta dergisinin binasına askeri mahkeme kararıyla baskın düzenlenmiş ve derginin bilgisayarlarına el konulmuştur.

Tüm bu gerilim yaşanırken AK Parti yönetimi 24 Nisan tarihine kadar Cumhurbaşkanı adayını açıklamaması gerilimi daha da arttırıyordu. Recep Tayyip Erdoğan' ın adaylığına karşı artan tepkiler sonucu daha ılımlı görülen ve AB ülkelerinin de kendisine olumlu baktığı Abdullah Gül'ün ismi ön plana çıkmaya başlamıştı. 24 Nisan 2007 tarihinde yapılan parti grup toplantısında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan “Abdullah Gül kardeşim” adayımız diyerek Gül'ün 11. Cumhurbaşkanı adayı olduğunu açıklamıştır.

27 Nisan tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı birinci tur seçimlerinde 357/361 kabul oyu çıkmasına karşın 367⁴² sayısına ulaşamadığı için seçim ikinci tura kalmıştı.

³⁹ Bkz: “Hayret verici ayrıntılarıyla Sarıkız ve Ayışığı. 2004'te iki darbe atlatmışız!”, (2007), **Nokta**, 29 Mart 2007.

⁴⁰ Bkz: “Günümüzdeki sivil eylemler ne kadar sivil”, **Nokta**, 05 Nisan 2007.

⁴¹ Bkz: Alper Görmüş, “Günlükleri okuduktan sonra günümüzdeki kitlesel eylemlerin sivil'liğine inanmak çok zor”, **Nokta**, 5 Nisan 2007

⁴² Diğ er muhalefet parti liderleri olan Erkan Mumcu ve Mehmet Ağ ar, Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi bir anda fikirlerini değiştirmiş ve Köşk seçimleri için Meclis'e girmekten vazgeçerek Sabih Kanadoğ lu' nun toplantı yeter sayısı 367 olduğu tezine uygun bir şekilde meclis oturumuna katılmamışlardır. Sonradan DP Genel Başkanı olan Süleyman Soylu DP ve Anavatan yönetimine Meclis'e girmemeleri konusunda baskı yapıldığını belirtmiştir. Soylu' nun iddiası, sürecin yeni bir boyutunu ortaya çıkarırken dönemin Anavatan Partisi lideri Erkan Mumcu ve DP Genel Başkanı Mehmet Ağ ar' a telefon eden kişinin emekli bir Orgeneral olduğu iddia edilmiştir. Bkz: “Mumcu'yu Karadayı Bitirdi”, www.aktifhaber.com, 6.01.2009).

27 Nisan gecesi Genelkurmay Başkanlığı'ndan Anayasa Mahkemesinin de kararını etkileyebilecek bir açıklama geldi. Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısı ile 27 Nisan gecesi saat 23:20'de laikliğe vurgu yapan açıklamasında, “*Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur*”(Basın Açıklaması, No: BA-08/07, www.tsk.tr, 28.04.2007) denildi.

Açıklamanın ardından birçok gazeteci ve yazar tarafından yapılan değerlendirmelerde bu açıklamanın olağan bir açıklama sayılamayacağı ve bunun Genelkurmay Başkanlığı tarafından alışılmadık bir üslup ile kaleme alındığı ve bir muhtıra olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır (NTVMSNBC.COM, 2007: 02 Mayıs). Söz konusu açıklama internet aracılığıyla yapıldığı için “e-muhtıra” olarak da adlandırılmıştır (Yetkin, 2007).

27 Nisan muhtırası lehte olsun aleyhte olsun, aydınların, siyasetçilerin ve gözlemcilerin neredeyse tamamına göre sivil siyasete bir müdahale olmuştur. Bundan sadece siyaset değil, yargı da nasibini almıştır (Bulaç, 2010,248). Daha önce tartışmalı bir biçimde Sabih Kanadoğlu tarafından gündeme getirilen, ilk oturumun açılabilmesi için 367 üyenin mecliste hazır bulunması gerektiği gerekçesi ile CHP tarafından oturumun iptali için Anayasa Mahkemesi'ne açılan dava sonucu Meclis'in bu birinci oturumu Anayasa Mahkemesi'nin 1 Mayıs 2007 tarihli kararı ile iptal edilmiş ve bu karar aynı gün saat 16.13'de kamuoyuna açıklanmıştır (Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turu iptal, www.ntvmsnbc.com, 02.05.2007). Birçok hukuk uzmanlarına göre, cumhurbaşkanlığı seçiminde ilk iki tur için aranan 2/3'lük nisap (yani mecliste 367 milletvekilinin hazır bulunması), toplanma nisabı değil, seçim nisabıdır. Öyle olmakla birlikte, Anayasa Mahkemesi 2'ye karşı 9 oyla seçimin ilk turunu iptal etmiştir. Böylece Türkiye bir kez daha Türkiye siyaseti askeri-sivil bürokrasi'nin sivil siyaset üzerindeki etkisine göre şekillenmiştir (Bulaç, 2010:249-250).

Yurtiçinde tekrardan demokrasinin zora girdiği bu dönemde yurtdışından gelen tepkilere baktığımızda ABD'den farklı olarak AB'den daha “ilkesel açıklamaların” geldiği görülmüştür. Bu açıklamalar muhafazakâr milyonlarca seçmen tarafından memnuniyetle karşılandı. Çünkü o güne kadar, 1960 darbesinden, 1970 muhtırasına,

1980 askeri müdahalesinden 28 Şubat post-modern darbesine kadar Avrupa, ya sessiz kalıyordu ya da oldukça düşük yoğunluklu bir tepki veriyordu. İlk defa muhafazakâr kesim Avrupa'nın yüksek ve kararlı bir sesle müdahalelere tavır koymasını takdir ediyordu.

Askerin sivil siyasete ve demokratik işleyişe müdahalesi olarak yorumlanan bu gelişmelere AB kanadından tepkiler oldukça hızlı geldi. İlk tepki metnin siteye konulmasının hemen ertesinde AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn'den geldi. Rehn yaptığı açıklamada *“Türk ordusunun profesyonelliğine ve uluslararası barış gücü misyonlarına değerli katkısına saygı duyduklarını”* belirterek *“Fakat AB üyesi olmak isteyen bir ülkede demokratik işleyişe müdahale etmemeleri gerektiğini bilmeleri gerekiyor”* dedi. Açıklamasının devamında Rehn, Genelkurmay Başkanlığı'ndan dün gece yapılan açıklamayı derinlemesine inceleyeceklerini belirterek, bunun *“zamanlamasını oldukça şaşırtıcı ve garip bulduğunu”* söyledi (Zaman, 2007b: 28 Nisan).

Rehn ayrıca Genelkurmay'ın açıklamasını derinlemesine inceleyeceklerini belirterek, *“laik demokrasinin yüksek öneminin farkında olduklarını fakat aynı zamanda demokrasiye ve demokratik yollarla seçilmiş hükümetin sorumluluğuna saygının AB'nin temel değerleri arasında olduğuna”* dikkat çekiyordu. Rehn demokrasiye saygının Türk ordusu için *“test oluşturduğunu”* belirterek, açık bir biçimde muhtıraya karşı AB'nin görüşünü belirtiyordu (Zaman, 2007b: 28 Nisan).

Avrupa Konseyi de TSK metnine net tavır alarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyaset dışında kalması gerektiğini açıkladı. TSK'nin son açıklamasından dolayı *“çok endişeli”* olduğunu belirten ve cumhurbaşkanlığı seçimi gibi demokratik ve anayasal bir sürecin ortasında, askerin bu şekilde hareket etmesinden şaşkınlığa uğradığını belirten Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Tery Davis, *“TSK'nin bu açıklaması, cumhurbaşkanlığı seçimlerini etkilemeye yönelik. Askerler, kışlalarında kalmalı ve siyasete karışmamalı”* dedi. Son yıllarda Türkiye'nin insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularında büyük ilerlemeler sağladığını vurgulayan Davis, bu başarıların, riske atılmaması gerektiğini ayrıca belirterek, ileri demokrasilerde askerlerin seçilmiş hükümetlerin komutası altında olduğunun ve silahlı kuvvetlerin siyasal roller üstlenemeyeceğinin altını çizmiştir (Cihan, 2007: 30 Nisan).

Avrupa Birliği'nin Genişlemeden sorumlu Komiseri Olli Rehn'in ardından AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso da, Genelkurmay'ın açıklamasına tepki gösterdi. CNN televizyonuna konuşan Barroso, Türkiye'nin bir gün AB'ye katılabileceğini umduklarını; ancak bunun için Türkiye'nin önce gerçek bir Avrupalı olması gerektiğini söyledi. Barroso, bu konunun, Türkiye ile yapılan üyelik müzakerelerinin parçasını oluşturduğunu kaydetti (Zaman, 2007f: 30 Nisan).

Avrupa Parlamentosu'nun İngiliz Liberal yesi Andrew Duff da sert tepki gsterenlerdendi. Genelkurmay'ın açıklamasını “ařırđı derecede sakar” diye niteleyen Duff, demokratik yollarla seçilecek bir cumhurbaşkanını askerın tehdit etmesinin çok derin ve tarihi bir hata olacağını belirtmiştir. Hatta Duff askerın demokratik sürecin dışında kalmayı reddetmesi durumunda Türkiye'nin AB yeliğini bloke edeceğini kesin bir dille söylemiştir (Zaman, 2007c: 29 Nisan).

AP-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu eşbaşkanı Joost Lagendijk ise Askerın açıklamasını Anayasa Mahkemesi'nin iradesine baskı olarak yorumlamıştır. Askerın, ateşe krkle gittiğini söyleyen Lagendijk, böylece zaten zor olan süreci daha da içinden çıkılmaz hale getirdiğini belirtmiştir. Lagendijk son olarak AB'deki Türkiye karşıtlarının bunu istismar edeceklerini de söyleyerek bunun Türkiye'ye büyük zarar verebileceğinin altını çizmiştir. Açıklamanın Türkiye'nin AB'ye üyeliğini istemeyen çevrelerce kullanılabileceğine dikkat çeken diğer bir isim de AP'nin Sosyalist Grup Başkan Vekili Hannes Swoboda idi. Gl'n cumhurbaşkanı adaylığının aslında iyi bir sınav olacağını, kuşkular giderilerek, Türkiye'nin doğru yolda devam edeceğini belirten Swoboda gelinen ortamda ise herkesin çok dikkatli davranması gerektiğini belirtmiştir (Zaman, 2007c: 29 Nisan).

Avrupa Parlamentosu'nda Sosyalist Grubu'nun ikinci adamı Jan Marinus Wiersma ise AK Parti'nin CHP'den daha demokratik hareket ettiğini, Türkiye'yi dönüştürecek enerjiye sahip tek parti olduğunu belirtiyordu (Wiersma, www.wiersma.pvda.nl, 12.02.2008).

Komisyon sözcüsü Johannes Laitenberger de öncelikle siyasi sürecin demokratik olarak seçilmiş hükümete bırakılması gerektiğini vurguladı. Laik demokrasinin kendileri için de önem arz ettiğine işaret eden Laitenberger, Anayasa Mahkemesi'nin dış baskılardan etkilenmeden karar vermesi gerektiğini söyledi (Zaman, 2007a: 01 Mayıs).

Fransa Dışışleri Bakanı Philippe Doste-Blazy de Türkiye'nin AB tarafından demokrasi için teşvik edilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapmıştı. Doste-Blazy, Fransa ve AB'nin laiklik ilkesine bağlılığını vurgularken, aynı zamanda Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili anayasal sürecin devam ettirilmesi çağrısında bulunuyordu. Özel bir televizyon kanalının sorularını yanıtlayan Fransız Bakan, “*Türk dostlarımıza anayasal süreci sonuna kadar götürmeleri konusunda tavsiyede bulunmalıyız. Bu demokratik bir gerekliliktir*” demişti (Zaman, 2007f: 30 Nisan). Ayrıca ülkesinin laiklik ilkesine saygıya da büyük önem verdiğini vurgularken “*İbadet, ifade ve düşünce özgürlükleri ile kadın ve eğitim haklarının en önemli hakların başında geldiğini*” ifade eden Douste-Blazy, “*Önemli olan Türkiye'nin bu saydığım haklara saygı göstermesi. Fasıllarla ilgili (AB Müzakereleri) her tartışmada, Türkiye'nin hala hazır olmadığını görüyoruz. Ama önemli olan Türkiye'yi doğru yöne itmek*” diye konuşmuştu (Radikal, 2007a: 01 Mayıs). Aslında AB'nin ve ülkesinin laiklik ilkesine saygıya da büyük önem verdiğini vurgularken kendi ülkelerinde ve AB'de laikliğin algılanışının Türkiye'den oldukça farklı olduğunu belirtiyordu. Blazy'nin açıklamasının bir diğer önemli tarafı da yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin müzakereler sürecini de etkileyeceğinin ilk defa açık açık dile getirilmesiydi.

Yaşanan gelişmeler nedeniyle üyelik müzakerelerinin ve AB-Türkiye ilişkilerinin bozulacağına değinen bir diğer açıklama da Avrupalı aydınlardan geldi. Avrupa'nın önde gelen aydınlarının⁴³ yayınladığı bildiride 35 Avrupalı aydın, ordunun siyasete müdahalesini eleştirerek, laikliğin tehdit altında olduğu iddialarının abartıldığına işaret ediyordu. Ordunun, müdahalesini laiklik ilkesinin tehdit altında olduğu iddiası ile meşrulaştırmaya çalıştığının vurgulandığı bildiride, askeri müdahalenin hem Türkiye hem de Avrupa Birliği ile ilişkileri bozabileceği uyarısı yapılıyordu. Ayrıca 35 aydın askeri müdahalenin ilişkileri bozabileceği uyarısını yaparken diğer yandan AB'yi de uyarıyor ve Avrupalıların ‘muğlâk olmayan’ mesajlar vermesi gerektiğine dikkat çekiyorlardı. İsim vermeden bir önceki gün göreve başlayan Fransa Cumhurbaşkanı Nikolas Sarkozy'ye de çağrı yapan aydınlar, Sarkozy'nin Türkiye ile üyelik

⁴³ 17 Mayıs 2007 tarihinde International Herald Tribune gazetesinde yayınlanan bildirinin altında eski Almanya Dışışleri Bakanı Joshca Fischer, eski Hollanda Dışışleri Bakanı Hans van den Broek, eski İspanya Dışışleri Bakanı Ana Palacio, Avrupa Parlamentosu üyeleri Daniel Cohn-Bendit, Cem Özdemir, Andrew Duff ve Joost Lagendijk gibi isimlerin imzası bulunuyordu.

müzakerelerini durduracağını söylemesi⁴⁴ nedeniyle Ankara'ya verilen sözlerin tutulması çağrısı yapılıyordu. Ayrıca AK Parti hükümetinin reform hamlelerinin takdir edildiği belirtilen bildiri de şöyle deniliyordu: “Türkiye laik değerler için teminat teşkil eden kadın haklarından, eğitime birçok mühim reforma imza atmıştır. TCK'nin, ifade hürriyetini sınırlayan maddelerinin kaldırılması, cinsel eşitliğin sağlanması gibi konularda atılması gereken adımlar var. Bizler reform sürecinin güçlü şekilde sürdürülmesi için Türk yetkililerine çağrımızı yeniliyoruz. Ancak Türk mevzuatı hiçbir zaman Avrupa standartlarına bugünden yakın olmadı. Bu reformların büyük kısmı bu hükümet tarafından gerçekleştirildi”. Bu açıklamalarla Türkiye’de sivil hükümetin yanında yer alan aydınlar, özetle, siyasi gücün bir merkezde toplanmasına yönelik endişelerin anlaşıldığını fakat bu endişelerin askeri müdahaleye gerekçe oluşturmayacağını vurguluyordu (Gültaşlı, 2007c).

Bildirinin altında imzası olan Türk asıllı AP üyesi Cem Özdemir, bildirinin iki mesajı olduğunu, bunların ilkinin Türkiye’de Ordunun askerî müdahalesinin AB tarafından kesinlikle kabul edilemez olduğunu; diğerinin ise Sarkozy gibi Türkiye’nin üyeliğine karşı gelenlere Türkiye ile müzakere kararının oybirliği ile alındığını hatırlatmak olduğunu söylüyordu. Özdemir “*Bildiri Türkiye'nin Avrupa'da avukatlığını yapmaktadır*” (CNNTürk.com, 2007) diyerek açık bir şekilde Türkiye’de muhtıra karşısında sivil kesimi desteklemiştir.

Daha önce Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde uzaklaşma yaşadığında daha totaliter ve anti-demokratik bir yapıya büründüğünü söylemiştik. Türk siyasetinde 27 Nisan e-muhtırası gibi olumsuz gelişmeler yaşandığında Avrupa’da Türkiye karşıtlarının sesi daha çok çıkıyordu. Türkiye’deki talihsiz gelişmeleri bahane eden bu kesimler her fırsatta Türkiye’nin üyeliğine karşı açıklamalar yapabiliyordu. 27 Nisan muhtırası sonrası Avrupa’da Türkiye lehine açıklamalar olduğu kadar aleyhinde açıklamalar da olmuştur. Bunlardan en dikkat çekenini ise Cumhurbaşkanı seçildikten kısa süre sonra Brüksel’e gelen ve seçim sonrası Türkiye hakkında ilk defa konuşan Nicolas Sarkozy’nin açıklamalarıydı. Türkiye’ye karşı kanaatlerinin değişmediğini ve Türkiye’nin AB’de yeri olmadığını söyleyen Sarkozy, AB Anayasası konusunda

⁴⁴ Bkz: Selçuk Gültaşlı, “Türkiye’ye AB’de yer yok’ diyen Sarkozy’ye Barroso’dan jet cevap: Müzakereler sürecektir”, Zaman, 24.05.2007.

yaşanan sıkıntıların aşılmasının bu aşamada Türkiye ile müzakerelerden daha önemli olduğunu belirterek (Gültaşlı, 2007b) açıkça Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkıyordu.

Sarkozy'ye yanıt çok gecikmeden Jose Manuel Barroso ve Belçika Dışişleri Bakanı Karel de Gucht'dan geldi. Barroso, Komisyon'un müzakerelerin devamından yana olduğunun altını çizerek, müzakerelerin sürdürülmesinin üye ülkelerin mesuliyetinde olduğunu ve 21-22 Haziran'da yapılacak AB Zirvesi'nde ve şu an AB gündeminde Türkiye ile müzakerelerin askıya alınması gibi bir konunun bulunmadığı söyledi (Gültaşlı, 2007b).

Sarkozy'e bir diğer tepki de Belçika Dışişleri Bakanı Karel de Gucht'tan geldi. Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin Türkiye ile müzakerelerin durdurulması ya da askıya alınmasını teklif etmeyeceğini düşünen de Gutch üyelik perspektifinin “*çok olumlu*” olduğuna dikkat çekiyor ve AB'nin Türkiye ile üyelik müzakerelerini durdurmasının “*tamamen aptalca*” olacağını söylüyordu (Gültaşlı ve Keskin, 2007). Türkiye'de son beş yılda yapılan olağanüstü reformların büyük oranda AB üyelik sürecinin ürettiği motivasyonla gerçekleştiğini belirtiyordu. E-muhtıra konusunda ise Avrupa Birliği'nin Genelkurmay'ın 27 Nisan bildirisine verdiği tepkiyi “akıllıca” bulan Belçikalı bakan, e-muhtıraya AB'nin tepkisini cılız bulanlara katılmadığını belirtiyordu. De Gutch kendi ülkesindeki siyasi sistemde askerın söz hakkının olmadığını, mesela Belçika Ordusu'nun hiçbir siyasi rolünün olmadığını, siyaseten böyle bir kurum olmadığını fakat Türkiye'de ordunun siyaseten mevcut olduğunu belirterek, Türkiye'deki demokratik güçleri desteklediklerini vurguluyordu. Kimin cumhurbaşkanı olacağına Türk halkının karar vereceğini söyleyen, ancak Abdullah Gül'ün güvenilir ve akıllı bir insan olduğunu ve onunla her zaman siyaset yapmak isteyeceğini (Gültaşlı ve Keskin, 2007) belirten Belçikalı bakan Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığına da açıkça destek veriyordu.

Ordu'nun Türk siyasetine müdahalesi 27 Nisan bildiri sürecinden sonra da AB'nin gündeminde olmuştur. Avrupa Parlamentosu Liberal ve Demokratlar Birliği Üyesi Sarah Ludford 19 Şubat 2010 tarihli bir TV mülakatında (Küre TV, Avrupa Masası), Türkiye'de ordunun normal liberal bir demokraside olması gerekenden çok daha fazla etkili ve nüfuzlu olduğuna dikkat çekiyordu. Türkiye'de darbe planlarının basına deşifre edilmesinden AB olarak memnun olduklarını ekleyen Ludford ayrıca bu planların 2003

yılına ait olduğunu ve Türkiye'nin bu süre zarfında çok değişmiş olabileceğini ama Brüksel'den bakınca gündemdeki bu darbe planlarının Türkiye'de her an bir darbe olacağı izlenimi uyandırdığını söylüyor. Buradan Türkiye'nin hala bu sorunlarını çözememiş olması sebebiyle Avrupa'da hala Türkiye demokrasisinin pek güven vermediğini anlıyoruz.

Yine aynı mülakatta Türkiye'deki bu tür darbe haberlerinin Brüksel'de nasıl bir tepki oluşturduğu ve bu tür planların AB-Türkiye ilişkilerini nasıl etkilediği sorusu karşısında Ludford, Türkiye'nin Reformlar konusunda teşvik edilmesinin ne kadar önemli olduğunu şu cümlelerle özetliyor (Gültaşlı, 2010):

Ben bu tür haberleri duyunca Türkiye'nin çok acil bir şekilde Anayasal reformları ve demokratik reformları yapması gerekir diye düşünüyorum. Türkler bu aciliyeti benden çok daha net görüyorlardır zaten. Ben ve benim gibi düşünen birçok Avrupa Parlamentosu üyesi Avrupa Birliği'nin ve Avrupa birliği üyesi ülkelerinin Türkiye'ye çok net bir üyelik perspektifi vermeleri gerekir diye düşünüyorum. Türkiye'nin reform konusunda teşvik edilmesi, Avrupa Birliği'nin Türkiye için şartları değiştirmemesi ve aynı kriterleri uygulaması lazım. Türkiye birlik şartlarını yerine getirdiğinde de birliğe buyur edilmeli. Türkiye'yi reformlara teşvik etmek için en iyi yol bu değil mi? Türkiye bu şartları yerine getirmese bir takım negatif tepkiler olacaktır tabii, ama Türkiye'ye başka türlü nasıl baskı yapabiliriz. Siyaseten, iktisaden ve idari açıdan hazır olduğunuzda Avrupa Birliği'ne gireceksiniz ve biz bir takım suni şartlar icat etmeyeceğiz dediğimizde en büyük teşviki yapmış olacağız. Avrupa Birliği çok net ve istikrarlı bir biçimde hazır olduğunuzda birliğe gireceksiniz demelidir. Net bir üyelik perspektifi Türkiye'de reformların devam etmesi için en iyi teşvik olacaktır diye düşünüyorum.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi Avrupa Birliği için Türkiye'de bir askeri darbe tehlikesi görüldüğünde Türkiye için en iyisinin üyelik sürecinin hızlandırılması olacağı düşünülüyor. Hatırlanacağı üzere 1981 yılında İspanya'da askeri darbe tehlikesi görüldüğünde Avrupa Birliği İspanya'nın üyelik sürecini hızlandırarak bir tepki vermişti. Fakat son genişleme dalgasında bazı Doğu Avrupa ülkelerinin reformları tam olarak hayata geçirmeden Birliğe katılmasıyla oldukça büyük sorunlar yaşayan AB'nin Türkiye'ye aynı hassasiyeti göstermeyeceği ortadadır. Buna bağlı olarak tersi durumda Türkiye kriterleri tam olarak yerine getirdiği takdirde birliğe tam üyelik perspektifi verilmez ise bu sefer de Türkiye'nin reformlar için motivasyonuna negatif etki yapacağı da ortadadır.

Bilindiği üzere Avrupa Birliği tarafından Türkiye’de askerinin siyasete etkisi her zaman eleştirilmiştir. Bu açıdan ordunun rolüne daha ayrıntılı değinen Sarah Ludford, İngiliz Ordusundan örnek veriyordu. Oldukça güçlü bir ordusu bulunan İngiltere’de askerinin sadece askeri konularda yetkisi olduğunu, siyasi konularda hiçbir yetkileri olmadığını söyleyen Ludford sadece harekâtlara ait, bütçe, kaynaklar, lojistik destek gibi askeri konularda yasaların kendilerine verdiği sınırlar dâhilinde konuşabildiklerini belirtiyor. Hatta bu konuların ordu ile hükümet arasında özel olarak halledilmesine özen gösterildiği ve kamuya açık bir şekilde yapılmadığını da ekliyor.

Askeri Mahkemeler

Tüm bu yaşananlardan sonra Hükümet 2009 Haziran ayında Askerlerin Anayasal suçları ile ilgili Anayasal bir tadilat yaparak bu suçların sivil mahkemelerde yargılmasının yolunu açan Anayasa değişikliği yapmak istemiş fakat Anayasa Mahkemesi tarafından bu karar bozulmuştur. Ludford, Anayasa Mahkemesinin bu kararının AB açısından hayal kırıklığı olduğunu belirtiyordu. Disiplinsizlik, emre itaatsizlik gibi dünyanın bütün demokratik ülkelerinin ordularında da suç sayılacak ve askeri mahkemelerce takibatı yapılacak özel durumların dışındaki vakalarda sivil mahkemelerin devreye girmesi beklenir diyen Ludford, anayasal suçların da sivil davalarda görülmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Demokrasilerde askeri personelin hiçbir şekilde dokunulmazlığının bulunmadığını da ekleyen Ludford demokratik ülkelerde iki farklı adalet sisteminin olamayacağını belirtiyordu. Bu yüzden AB tarafından Türkiye’nin eleştirilmesinin altında anayasa mahkemesinin bu iki farklı adalet sisteminin devamından yana karar alması yatıyor. AB tarafından Türkiye’de silahlı kuvvetlerin sanki kendine mahsus özel bir adalet sistemi var gibi görüldüğünü, bunun da temellerinde Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte ordunun rolünün yattığına inandığını da belirten Ludford, Türkiye’de ordunun kendisini laik anayasanın muhafızı olarak gördüğünü fakat Türkiye’de bunun tamamen tahrif edildiği izlenimini aldıklarını söylüyor. Buradan anlaşılan, Avrupa Birliği tarafından algılanan şeyin Türkiye’de ordu’nun haksız bir biçimde kendine birçok rol biçtiği ve kuvvetler elde ettiği olduğudur.

Sonuç olarak 27 Nisan e-muhtıra sonrası Avrupa Birliği’nin, genelde ihtiyatlı yaklaştığı asker-sivil ilişkilerinde bu kuralı bozarak daha “ilkesel açıklamalar” yaptığını gördük.

Bu açıklamalar muhafazakâr milyonlarca seçmen tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü o güne kadar, 1960 darbesinden, 1970 muhtırasına, 1980 askeri müdahalesinden 28 Şubat post-modern darbesine kadar Avrupa, ya sessiz kalıyordu ya da oldukça düşük yoğunluklu bir tepki veriyordu. Dindar-muhafazakâr kesim Avrupa'nın ilk defa yüksek ve kararlı bir sesle müdahalelere tavır koymasını takdir etmiştir. AB, muhtıranın zamanlamasının sadece sivil hükümete karşı önemli olmadığını yargının kararı öncesi böyle bir açıklamanın yargının da kararını etkileyebileceğini açıklayarak, AB üyesi olmak isteyen bir ülkede demokratik işleyişe müdahale edilmesinin asla kabul edilmeyeceğini açık bir şekilde dile getirmesi, Türkiye'de sadece hükümet yanlılarını değil demokrasiye inanan diğer kesimleri de cesaretlendirmiştir. AB perspektifinin motivasyonu ile tüm demokratik çevreler önceki yıllara göre çok daha açık ve net bir şekilde askerin müdahalesine tepkilerini göstermiştir. Ayrıca AB, açık ve net tavrıyla Türkiye'de muhtemel bir askeri darbenin uluslararası platformlarda da destek bulamayacağını göstermiştir. AB ilkesel duruşuyla demokrasinin sürdürülmesi, insan haklarının geliştirilmesi ve Pazar ekonomisinin korunması gerekliliğini devlet siyaseti olarak benimsediklerini de ifade etmiştir.

3.4. AKP Kapatma Davası'na AB'nin tepkisi

Türkiye Hükümeti'nin 2007 yılında demokrasinin sınandığı, Cumhurbaşkanlığı seçimi, akabinde 27 Nisan e-muhtırası, 22 Temmuz seçimleri ve son olarak Anayasa değişikliği referandumu⁴⁵ gibi oldukça hareketli bir gündemi başarıyla atlattığı söylenebilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi AKP'nin bu krizleri atlattığında demokrasi adına Avrupa Birliği'nin güçlü desteği yardımcı olmuştu. 2008 yılına gelindiğinde Türkiye'yi yine zorlu bir sınav bekliyordu. Zira Türkiye'yi yıllardır Batı ve dünya kamuoyu önünde sürekli zor durumda bırakan parti kapatma davalarına bir yenisi eklenmiştir. 14 Mart 2008 tarihinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın, AK Parti'nin "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle, partinin kapatılması ve ilgili, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dâhil, 71 kişinin 5 yıl süre ile siyasetten

⁴⁵ 21 Ekim 2007 Türkiye Cumhuriyeti Anayasa değişikliği referandumu, 21 Ekim 2007 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nde, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere birtakım anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulmasıdır. Katılım oranının %67.49 olduğu referandumda değişiklikler %68,95 Evet oyu ile kabul edilmiştir.

uzaklaştırılması istemiyle hazırladığı iddianame, Anayasa Mahkemesi'ne sunulmuştur (Cnnturk.com, 14.03.2008).

Anayasa Mahkemesi iddianameyi 31 Mart 2008 günü kabul etmiş ve 16 Haziran günü de Adalet ve Kalkınma Partisi esas hakkındaki savunmasını Anayasa Mahkemesi'ne ulaştırmıştır. 30 Temmuz 2008 tarihinde kamuoyuna yapılan açıklamada, partinin kapatılmaması, fakat hazine yardımının belirli oranda kesilmesi kararına varıldığı duyurulmuştur. Oylamada 6 üye partinin kapatılması, 5 üye kapatılmaması yönünde oy kullanmışken, hazine yardımının kesilmesi hakkındaki oylamada 11 üyenin 10'u yardımın kesilmesi yönünde oy kullanmıştır (Haber7.com, 30.07.2008).

22 Temmuz 2007 seçimlerinden başarı ile çıkan ve halkın açık şekilde desteklediği bir partinin kapatılmak istenmesi dünyada şaşkınlıkla karşılandı. 27 Nisan e-muhtırasına çok tepki göstermeyen ve tarafsız kalacağını⁴⁶ belirten ABD bile davayı şaşkınlıkla karşılamıştır. Brüksel Forumu'na katılan eski ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright da AKP'nin henüz yeni bir seçim kazandığını ve halkın açık bir şekilde desteğini almış bir partinin kapatılmasını şaşkınlıkla karşıladığını söylemiştir. Türkiye'de laikliğin zayıflatıldığı yönündeki iddialara katılmayan ve Cumhurbaşkanı Gül ile Başbakan Erdoğan'ı yakından tanıdığını vurgulayan Albright, *“Türkiye'nin içişlerine karışmak istemem ama halkın iradesini nasıl alaşağı edebilirler? Halkın mesajı çok açık”* diyerek kapatma davasına tepkisini göstermiştir (NTVMSNBC.Com, 2008: 17 Mart). ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi Marc Grossman da, *“Demokratik toplumlarda seçim önemlidir. Bu dava benim için kesinlikle sürpriz oldu”* ifadesini kullanmıştı (Radikal, 2008: 17 Mart). Yine aynı forumda konuşan İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt de *“Savcılar her ülkede tuhaf işler yaparlar ama Türkiye'deki bu durum astronomik derecede tuhaf”* demiştir.

ABD gibi Avrupa Birliği'nden de oldukça sert açıklamalar gelmiştir. Hemen ertesi gün Avrupa Birliği Komisyonu açılan kapatma davası hakkında ilk açıklamasını yapmıştır. Genişlemeden sorumlu komiser Olli Rehn, davanın Avrupa demokrasisinin ilkelerine aykırı olduğunu söylemiştir. *“Normal Avrupa demokrasilerinde siyasi konular parlamentoda tartışılır, sandıklarda karara bağlanır, mahkemelerde değil”* diyerek

⁴⁶ ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Avrasya'dan Sorumlu Bakan Yardımcısı Dan Fried, Türkiye'de Anayasa'ya saygı gösterilmesi gerektiğini söylese de Genelkurmay Başkanlığı'nın 'muhtıra gibi' açıklamasını eleştirmekten kaçınarak, “Biz taraf tutmuyoruz” demişti (www.radikal.com.tr)

kuvvetler ayrılığı ilkesinin, demokrasilerin temel ilkesi olduğunu vurgulamıştır (NTVMSNBC.com, 15.03.2008). “*Nasıl siyasetin yargıya saygı duyması gerekiyorsa, yüksek mahkemeler de siyasete saygı duymalı*” ifadelerini kullanan Rehn, kapatma davasının Türkiye’nin Avrupa Birliği üyelik sürecini etkileyip etkilemeyeceği sorusuna ise “*bu davanın Avrupa toplumunun demokratik prensiplerine uygun olduğunu söylemek güç*” diyerek müzakerelerin bundan etkilenebileceğini ima etmiştir (NTVMSNBC.com, 14.03.2008).

28 Mart’ta Avrupa Parlamentosu’nun Dış İlişkiler Komisyonu’nda parlamentonun 2008 Türkiye Raporu’nun ele alındığı toplantıda da Ankara’ya sert eleştiriler vardı. Türkiye’de herkesin güvenebileceği bir yargı sisteminin olmadığını söyleyen Türkiye Raportörü Hollandalı Hristiyan Demokrat milletvekili Ria Oomen-Ruijten, yargı bağımsızlığından yana olduğunu fakat AKP ve DTP’ ye karşı açılan kapatma davalarına karşı çıktığını söylüyordu. Türkiye’deki son gelişmelere de değinen Ruijten, “*TBMM üçte iki çoğunlukla üniversitelerde başörtüsünün serbest bırakılmasına karar veriyor, fakat bu uygulanamıyor*” (BBC Turkish, 2008: 28 Mart) diyerek yargının demokrasinin önünde engel olmasına vurgu yapıyordu. Ruijten ayrıca Türkiye’de yargı sisteminin büyük eksiklikleri bulunduğunu ve bu konuda çalışma yapılması ve hızla yargı reformları yapılarak sorunun çözülmesi gerektiğini belirtiyordu. Bu yüzden Ruijten, Türkiye Raporu taslağında yargıya karşı eleştirilerini sertleştirmeyi düşündüğünü söylemiştir. Aynı toplantıda Türkiye-AB Karma Parlamento Eş Başkanı Joost Lagendijk de Türkiye’de bir yargı darbesi yapıldığı görüşünü savunmuştur. Lagendijk AKP ve DTP’ ye açılan davalar ile Türkiye’de siyasi sürece yargı darbesi yapıldığını ve AB’nin bu konuda çok açık olması gerektiğini belirtmiştir. AB’nin Türkiye’de yargı reformu talebi konusunda tutumunun oldukça sert olması gerektiğini çünkü Türkiye’de yargının imajının çok kötü olduğunu, halkın çoğunluğunun seçimine “yanlış” diyen bir yargının kabul edilemeyeceğini vurguluyordu (BBC Turkish, 2008: 28 Mart).

15 Mart’ta Olli Rehn’in AK Parti’nin kapatılması durumunda müzakerelerin askıya alınabileceğini ima etmesinin ardından, Brüksel’den daha sert mesajlar gelmeye başlamıştı. Parti kapatmanın demokrasiye doğrudan saldırı olduğunu düşünen Avrupa Parlamentosu üyeleri partinin kapatılması durumunda müzakerelerin derhal askıya alınması gerektiğini belirtmişlerdir. AP’nin en büyük ikinci grubu Sosyalistlerin Başkan

yardımcısı Jan Marinus Wiersma, AK Parti'nin kapatılmasının otomatik olarak müzakerelerin kesilmesine yol açacağını savundu. Aynı tepkiyi gösteren AP'nin Yunan asıllı Alman üyesi Yorgo Hacımarkakis ise AK Parti'nin kapatılması durumunda müzakerelerin derhal durdurulması gerektiğini söylerken, AP'nin Fransız üyesi Ari Vatanen, “AB çok çok sert bir tepki vermelidir ve verecektir” diye tepki göstermiştir (Gültaşlı, 2008).

AP'nin Türkiye'yi yakından takip eden üyelerinden Hacımarkakis önemli tespitler yaparak, davayı “*derin devletin demokrasiye yönelik hamlesi*” olarak nitelendirdiğini ve AK Parti'nin kapatılması durumunda bunun derin devletin demokrasiye karşı galibiyeti olarak okunacağını söylemiştir. İslam âleminde tek demokratik ülkenin Türkiye olduğuna işaret eden Hacımarkakis, derin devletin kazanması durumunda müzakereler derhal durdurulmalıdır diyerek görüşünü tekrarlamıştır. Ayrıca Türkiye'deki laiklik yorumunu çok katı bulan Hacımarkakis Avrupa'da hiçbir savcının böyle bir partiye karşı dava açmaya cüret edemeyeceğini ifade ediyordu. AK Parti'yi Almanya'daki Hıristiyan Demokratlara benzeten Hacımarkakis, Angela Merkel'e karşı böyle bir şeyi tahayyül bile edemediğini söylemiştir. Hacımarkakis son olarak başörtüsünün iddianameye delil olmasına da değiniyor ve bunu tek kelime ile “saçma” bulduğunu belirtiyordu (Gültaşlı, 2008).

Anayasa Mahkemesi'nin kararına oldukça sert çıkan bir diğer Avrupalı siyasetçi de AP'nin Fransız Hıristiyan Demokrat üyesi Ari Vatanen idi. Türkiye'nin üyeliğini destekleyen bir AP milletvekili olarak bunları söylerken çok üzüldüğünü belirten Vatanen, Türkiye'nin 1970-80'li yıllarda Güney Amerika'da yargıyı sonuna kadar siyasileştiren diktatör ülkeleri hatırlattığını söyleyerek oldukça ağır bir eleştiri yapıyordu. Halkın kararını verdiğini ve yargının da buna saygı duyması gerektiğini belirten Vatanen, bu konuda mahkemelerin söyleyeceği hiç bir şeyin olmadığını vurgularken dava açan yargıçları demokrasi hakkında hiçbir şey bilmedikleri yönünde eleştiriyordu. Son olarak köktendincilikle böyle mücadele edilemeyeceğini, hukuk dışına çıkıldığında, bunun daha çok köktendincilik üreteceğine değinen Vatanen AK Parti'nin kapatılması durumunda Brüksel'in “*çok çok sert tepki vereceğini*” söylemiştir (Gültaşlı, 2008).

Müzakerelerin kesileceği yönünde açıklama yapan bir diğer Avrupalı temsilci Sosyalist Grup Başkan yardımcısı, Jan Marinus Wiersma idi. Böyle bir durumu hiç arzu etmediklerini belirten Wiersma, buna rağmen hükümeti bu şekilde görevden uzaklaştıran bir aday ülke ile müzakere yürütülemeyeceğini çünkü iktidardaki bir partinin bu şekilde kapatılması durumunda Türkiye'nin belki de yıllarca sürebilecek bir krize gireceğini, bunun da AB ile ilişkileri kötüleştireceğini söylemiştir. Wiersma son olarak davayı siyasi olmakla suçlamıştır. Davayı kabul eden hâkimlerin ülkelerine iyilik ettiklerini düşünmeyen Wiersma davayı AK Parti'yi oy sandıklarında yenemeyenlerin teşebbüsü olarak gördüğünü vurgulamıştı (Sarışık, 2008).

AB'nin Dış Politika ve Savunma Yüksek Temsilcisi Javier Solana da Avrupa Parlamentosundaki bir oturumda yaptığı konuşmada kapatma davası ile ilgili eleştirilerde bulunmuştur. Demokrasilerde parti kapatmanın normal bir şey olmadığını ifade eden Solana AK Parti'nin kapatılması durumunda Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerine darbe olacağını belirtmiştir (Zaman, 2008: 09 Nisan).

Kapatma davası, AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso'nun Finlandiyalı komisyon üyesi Olli Rehn ile birlikte 10-12 Nisan 2008 tarihlerinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde de tartışmalara neden olmuştur. Ziyaretin sembolik anlamı büyüktü. Barroso, 1963 Ankara Anlaşması'ndan bu yana Türkiye'yi ziyaret eden ikinci⁴⁷ AB Komisyonu Başkanıydı. Resmi ağızlardan ziyaretin amacının “son dönemde yavaşlayan Türkiye-AB ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmak” (BBC Turkish, 2008a: 10 Nisan) olduğu bildirilmesine rağmen kapatma davası hakkında AB'nin düşüncelerinin ifade edilmesi de ziyaretin amaçlarından biriydi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın daveti üzerine gelen Barroso'nun gündemi yoğundu. Başbakan, Cumhurbaşkanı ve muhalefet parti liderleriyle de görüşecek olan Barroso TBMM Genel Kurulu'nda da bir konuşma yapmıştı. Temaslarında gelen tepkiler⁴⁸ ve dava süreci devam ettiği için kapatma davası ile ilgili soruları yanıtlamaktan kaçınan Barroso, TBMM'de konuşmasında konuya değinmemiştir. Fakat Başbakan Erdoğan ile yaptıkları görüşme sonrası kendisine sorulan bir soru üzerine, dava süreci sürdüğü için bir yorum yapmak istemediğini ama Türkiye şu anda bir aday ülke olduğu için bu gelişmeye karşı da kayıtsız

⁴⁷ İlk ziyaret 2004 yılında Barroso'nun selefi İtalyan siyasetçi Romano Prodi tarafından gerçekleşmişti.

⁴⁸ CHP lideri Deniz Baykal, AB Komisyonu Başkanı Barroso'nun AK Parti'ye kapatma davası ile ilgili konuşması durumunda Meclis Genel Kurulu'nu terk edeceklerini açıklamıştı (Bkz: Haber7.com, 10.04.2008).

kalamayacaklarını belirtmiştir. Davanın açılmasına şaşırıldığını çünkü böyle bir süreci, normal, demokratik bir ülkede görmenin çok alışılmış bir şey olmadığını vurgulamıştır. Barroso ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin kararlarına saygı duyduklarını fakat kararın hukukun üstünlüğü, AB standartları ve AİHM ilkelerine uygun olmasını umduklarını (BBC Turkish, 2008a: 10 Nisan) ifade ederek bir anlamda kapatma davası hakkında AB'nin düşüncesini belirtiyordu. Barroso TBMM'deki kapsamlı ve "didaktik" konuşmasında Türkiye'nin AB için her açıdan büyük önem taşıdığını belirtmiş, bu nedenle de AB üyeliği yolunda Ankara'yı desteklediğini ortaya koymuştur. Barroso böylece, Türkiye'yi yermek için değil, aksine yüceltmek ve AB yolunda teşvik edici olmak için Ankara'ya geldiğini göstermiştir (İdiz, 2008). Barroso'nun CHP ile temasında "AB'yi gerçekten istiyor musunuz?" sorusunu ise Milliyet yazarı Semih İdiz oldukça manidar bulmuştur. İdiz Barroso'nun CHP ile görüşmesinde AKP'nin kapatma davasını gündeme getirmemiş olmasının da manidar olduğunu, böylece "*Görüşlerinizi biliyoruz. Sadece AB'yi istiyor musunuz, istemiyor musunuz, onu söyleyin*" anlamına geldiğinin altını çiziyordu (İdiz, 2008: Milliyet). Böylece Barroso CHP'nin isteği ile doğrudan kapatma davası ile ilgili bir şey söylemeden Ana Muhalefet Partisi'ne dava ile ilgili AB üyeliğinin demokrasiden geçtiğini belirtiyordu. Yine bir soru üzerine Barroso doğrudan dava hakkında olmasa da, davaya konu olan laiklik hakkında da açıklamalarda bulundu. Barroso "*Laiklik bir din değildir*"(BBC Turkish, 2008b: 11 Nisan) demiş ve kendi değerleri içindeki anlayış çerçevesinde, laikliği uygulamanın farklı yolları ve modelleri bulunduğunu, bu konuda dogmatik bir yol bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca "*Demokratik laiklik*" olarak tanımladığı bu kavram çerçevesinde toplumda dinin var olduğunun kabul edilmesi ve bireylerin dini inançları ile bu alandaki özgürlüklerine saygı gösterilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (BBC Turkish, 2008b: 11 Nisan).

Barroso'nun ziyaretinden sadece bir hafta sonra Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde (AKPM), AK Parti hakkında Anayasa Mahkemesi'nde açılan davaya ilişkin bir bildiri imzaya açıldı⁴⁹. Bildiri, aralarında Hıristiyan Demokrat, Sosyalist, Liberal ve Birleşik sol grup başkanlarının da bulunduğu 21 Parlamenter tarafından imzalanmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin, açılan davayı incelemeye alma kararından "endişe duyulduğu" bildirilen metinde "yargı bağımsızlığına saygı ilkesinin önemine" vurgu

⁴⁹ Başkanlık bürosunda yapılan toplantıların ardından imzaya açılan bildirimler, sadece altına imza atan parlamenterleri bağlıyor ve AKPM'nin ortak tavrı olarak kayıtlara geçmiyor.

yapılırken, diğer taraftan “çoğulcu demokrasinin çalışması için örgütlenme ve ifade özgürlüğünün de önemine” atıfta bulunulmuştur. Bildiride ayrıca AİHM'nin daha önce Türkiye'de parti kapatma davalarına ilişkin aleyhte kararlara atıfta bulunarak, bu örnek kararların dikkate alınması çağrısında bulunulmuştur. Bildirinin sonunda Türkiye'ye demokratik reformlara devam etmesi çağrısında bulunuldu ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun bir biçimde siyasi partilerle ilgili anayasal reformlar yapılması çağrısında bulunuldu (Hürriyet, 2008: 18 Nisan).

AK Parti'ye açılan kapatma davasının ardından Hükümetin yanında görünmek isteyen AB'nin Türkiye'ye ilgisi artmıştı. Türkiye'nin AB ile iyi ilişkilerini gösteren ve üyelik perspektifini teşvik eden bu ziyaretlerden ikincisini Avusturya Dışişleri Bakanı Ursula Plassnik geliştirmiştir. 21 Nisan'da Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın davetlisi olarak Ankara'ya gelen Plassnik de kapatma davasını eleştirmiş ve Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda Türkiye'nin etkileyici bir şekilde çok önemli mesafeler kat ettiğini söylemiştir (Plassnik'ten AB desteği, www.radikal.com.tr, 22.04.2008).

30 Haziran'daki Anayasa Mahkemesi'nin karar açıklamasından önce son ciddi uyarı Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinden⁵⁰ geldi. AKPM Genel Kurulu, Belçikalı üyesi Luc Van den Brande tarafından sunulan ve “Türkiye'de demokratik kurumların işleyişi” konulu taslak rapor ve buna bağlı karar tasarısı 65 “evet”, 3 “ret”, 3 “çekimser” oyla kabul edildi. Raporda Anayasa Mahkemesi tarafından AK Parti hakkında açılan davaya geniş biçimde yer verilmişti. Kararda “Sonucu ne olursa olsun, iktidar partisi ile başbakan ve cumhurbaşkanı hakkında açılan davadan endişe duyulduğu” ifade edilmiştir. Türkiye raportörü Belçikalı Luc Van den Brande, genel kurulda yaptığı konuşmada, raporun, Anayasa Mahkemesi'nin kararına müdahale olarak görülmemesi gerektiğini, fakat AKP kapatılırsa, Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili müzakereleri gözden geçireceği ve durdurulabileceğini belirtmiştir. Özetle, kuvvetler ayrılığı ve bağımsız yargı ilkesinin hukuk devleti temelinde demokrasinin temel ilkeleri olduğu hatırlatılan kararda, mahkemenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğü ve

⁵⁰ AKPM, 2004 yılında Türkiye üzerindeki izleme sürecinin kapatılmasını kararlaştırmıştı. Denetim süreci, daha çok Avrupa Konseyi'ne yeni üye olmuş ve insan hakları alanında eksiklikleri olan ülkeler için uygulanan bir mekanizma. Türkiye üzerindeki izleme sürecinin 2004 yılında kalkması, Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerinin başlamasında önemli rol oynamıştı.

örgütlenme hakkına uygun ve parti kapatma ile ilgili Venedik Komisyonu kararları⁵¹ çerçevesinde Avrupa standartlarına uygun karar vereceği inancı içinde olduğu vurgulanmıştır (Haber7.com, 2008:26 Haziran).

Ayrıca kabul edilen bir değişiklik önergesinde, AKPM'nin laik üye ülkelerle olan dayanışmasına atıfta bulunuldu, ancak laiklik kriterinin siyasi partilere uygulanamayacağı belirtilerek, Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerde de dini temele dayalı birçok parti bulunduğu dikkat çekildi. Kabul edilen önergeye göre, dini temele dayalı bir partinin iktidarda olması halinde ve hükümetin anayasaya aykırı bir karar çıkartması durumunda, bu konuda açılacak davanın partinin kapatılmasına değil, söz konusu karara yönelik açılması gerektiği ifade edilmiştir (Haber7.com, 2008:26 Haziran). Bu oldukça önemli bir karardı. Çünkü AKPM Türkiye'deki bir siyasi kriz sonucu tüm AB üyesi ülkelerini etkileyebilecek bir karar alıyordu. Yani AB Türkiye'de yaşanan anti-demokratik bir kriz üzerinden yaşadığı deneyimle kendine dersler çıkarıyor ve bunları kendi iç hukukuna uyarlıyordu. Buradan demokrasi teşviki konusunda öğrenen bir örgüt olduğunu ve bu politikasını hala geliştirdiğini görüyoruz.

AB yaptığı üst düzey ziyaretlerle Türkiye'nin üyelik perspektifini güçlendirmiş ve AB üyeliği yolunda reformları büyük başarıyla devam ettiren hükümete desteklerini göstermiştir. AB'nin açık ve net biçimde dava karşıtı tavrı, AK Parti hükümeti karşıtlarının ellerindeki meşruiyeti bir anlamda ellerinden almıştır. Meşruiyet kaynaklarını Batı'ya ve laikliğe dayandıran bu çevreler AK Parti'yi çağdaşlaşma ve laiklik karşıtı gibi göstererek kapatmak isterken, AB'nin AK Parti'ye bu kadar açık ve net bir şekilde destek olmasından sonra meşruiyet kaynaklarının sorgulanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak AB üyelik perspektifini kullanarak AK Parti'nin kapatılma davası sürecinde de Türkiye'nin demokrasisini teşvik edici ana aktör olduğunu göstermiştir. İçeriği ve motivasyonu son derece tartışmalı bir iddianame ile iktidar partisine dava açılması, demokrasiye karşı bir bürokratik müdahaledir ve bu müdahale Türkiye'nin istikrarlı demokratik ülke imajına ciddi zarar vermiştir. Ancak paradoksal

⁵¹ AİHM'nin parti kapatmayı düzenleyen bir dizi içtihadından yola çıkılarak Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği kriterlerdir. Buna göre siyasi partilerin kapatılabilmesi için:

- „Anayasa’da belirtilen hak ve özgürlükler, devletin yapısı, bekası ve düzeninin ihlali için şiddete başvurmaları gerekir.
- Açıkça şiddeti kullandıkları ve demokratik sistem için tehlikeli oldukları ispat edilmelidir.
- İrkçılık ve yabancı düşmanlığı, şiddet eylemleri ile denktir. Siyasi partilerin kapatılabilmesini sağlayan eylemle bağlantı kurulması şarttır (Bkz: BBC Turkish, 2008a)

olarak Türkiye'nin imajına karşı girişilen bu tahribat, ülke dışında Türkiye'nin iç siyasi dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur (Kösebalaban, 2008). Yakın zamana kadar Türkiye'deki siyasi tablo gerek içeride gerekse dışarıda, Batıcı ve ilerlemeci devlet bürokrasisi ve değişime direnen muhafazakar, eğitimsiz halk tabakaları çekişmesi şeklinde algılanıyordu. Fakat son gelişmelerle artık bu resimin gerçek niteliğinin AB tarafından anlaşılmiş olduğu görünüyordu. Yani gerginliğin bir tarafında değişen ve değişimi talep eden halk kesimleri, diğer tarafta ise değişime direnen devlet bürokrasisi ve seçkinler olduğu anlayışı (Kösebalaban, 2008) ortaya çıkmıştır . Sonuç olarak bu dava da Türkiye'deki sosyo-ekonomik dönüşüme karşı direnç gösteren bürokratik elitin değişime direnişinin yeni bir hamlesi olarak AB'nin zihninde yer alacaktır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu tezin temel konusu, AB'nin demokrasi teşviki politikasının mahiyetini ortaya koyduktan sonra Türkiye örneğinde, Kürt sorunu, insan hakları, 28 Şubat süreci, başörtüsü meselesi ve Refah Partisi'nin kapatılması, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve AKP kapatma davası gibi konularda Brüksel'in bu politikayı tutarlı bir şekilde uygulayıp uygulayamadığını ortaya koymaktı.

Birinci bölümde demokrasi teşviki politikasının kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Dünya çapında bir siyasi sistem olarak demokrasinin yayılmasını desteklemek amacıyla, demokrasi teşviki politikası günümüzde hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Demokrasi teşviki politikasının ucu açık bir süreç olduğunu ve içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimini içerdiğini unutmamak gerekir. “Hard power” olarak bilinen geleneksel dış politika araçları olan ekonomik ve askeri güç yerine bugün artık “soft power” olarak bilinen politik ve sosyal araçlar yoluyla etkinlik kurmanın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında insan hakları politikaları ve demokrasi teşviki artık birer dış politika aracıdır. Özellikle Avrupa Birliği'nin de aralarında olduğu büyük güçler demokrasi, insan hakları ve azınlıklara dair söylemler geliştirmekte ve bunları bir tür müdahale veya nüfuz aracı olarak kullanmaktadırlar.

Demokrasi teşvikini açıklayan yaklaşımlara baktığımızda bu ilişkinin taraflarının arz eden ve talep eden taraflar olarak gruplandığını görüyoruz. Bu açıdan baktığımızda arz eden taraf ödül karşılığında koşulları sunma üzerine yoğunlaşırken diğer tarafta ise hedef ülke, ödülleri talep etmektedir ve bu yüzden koşullara uyması beklenmektedir. Bu yaklaşım demokrasi teşvikinin çerçevesini oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'nin genişlemesini açıklayan varsayımlar da bunu göstermektedir. Bu varsayımlara göre, ekonomik bütünleşme daha fazla örgütlenmeyi gerektirecek ve sonuçta siyasi bütünleşmeyi beraberinde getirerek Avrupa'da barışı kalıcı kılacaktır. Özetle, üye devletler çıkarlarını gerçekleştirmek için ödül karşılığı koşullar sunarken, bu koşullar sonucu ödül alacak aday ülkeler de hızla demokratikleşecektir.

Avrupa bütünleşmesinin başlangıcından itibaren ulus devletlerin ötesinde bir üst kimliğin oluşturulması her zaman önemli olmuş ve gittikçe de daha fazla önem

kazanmıştır. İkinci bölümde gördüğümüz gibi Birlik, insan onuruna saygıyı, özgürlüğü, ve demokrasiyi, eşitliği, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarının gözetilmesini amaçlamış ve bu amaçların muhafaza ve teşvik edilmesi değerleri üzerine kurulmuştur. Avrupa Birliği zamanla bu değer ve normlarını ihraç eden bir birlik halini almıştır. Bu özelliği AB'yi dünya politikasında etkin diğer örgütlerden ayırmaktadır. Bölgesel ve uluslararası kuruluşlar arasında AB, üçüncü ülkelere demokrasi teşviki hususunda, etkili hukuki ve kurumsal stratejilere sahiptir. Fakat dönem dönem AB'ye üye ülkeler dönemsel olarak demokrasi teşviki politikalarında farklı yaklaşımları olmuştur. Bu dönemsel farklı tecrübelerle rağmen genişleme yoluyla demokrasi teşviki, demokratikleştirme bağlamında AB'nin en önemli ve başarılı stratejisi olmuştur. Bu bağlamda ikinci bölümde AB'nin demokrasi teşviki politikasının tarihsel gelişimi incelenmiştir.

Topluluğun demokrasi teşviki konusunda ilk sınavı ve başarılı örneği güney genişlemesi olmuştur. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in dahil olduğu genişlemede Avrupa Topluluğu demokrasiyi üyelik için vazgeçilmez bir koşul olarak belirlemiştir. Bu ülkelerin üyeliğe katılımında AB'de yine farklı düşünceler ortaya çıkmış fakat demokrasinin teşvik edilmesi politikası ağırlık kazanarak bu ülkeler başarılı bir şekilde birliğe katılmıştır. Bahsi geçen bu dönemsel farklı görüşlerden ilki, Fransa'nın görüşü gibi Topluluk demokrasisinin dışındaki bir sistemle yönetilen bir ülkeyi aralarına almamaları gerektiği ve buna mutlaka tepki gösterilmesi gerektiği gibi dışlayıcı bir görüştür. Diğer görüş ise Almanya'nın başını çektiği görüş olmuştur. Almanya'ya göre, AET'nin yapacağı jestler cuntacıları sindirecek ve böylece demokratik bir rejimin yerleşmesine yardımcı olunabilecekti. Almanya'nın bu yaklaşımının daha sonra üye olan Yunanistan ve İspanya'daki darbe tehlikelerinin ve cunta yönetimlerinin elimine edilmesinde ne kadar başarılı olduğu görülmüştür. AB, her üç ülkenin de üyelik sürecinde dışlayıcı bir tutum takınmamış ve daha çok bu ülkelerin iç siyasetinde demokrasi karşıtı etkenleri caydırıcı ve demokrasinin bu ülkelerde yerleşmesine yardımcı olan bir rol üstlenmiştir.

80'li yıllardaki bu genişlemeden sonra AT 90'lı yıllarda siyasi birlikteliğini derinleştirerek bir birlik olmuş ve demokrasi ve insan haklarına saygıyı Birliğin en önemli siyasi değerleri olarak belirlemiştir. 1993 Kopenhag Zirve toplantısında aday

lkelerdeki siyasi istikrar, demokratik kurumların iŖleyiŖi ve insan haklarına saygı tam üyelik için yerine getirilmesi gereken n koŖullar olarak ortaya konmuŖtur. 90'lı yılların uluslararası ortamı AB'ye demokrasi teŖviki için yeni fırsatlar sunmuŖtur. Kopenhag Kriterleri çerçevesinde üyelik sözü, Orta ve Doğu Avrupa lkeleri'nde demokrasinin geliŖtirilmesinde ve siyasi reformların hızının arttırılmasında etkili olmuŖtur. Aday ülkelerin topluluğa ye olmak için geçirdiği bu doğal süreç AB'nin uluslararası literatürde bir demokrasi teŖvikisi olarak bahsedilmesinin doğal temellerini de oluŖturmuŖtur.

nc bölümde AB'nin demokrasi teŖviki politikasının yaklaşık yarım yüzyıldır üyelik için bekleyen Türkiye özelinde nasıl uygulandığı incelenmiŖtir. Bunun için öncelikle Türkiye'nin demokrasi gemiŖinde büyük yaralar açan darbeler döneminde AB'nin tepkisi incelenmiŖtir. Burada AB'nin 1960, 1971 ve 1980 darbelerinde demokrasi teŖviki politikalarına aykırı biçimde, yanlıŖ yaklaŖtıęı ortaya çıkmıŖtır. Daha önce de belirttiğimiz gibi AB tek sesli bir yapıya sahip değildir ve kararlar alınırken farklı grŖler, ortak bir tutumla tutarlı politikalara dnŖmektedir. Yunanistan ve İspanya'nın üyeliğinde de ortaya çıkan bu farklı bakıŖ açılarına rağmen bu ülkelere karŖı demokrasinin teŖvik edilmesi yönünde tutarlı bir politika izlenmiŖtir. Türkiye'de yaŖanan darbe giriŖimlerinde ise AB, daha çok soğuk savaŖ retoriği çerçevesinde konuyu güvenlik çerçevesinde ele almıŖ ve Türkiye'deki darbe giriŖimlerini "demokrasinin yeniden tesisi" gibi ters okumalara varan tutumlar takınmıŖtır. Bu dönemlerde AB'nin genel politikası yapılanları kınamak ve birkaç basın toplantısının ardından her Ŗeyi unutmak Ŗeklinde olmuŖtur. Bu yaklaŖım, sorunu ortadan kaldırmamıŖ ve Türkiye'nin demokratik geliŖimine hiçbir katkıda bulunmamıŖtır.

90'lı yıllar AB'nin siyasi anlamda derinleŖmeye baŖladıęı yıllardı. Buna paralel olarak Türkiye-AB iliŖkilerinde demokrasi ve insan hakları gibi siyasi konular önem kazanmaya baŖlamıŖtı. Türkiye bu dönemde Birliğin bu yaklaŖımını iiŖlerine müdahale Ŗeklinde algılamıŖtır. Ancak bunun böyle algılanmasında Türkiye kadar AB'nin de hatası bulunmaktadır. AB o dönemde üyelik için demokrasinin vazgeçilmez koŖul olduğunu Türkiye'ye kesin dille anlatamamıŖtır. Yunanistan, İspanya ve Portekiz'den farklı olarak Türkiye özelinde demokrasinin teŖvik edilememiŖ olmasının en büyük nedeni, Topluluğun o dönemde Türkiye'ye üyelik perspektifi verememiŖ olmasıdır.

Bu çalışmada AB'nin demokrasi teşviki politikasının Türkiye özelinde tutarlı olup olmadığı 1999 Helsinki zirvesi öncesi ve sonrasında ele aldığımız üç örnek üzerinden test edilmeye çalışıldı. Bu üç örnek sırasıyla Helsinki zirvesi öncesinde 28 Şubat 1997 MGK kararları ve Refah Partisi'nin kapatılması, Helsinki zirvesi sonrasında ise 27 Nisan 2007 E-Muhtırası ve Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanan tartışmalar ile son olarak AKP'nin kapatılma davası örnekleridir.

Bu üç örnek üzerinden bakıldığında AB'nin Türkiye'ye hangi tür normlar çerçevesinde yaklaştığı ile ilgili, ikinci bölümde belirttiğimiz Sjursen'in norm ve değerlerin genişleme sürecinde oynadığı role ilişkin ayrımı, oldukça açıklayıcı olmuştur. Sjursen Avrupa'da üç tür Avrupa düzeni olasılığının söz konusu olduğunu ve genişlemenin de bu farklı bakış açılarına göre değerlendirildiğini belirtiyor. Bunlardan ilki ortak Avrupa değerlerini ve aidiyetlerini belirli coğrafi sınırlar içindeki kültürle uyumda gören “değerlere dayalı bir topluluk” görüşüdür. İkincisi AB'yi “haklara dayalı bir varlık”, olarak gören yani AB'nin evrensel hakları ve demokratik usulleri temel alan ve kültürle çoğulculuğa farklı kimlikleri içerecek şekilde izin vereceği görüşüdür. Üçüncü seçenek ise AB'yi üye devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaç edinmiş “salt problem çözücü bir varlık” olarak gören görüştür. Özetlemek gerekirse sırasıyla bu görüşler AB'yi bir ‘Hıristiyan kulübü’, ‘demokratik bir birlik’ veya ‘siyasi ve iktisadi bir birlik’ olarak gören görüşlerdir (2006:2-4).

AB, üçüncü bölümde 28 Şubat süreci örneğinde ifade edildiği gibi, kendini “değerlere dayalı bir topluluk” olarak tanımlamış ve İslamcı bir partinin Türkiye'de iktidara gelmesini demokrasiye tehdit olarak görmüştür. 28 Şubat süreci sonrası Türkiye 1997 Lüksemburg zirvesinde aday ülkeler arasına bile dâhil edilmemiştir. Ayrıca AB'ye üye ülkelerin Hıristiyan Demokrat parti liderlerinin “Türkiye'nin AB'ye üye olamayacağı” konusunda görüş birliğine vardıklarını açıklamaları da bu görüşümüzü destekleyen verilerden biridir. Yine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Refah Partisi'nin kapatılması ve başörtüsü ile ilgili kararlarında da AB'nin kendini “değerlere dayalı bir topluluk” gibi konumlandığını görüyoruz. Türkiye'nin 1999 Helsinki ve 1997 Lüksemburg Zirveleri'nde Kopenhag Kriterleri'ne uyma açısından çok dikkat çeken bir farklılık görülmemektedir. Türkiye 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Kopenhag Kriterlerinin ne kadar uzağında ise 1999 Helsinki Zirvesi'nde de o kadar uzağındaydı.

Bu yüzden Türkiye'nin aday ülke konumu elde etmesinin Türkiye'nin AB genişlemesine ilişkin kriterlerinde yaptığı ilerlemelerden çok AB'nin iç dinamikleri ve güç dengelerinin değişmesi ile açıklanması mümkün görünüyor.

Helsinki sonrası değişen koşullar ise AB'yi farklı konularda farklı davranmaya itmiştir. Helsinki'de Türkiye'nin aday ülke olduğunun resmi olarak onaylanması sonrası AB Türkiye'ye karşı demokrasi teşviki politikalarında kendini daha çok "haklara dayalı bir birlik" olarak tanımlamıştır. Evrensel insan hakları, demokratik ve hukuk devleti usullerini temel alan ve kültürel çoğulculuğa farklı kimlikleri içerecek şekilde izin veren bir görüşü barındıran bu anlayış çerçevesinde AB, 27 Nisan Askeri Muhtırası ve AKP'nin kapatılması davası ile ilgili olarak çok daha net biçimde tepki göstermiştir. AB'yi oluşturan üye devletlerin çıkarlarından daha çok AB'nin kurum olarak çıkarlarını⁵² yansıtan bu politik tavır AB'nin demokrasi teşviki politikasını oldukça kuvvetlendiren bir davranış şeklidir.

Biz yine de bu tezde indirgemeci bir bakış açısıyla AB'nin demokrasi teşviki politikasının sadece üye devletlerin çıkarları doğrultusunda etkili olduğunu söyleyemeyiz. Özellikle Helsinki sonrası Türkiye'ye üyelik perspektifinin verilmesi Türkiye'nin AB sürecinde hiç olmadığı kadar motive edici olmuştur. Üyelik perspektifi ile 2000-2004 arası Türkiye'de bugüne kadar hiç olmadığı kadar demokratik reform paketi hazırlanmıştır. Anayasa büyük ölçüde demokratikleştirilmiştir. Diğer yandan, üyelik perspektifi verilmesi AB'yi de daha açık olmak zorunda bırakmıştır. İlerleme raporlarında, AB'nin soğuk savaş döneminde veya geçmişte uluslararası güvenlik gereği Türkiye'yi eleştirmediği birçok konuyu daha açık dile getirdiğini görüyoruz. Diğer iki örnek olayda yani E-Muhtıra ve 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve AKP'nin kapatılma davası örneklerinde görüldüğü gibi kurum açısından, diğer bir deyişle bir Avrupa vizyonu olarak Topluluğun resmi belgelerine, raporlarına ve Komisyon üyelerinin resmi açıklamalarına baktığımızda, AB'nin demokrasi teşviki politikası bu iki örnekte daha tutarlı görünmektedir. Türkiye demokrasisinin konsolide edilmesinde önemli meşruiyet kaynağı olan AB'nin bu resmi belgeleri, Türkiye'nin demokratikleşmesine önemli katkı yapmıştır. Özetle resmi söylemleri açısından baktığımızda, AB'nin Türkiye'nin demokrasisini teşvik edici rolü olduğu daha fazla hissedilmektedir.

⁵² Ayrıca AB'nin normlarını ve gereklerini de yansıtan bir politikadır.

Son olarak Türkiye-AB ilişkilerine dair literatürde genel eğilimin, aday ülke dinamiklerini sabit farz ederek AB ve üye devletlerin çıkarları çerçevesinde ele almak yönünde olduğunu da belirtmeliyiz. Konseyde verilen kararları üye devletlerin ulusal çıkarları çerçevesinde ele alan bu çalışmalar, üye devletlerin tercihleri ya da kamuoyları gibi AB içi etmenleri oldukça kapsayıcı olarak açıklarken, üye devletlerin tercihlerinin zaman içinde bu kadar değişken oluşunu açıklayamamışlardır.

Türkiye-AB ilişkilerine dair literatürde bir diğer eğilim, AB'nin tutumundaki farklılaşmaları aday ülke kaynaklı yetersizliklerle açıklamak şeklinde olmuştur. Bu yaklaşıma göre Türkiye'nin yaklaşık yarım yüzyıldır Avrupa Birliği kapısında beklemesinin nedeni ülkenin siyasi ve iktisadi istikrarsızlığı ve bu alandaki sorunları çözememesidir. Diğer adayların Türkiye'nin önüne geçmesini ise, Türkiye'nin üyeliğin gerektirdiği siyasi ve iktisadi koşulları sağlayamamasına dayandırmışlardır. Fakat Türkiye'nin özellikle 1999 Helsinki zirvesinden sonra yapılan düzenlemelerle siyasi kriterleri önemli ölçüde karşıladığı görülmektedir. Yapılan reformlarla üyelik önündeki engeller bir bir kalkmış ve bu yüzden AB'nin tutumunun değişmesi beklenmiştir. Buna rağmen, beklentilerin aksine reformların gerçekleştiği dönemde Türkiye'nin üyeliğine muhalif sesler giderek artan bir biçimde duyulmaya devam etmektedir.

Türkiye-AB ilişkileri konusundaki analizlerin en önemli eksikliği taraflardan yalnızca birine odaklanması ve tarafların etkileşiminin süreci nasıl belirlediği sorusunun yeterince tartışılmamasıdır. Bu tezin iddiası, bu etkileşimin analiz edilebilmesi için demokratikleşme açısından son yıllarda AB'nin farklı tutumuna ait 3 örnek üzerinden yaklaşılması olmuştur. Bu örneklerden ilki olan 28 Şubat sürecinin analizinde görülüyor ki, AB Helsinki öncesi dönemde Türkiye'de demokrasiyi yeterince teşvik edememiştir. Fakat Helsinki sonrası dönemde ele alınan iki örnek olayda AB daha kuvvetli olarak Türkiye'deki demokrasiyi teşvik etmiştir.

KAYNAKÇA

- “Büyükamıt’tan cumhurbaşkanı tarifi”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/405388.asp>, 13 Nisan 2007, (13.04.2007)
- “Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turu iptal”, <http://www.ntvmsnbc.com>, 1 Mayıs 2007. (01.05.2007).
- “Turkey in Europe: More than a Promise?”, *Report of the Independent Commission on Turkey*, Eylül 2004, http://www.soros.org/resources/articles_publications/publications/turkey_2004901/english.pdf, (12.01.2010)
- “Turkish Cypriot Community at the EU Commission Enlargement”, http://ec.europa.eu/enlargement/turkish_cypriot_community/index_en.htm. (19.01.2009)
- “Turkish Cypriot Community”, http://ec.europa.eu/enlargement/turkish_cypriot_community/index_en.htm. 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle04.pdf>, (15.01.2009)
- AB’nin Libya Kararı (2004), *TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi*, <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=97&sayfa=16> (19.10.2008).
- AGENCE EUROPE, (1980), 13 Eylül 1980, Luxembourg and Brussels.
- AGH, Atilla (1998), “The Politics of Central Europe”, Sage Publishing, London.
- AKILLIOĞLU, Tekin (1996), *Türkçe ve İngilizce Metinleri ile Birlikte Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, İnsan Hakları Merkezi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
- ALLISON, Graham T. ve BESHEL Robert P. (1992), “Can the United States Promote Democracy?”, *Political Science Quarterly*, Vol:107, No:1, (Spring 1992), s.81-98.
- ANADOLU AJANSI (1997), “Roth: Hristiyan Demokratlar ikiyüzlü”, 8 Mart.

ANAYASA MAHKEMESİ KARARI (1998), “*Anayasa Mahkemesi Gerekçeli Karar: Refah Partisi'nin Kapatılması*”, Esas Sayısı: 1997/1 (Siyasi Parti Kapatma), Karar Sayısı: 1998/1, Karar Günü: 16.1.1998.

ANKARA ANLAŞMASI (1963), *Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma, 12 Eylül 1963*. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa

ARI, Tayyar (2002), “*Uluslararası İlişkiler Teorileri*”, Alfa, İstanbul.

ATAMAN, Muhittin (2003), “Pragmatik Bir Dış Politika: Özal'ın Batı'ya Bakışı,” *Liberal Düşünce Dergisi*, s.29, Bahar, ss. 127-136.

ATAMAN, Muhittin (2004) “A Civilizational Approach to Multilateral Politics: The EU and the World Politics,” *Third METU Conference on International Relations: Europe in a Changing World*, 24-26 Mayıs, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

ATTALI, Jacques, (2005), “Bir kıta mimarisi”, *Avrupa Sorunu. Avrupa ne, Avrupalı Kim? İçinde*, Edt. Peter Gowan, Perry Anderson, Aykırı Güncel Yay., İstanbul, ss:171-187.

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ,
http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html, 22.02.2008

AYDIN, Zülküf (2008), “Demokrasi Mühendisliği ve Azgelişmiş Ülkeler”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Nisan 2008, ss.50-83.

AYTUĞ, Hüseyin Kutay (2008), “Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:15 Sayı:1, s.149-161.

BAÇ, Meltem Müftüler (2001), *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa, İstanbul.

BAÇ, Meltem Müftüler (2009), “Avrupa Birliği Genişleme Süreci: Türkiye-AB İlişkilerine Kuramsal Bir Yaklaşım”, Editörler: Oğuz Esen ve Filiz Başkan,

Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri: Beklentiler ve Kaygılar, Eflatubn Yayınevi, Ankara.

BARACANI, Elena (2004), “The EU and Democracy Promotion: A Strategy of Democratization in the framework of Neighbourhood Policy”, Ed: Fulvio Attinà ve Rosa Rossi, *European Neighbourhood Policy: Political, Economic and Social Issues*, The Jean Monnet Centre “Euro med”, Catania, s.37-57.

BARBER, Tony (2008), “Türk Demokrasisi AB’nin Umurunda mı?”, Aktaran *Radikal*, 21 Mart.

Barcelona Süreci Kapsamında AB-Akdeniz Ticari İlişkileri, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=2367&icerikID=2537&dil=TR>, (12.02.2010)

Basın Açıklaması, No: BA-08/07, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html, (28.4.2007).

BBC Turkish (2008), “AP üyelerinden Ankara’ya eleştiri”, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/03/080327_eu_turkey.shtml, (28.03.2008)

BBC Turkish (2008a), “Barroso ve Rehn Türkiye’de”, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/04/080409_barroso_turkey.shtml, (10.04.2008)

BBC Turkish (2008b), “AKP davasına kayıtsız kalamayız”, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2008/04/080410_barroso_presser.shtml, (11.04.2008)

BENHABİB, Seyla (1999), “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, *Demokrasi ve Farklılık*, Editör: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı (WALD), İstanbul, s.101-139

BERKAN, İsmet (2003), “*Postmodern darbe mi?*”, *Radikal*, 26 Nisan 2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=73236>, (05.10.2009)

- BEYDOĞAN, Ayhan T., (2003), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türk Hukukunda Siyasi İfade Hürriyeti*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara.
- BİRAND, Mehmet Ali (2001), *Türkiye'nin Avrupa Macerası*, Doğan Kitap, İstanbul.
- BİRAND, Mehmet Ali (2005), *Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası 1959-2004*, Doğan Kitap, İstanbul.
- BONE, Peter (1996), "Politics And Effectiveness Of Foreign Aid", *European Economic Review*, Vol:40, s.289-329.
- BOURDOUVALIS, Christos (2005), "Yunanistan", *Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt*, Desmond Dinan (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, s.454-458
- BULAÇ, Ali (2010), *Göçün ve Kentin İktidarı*, Çıra yayınları, İstanbul.
- BULLETIN OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1980), 13:9, Brussels.
- BURCHILL, Scott (2001), "Liberalism", *Theories of International Relations*, Scott Burchill, Richard Devetak ve diğerleri (Ed.), Palgrave, New York. ss:70-103
- BURLEY, Anne-Marie ve MATTLİ, Walter (1993), "Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration", *Interntational Organization*, 43-1, Winter 1993, ss. 41-76.
- BURNELL, Peter and CALVERT, Peter (2005), "Promoting Democracy Abroad", *Democratization*, Vol.12, No.4, Ağustos, s.433-438.
- BURNSIDE, Craig ve DOLLAR, David (2000), "Aid, Policies, and Growth", *American Economic Review*, Vol.90, No:4, s.847-868.
- BÜYÜKAKINCI, Erhan (2003), "Orta Avrupa'da Demokratikleşme ve Dış Politika", Ed: Cem Karadereli, *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- CANBOLAT, İbrahim S. (2006), *Avrupa Birliği ve Türkiye. Uluslararası Bir Sistemle Ortaklık*, Alfa Aktüel, İstanbul.
- CARCHEDI, Guglielmo (2009), *Başka Bir Avrupa İçin*, Yordam Kitap, İstanbul.

- CHISLETT, William (2008), *Spanish Trajectory: A Source of Inspiration for Turkey?*, Open Society Institute AF-Turkey, www.aciktoplumenstitusu.org.tr
- ÇİHAN (2007), “*Avrupa Konseyi’nden net tavır*”, 30 Nisan.
- CNNTURK.COM (2008), “AK Parti hakkında kapatma istemi”, <http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/03/14/ak.parti.hakkinda.kapatma.istemi/438074.0/index.html>, 14.03.2008, (14.03.2008).
- COM(2003) 104 final (2003), *Communication on ‘Wider Europe Neighbourhood: A new framework for relations with our Eastern and Southern Neighbours’*, 11.03.2003.
- COM(2003) 393 final (2003), *Paving the way for a New Neighbourhood Instrument*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_393_en.pdf, 12.12.2008.
- COM(2004) 373 final (2004), *European Neighbourhood Policy Strategy Paper*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf, 12.12.2008.
- COMMISSION STRATEGY PAPER (2001), “Making a Success of Enlargement”, 13 November 2001.
- COMMISSION STRATEGY PAPER (2002), “Towards the Enlarged Union”, 9 October 2002.
- CONV 820/1/03 (2003), *THE EUROPEAN CONVENTION*, Brussels, 18 July 2003, <http://european-convention.eu.int/docs/treaty/cv00850.en03.pdf>
- COUNCIL REGULATION 443/92 of 25/02/92, “Regional Indicative Programme 2005-2006”
- CRAWFORD, Gordon (1997), “Foreign Aid and Political Conditionality: Issues of Effectiveness and Consistency”, *Democratization*, Vol:4, Issue:3, s. 69-108.
- ÇAKMAK, Cenap (2003), “Human Rights, the European Union and Turkey”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.2, No: 3&4, Fall&Winter, s.63-90.

- ÇALIŞ, Şaban (2008), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ÇUHACI, Zeynep (1997), “Türkiye AB’ye alınmalı”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 08 Mart 1997.
- DALTROP, Ann (1989), *Political Realities: Politics and the European Community*, Longman Publication, London.
- DIAMOND, Lary (1992), “Promoting Democracy”, *Foreign Policy*, No: 87 (Summer 1992).s.25-46
- DIMITROVA, Antoaneta and Rika Dragneva (2001), “Bulgaria’s Road to European Union: Progress Problems & Perspectives”, *Perspectives on European Politics & Society*, 2:1, ss: 79-104.
- DINAN, Desmond (2005), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi Birinci Cilt A-H*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- DINAN, Desmond (2005), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt H-Z*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- DOBRE, Ana Maria (2005), “Europeanisation and Domestic Territorial Change: the Spanish and Romanian Cases of Territorial Adaptation in the Context of EU Enlargement”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 7, No. 3, Aralık, s. 351-366.
- DOC/97/11 (1997), Commission Opinion Bulgaria’s Application for Membership of the European Union, Brussels, 15 July 1997.
- DOYLE, Michael (1993), ‘Liberalism and World Politics’, Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi (ed.), *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Macmillian Publishing Company, Second Edition, Newyork, ss. 262-285.
- DOYLE, Michael (1999), ‘A Liberal View: Preeving and Expanding the Liberal Pasific Union’, *International Order and the Future of the World Politics*, Paul T. Viotti ve John A Hall,

- DUNNE, Tim (2001), 'Liberalism', *The Globalisation of World Politics an Introduction to International Relations*, Jhon Baylis ve Steve Smith (ed.),: Oxford University Pres, Oxford. ss: 162-182.
- DURAN, Burhanettin (2004), "Cezayir: Sömürgeci Geçmişin Gölgesinde İç Savaş", İnat, K., Duran B., Ataman M., (Edits.), *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayınları, Ankara, ss. 119-136
- DURAN, Burhanettin ve İrfan HAŞLAK (2005), "AB Süreci ve Türk Demokrasisinin Konsolidasyonu", *Bilgi*, Cilt: 2, s. 23-42.
- DÜZGİT, Senem Aydın (2006), *AB'nin Türkiye ile İlişkilerinde Kant'ı Aramak*, Tesev yayınları, İstanbul.
- ECONOMIDES, Spyros (2005), "The Europeanisation of Greek Foreign Policy", *West European Politics*, Routledge Vol. 28, No. 2, March 2005, s. 471-491.
- EMERSON, Michael (2004), "Vade Mecum for the Next Enlargements of the European Union", *CEPS Policy Brief*, Sayı.61, Aralık 2004.
- EMERSON, Michael ve NOUTCHEVA, Gergana (2004), "Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation", *CEPS Working Document*, No: 214/November 2004, <http://www.ceps.eu/book/europeanisation-gravity-model-democratisation> .
- EMERSON, Michael ve NOUTCHEVA, Gergana (2005) , "From Barcelona Process To Neighbourhood Policy, Assesments and Open Issues", *CEPS Working Document*, No: 220/March 2005, <http://www.ceps.eu/node/1055> .
- EMERSON, Michael ve S. Aydin, J.D. Clerck-Sachsse, G. Noutcheva (2006), "What is This Absorptive Capacity of the European Union?", *Centre for European Policy Studies (CEPS)*, Brüksel, Ekim 2006, s.13-14. Michael Emerson
- ERALP, Atilla (1997), "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *Türkiye ve Avrupa*, Atilla Eralp (Derleyen), İmge Kitabevi, Ankara.
- ERDAL, Leman, ÇOLAKOĞLU, Selçuk (2007), "Siyasi Kriterler Açısından Yunanistan, Polonya ve Türkiye'nin AB üyelik Sürecinin Değerlendirilmesi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:2, No: 2, s.69-97.

- ERDEM, Engin I. (2008), "European Union, Political Parties And Democratization: The Case Of Turkey", 1997-2004, *MPSA Annual National Conference*, April 3-6, Chicago, IL
- ERDOĞAN, Mustafa (2004), *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ERHAN, Çağrı ve ARAT, Tuğrul (2001), "AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Editör: ORAN, Baskın, İletişim, İstanbul, s. 808-853.
- ERZAN, Refik, N.Kuzubaş ve N. Yıldız, (2004), "Growth and Immigration Scenarios for Turkey and the EU", EU-Turkey Working Paper No.13, Aralık 2004, *Centre for European Policy Studies (CEPS)*, Brüksel.
- EU Comission (2004), *Communication From the Comission European Neighbourhood Policy Strategy Paper*, <http://www.dellbn.ec.europa.eu/en/pev/strategy.htm> (24.08.2008)
- EU Comission, *EU/Morocco Action Plan*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/morocco_enp_ap_final_en.pdf (erişim: 24.08.2008)
- EU Commission (2004), COM (2004), *Neighbourhood Policy Country Report Morocco*, (Staff Working Paper), http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/morocco_enp_country_report_2004_en.pdf
- EU Commission (2004), COM(2004)373, *European Neighbourhood Policy Country Report Tunisia*, (Staff Working Paper), http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/tunisia_enp_country_report_2004_en.pdf (24.08.2008)
- EU Commission (2004), *EU/Israel Action Plan*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/israel_enp_ap_final_en.pdf, (25.12.2009).

- EU Commission (2004), *EU/Palestinian Authority Action Plan*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/pa_enp_ap_final_en.pdf, (25.11.2009)
- EU Commission (2005), *European Neighbourhood Policy Country Report Egypt*, (Commission Staff Working Paper), COM(2005)72, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/egypt_country_report_2005_en.pdf (24.16.2009)
- EU Commission (2006), *ENP Progress Report Israel*, (Commission Staff Working Paper), COM(2006)726, , s. 3, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/sec06_1507-2_en.pdf (25.12.2009).
- EU Commission (2006), *ENP Progress Report Morocco*, (Staff Working Paper), COM(2006)726, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/sec06_1511-2_en.pdf (24.08.2008)
- EU Commission (2006), *ENP Progress Report Tunisia*, (Staff Working Paper), COM(2006)726, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/sec06_1510_en.pdf (24.08.2008).
- EU Commission (2006), *European Neighbourhood and Partnership Instrument Syrian Arab Republic Strategy Paper 2007-2013 and National Indicative Programme 2007-2010*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_syria_en.pdf, (03.01.2010).
- EU/TUNISIA ACTION PLAN (2006), http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/tunisia_enp_ap_final_en.pdf (24.08.2008)
- European Commission (2004), *European Neighbourhood Policy Country Report: Israel*, (Commission Staff Working Paper), COM(2004)373, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/israel_enp_country_report_2004_en.pdf, (22.10.2008).
- European Commission (1997), “*Agenda 2000, For a stronger and wider Union*”, 15 Temmuz. <http://aei.pitt.edu/3137/01/000033.PDF>

- European Commission (2006), “*Monitoring report on the state of preparedness for EU membership of Bulgaria and Romania*”, COM(2006) 549 final.
- European Council (1990), “*Presidency Conclusions*”, Dublin, (25-26 Haziran).
http://www.europarl.europa.eu/summits/dublin/du1_en.pdf
- European Council (1993), “*Conclusions of the Presidency*”, Copenhagen, (21-22 Haziran).
- European Council In Copenhagen 21-22 June 1993 Conclusions Of The Presidency,
http://ec.europa.eu/bulgaria/documents/abc/72921_en.pdf ,
- European Council Meeting in Copenhagen (1993), 21-22, Haziran 1993, SN 180/1/93.
- European Parliament Resolution on Turkey’s Progress towards Accession,
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0381+0+DOC+XML+V0//EN>, (14.01.2010)
- European Union (EU) and Libya,
http://ec.europa.eu/external_relations/libya/index_en.htm
- FALK, Richard (1992), “Recycling Interventionism”, *Journal of Peace Research*, Vol: 29, No:2, s.129-134.
- FINKEL, Steven, LINAN, Anibal Perez, ve diğ erleri (2006), “Effect of U.S. Foreign Assistance on Democracy Building: Results of a Cross-National Quantitative Study”, *USAID Final Report*, January 12,
http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADE694.pdf
- FINANCIAL TIMES (2004), “*Fischler Criticises EU Plans for Turkey*”, 10 Eylül.
- FINANCIAL TIMES (2005), “*EU Seeks to Resolve Austrian Doubts over Turkey*”, 26 Eylül.
- FRANK, Andre Gunder (1993), ‘Marketing Democracy in an Undemocratic Market’, Barry K. Gills and Joel Rocamora, (Eds.), *Elite Democracy in the Third World*, London: Pluto Pres, ss. 35-58

- FUKUYAMA, Francis (1992), *The End Of History and the Last Man*, The Free Press, New York.
- GAER CONCLUSIONS ON WIDER EUROPE – NEW NEIGHBOURHOOD (2003), http://ec.europa.eu/world/enp/documents_en.htm, 12.12.2008.
- GERSHMAN, Carl ve ALLEN, Michael (2006), “The Assault on Democracy Assistance”, *Journal of Democracy*, Cilt:17, No:2, s.36-51
- GINTIS, Herbert ve BOWLES, Samuel (1996), *Demokrasi ve Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*, Çev. Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GLEDITSH, Nils P. (1992), “Democracy and Peace”, *Journal of Peace Research*, vol:29, No:4, (November 1992), s. 369-376.
- GÖZEN, Ramazan (2009), *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yay. Ankara.
- GÖZLER, Kemal (2004), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi yay., Bursa.
- GROS, Daniel (2005), “Economic Aspects of Turkey’s Quest for EU Membership”, CEPS Policy Brief, Sayı 69, April 2005.
- GÜLTAŞLI, Selçuk (2007a), “Darbeden Sonra”, *Zaman*, 30.04.2007.
- GÜLTAŞLI, Selçuk (2007b), ‘Türkiye’ye AB’de yer yok’ diyen Sarkozy’ye Barroso’dan jet cevap: Müzakereler sürecektir, *Zaman*, 24.05.2007.
- GÜLTAŞLI, Selçuk (2007c), “Avrupa’lı aydınlardan gece yarısı bildirisine sert tepki”, *Zaman*, 17.05.2007.
- GÜLTAŞLI, Selçuk (2008), “Avrupa Tepkili: AK Parti kapatılırsa müzakereler derhal askıya alınmalı”, *Zaman*, 02.04.2008.
- GÜLTAŞLI, Selçuk (2010), “Sarah Ludford ile söyleşi”, *Avrupa Masası*, 19 Şubat 2010, Küre Tv.
- GÜLTAŞLI, Selçuk, KESKİN, Metin (2007), “Müzakereleri durdurmak tamamen aptallık olur”, *Zaman*, 07.06.2007.

- Gündüz, İbrahim (1997), “Türkiye başka dünyalarda yer bulmalı”, 03 Mart 1997, Yeni Yüzyıl Gazetesi.
- GÜRLEYEN, Işık (2009), “AB Seçkinleri Söyleminde Türkiye”, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Ed: Oğuz ESEN ve Filiz BAŞKAN, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- HABER7.COM (2008), “Avrupa Parlamentosu rest çekti”, 26 Haziran, (26.06.2008).
- HABER7.COM (2008), “Mahkeme AK Parti’yi kapamadı”, <http://www.haber7.com/haber/20080730/Flas-AK-Parti-kapatilmadi.php>, 30.07.2008, (30.07.2008).
- HABERMAS, Jurgen (1999), “Demokrasinin Üç Nomatif Modeli”, *Demokrasi ve Farklılık*, Editör: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı (WALD), İstanbul, s. 37-50.
- HARDING, Luke ve WATT, Nicholas, (2005), ‘Turkey’s EU Dream Dealt Double Blow as Chirac and Merkel Raise Doubts’, *The Guardian*, 27 Ağustos 2005.
- HELD, David (1987), *Models of Democracy*, Stanford University Pres, Stanford,.
- HERMANN, Margeret G ve Charles Kegley (2001), “Democracies and Intervention: Is There a Danger Zone in the Democratic Peace?”, *Journal of Peace Research*, Vol.38, No.2, s. 237-245.
- HERSAN, Özlem (1997), “Almanya ile MGK krizi”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 08 Mart 1997.
- HOLLAND, Martin (1995), “Bridging the Capability-Expectations Gap: A Case Study of the CFSP Joint Action on South Africa”, *Journal of Common Market Studies* 33, no.4, s. 556-572.
- HOLLAND, Martin (2005), “Güney Afrika”, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt*, Desmond Dinan (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, ss: 497-499.
- <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>,
25.10.2010
- http://europa.eu/scadplus/glossary/codecision_procedure_en.htm, 25.10.2010

<http://news.pseka.net/index.php?module=article&id=7173>, 25.10.2010

<http://www.fareedzakaria.com/ARTICLES/other/democracy.html>, 25.10.2010

<http://www.lse.ac.uk/Depts/global/Publications/HumanSecurityReport/BackgroundpaperCFSP.pdf>, 12.12.2008.

http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/cpi2008/cpi_2008_table,
(25.12.2009)

HUNTINGTON, Samuel (2002), *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev: Ergun Özbudun, Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.

HÜRRİYET (2001), “AB’den KOB’a Onay”, 08 Mart.

HÜRRİYET (2008), 18 Nisan.

International Financial Institution Advisory Commission Final Report (2000),
<http://www.imfsite.org/reform/ifiac3.html>

ISSACHAROFF, Samuel (2007), “Fragile Democracies”, *Harvard Law Review*, 07/6:
1405-1467.

İDİZ, Semih (2008), “Barroso laiklik konusunda hayal kırıklığı yarattı”,
<http://www.milliyet.com.tr/Default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=516061&AuthorID=76&Date=12.04.2008>, (12.04.2008).

İNAT, Kemal (2007), “Türkiye’nin Dönüşümünde Avrupa Birliği’nin Etkisi”, *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye*, ed. Davut Dursun, Burhanettin Duran, Hamza Al, Alfa, İstanbul, ss. 97–120.

İNAT, Kemal ve BALCI, Ali (2007), “Dış Politika: Teorik Perspektifler”, *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-devletten Küreselleşmeye*, ed. Zeynep Dağı, Alfa Yayınları, İstanbul, ss. 212-287.

JONES, Alun (2006), “Narrative-Based Production of State Spaces for International Region Building: Europeanization and the Mediterranean”, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.96, No:2, s.415-431.

KALEAĞASI, Bahadır (2001), “Demokrasi ve Barış”, *Radikal*, 08 Aralık 2001.

Kanun No. 4709 (2001), TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASININ BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4709.html>, Kabul Tarihi: 3.10.2001

Kanun No. 5170 (2004), TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASININ BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN, <http://www.belgenet.com/yasa/k5170.html> , Kabul Tarihi: 7.5.2004.

KARACASULU, Nilüfer (2007), “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:3, Sayı:9, 82-100.

KARACASULU, Nilüfer Göksel, ÇELEBİ, Zühal Ünalp (2006), “European Neighbourhood Policy and Democracy Promotion”, *European Consortium for Political Research*, <http://www.jhubc.it/ecpr-istanbul/virtualpaperroom/062.pdf>. (17.03.2009).

KARDAS, Tuncay, KÜÇÜK, Mustafa (2003), “Problematic of Security in Turkey-EU Relations: A Critical Investigation”, *28th Annual BISA: British International Studies Association*, Session 1, December 15, University of Birmingham.

KARDAŞ, Şaban (2002), “Human Rights and Democracy Promotion: The Case of Turkey-EU Relations”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1/3, Fall 2002.s: 136-150.

KARDAŞ, Tuncay (2009) “Turkey: Secularism, Islam and EU”, Ed: Tuncay Kardeş, Stig Jarle Hansen ve Atle Mesoy, *The Borders of Islam: Exploring Samuel Huntingdon’s Faultlines, from Al-Andalus to Virtual Ummah*, Columbia University Press, London: Hurst & New York.

KARLUK, Rıdvan (2005), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta Basım A.Ş.

KAUSCH, Kristina (2010), “Morocco”, *The European Union and Democracy Promotion*, ed. Richard Youngs, The John Hopkins University Press, Baltimore, ss. 115-134

- KEGLEY, Charles ve Margeret G. Hermann (1996), "How Democracies Use Intervention: A Neglected Dimension in Studies of the Democratic Peace", *Journal of Peace Research*, Vol:33, No:3, (August 1996), s.309-322.
- KEGLEY, Charles ve Margeret G. Hermann (1997), "A Glass Half Full? The Impact of U.S. Interventionism on the Enlargement of Democracy", *Futures Research Quarterly*, Vol.13, No.1, s.65-83.
- KEGLEY, Charles ve, Margeret G. Hermann (1997), "A Peace Dividend? Democracies' Military Interventions and Their External Political Consequences", *Cooperation and Conflict*, Vol:32, No:4, s. 339-368.
- KIRBAKİ, Yorgo (2001), *Yunanistan'ın AB öyküsü*, 15 Mayıs 2001, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/82833.asp>, (15.10.2009.)
- KIRBAKİ, Yorgo (2005), "Yunanistan gerçek demokrasiyi AB ile tanıdı", *Hürriyet*, 1 Ekim 2005.
- KNACK, Stephen (2004), "Does Foreign Aid Promote Democracy?", *International Studies Quarterly*, Vol.48, No.1 (Mar.,2004), s. 251-266.
- KÖSEBALABAN, Hasan (2008), "Kapatma davası, dünyanın Türkiye'ye bakışını değiştirdi", *Anlayış*, Nisan 2008, sayı: 59.
- KURTBAĞ, Ömer (2003), "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Barcelona Süreci", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3, No:1 (Güz 2003), s. 73-92.
- KUT, Gün (1997), "Hıristiyan Demokratlar mı? Almanya mı?", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 7 Mart 1997.
- LIPSET, Saymour (1981), *Political Man: The Social Basis of Politics, Political Democracy and Human Development*, MD: John Hopkins University Pres.,Baltimore
- LÜLECİ Rüya (2008), "*International dimension of democratization: The Impact of EU credibility on Democratic Consolidation of Turkey*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University.

- MAGONE, Jose M., (2005), "Portekiz" , *Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt*, Desmond Dinan (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, s.257-260
- MEARSHEIMER, John,J. (1990), "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, vol.15, No.1, (Summer 1990), s. 5-56
- MEERNİK, James (1996), "United States Military Intervention and the Promotion of Democracy", *Journal of Peace Research*, Vol:33, No:4, (Nov1996), s. 391-402
- MILLER Rory ve MISHRIF, Ashraf (2005), "The Barcelona Peace Process and Euro-Arab Economic Relations", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 9, No. 2, June 2005, s.94-108.
- MİLLİYET (1996), "Batı Şaşkın, Doğu Sakin" , 30 Haziran.
- MORAVCSİK, Andrew (1998), *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Pres.
- MORAVCSİK, Andrew ve VACHUDOVA, Milada Anna (2002), "Bargaining Among Unequals: Enlargement and the Future of European Integration", *European Union Studies Association*, Vol.15, No:4, s.1-3.
- MORGİL, Orhan (2003), "Ekonomik Açıdan Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliğinin İşleyişi", *İşveren Dergisi*, Ocak 2003.
- MORLINO, Leonardo (1998), *Democracy Between Consolidation and Crisis: Parties, Groups and Citizens in Southern Europe*, Oxford University Press, Oxford.
- MUNS, Joaquim (2005), "İspanya", *Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt*, Desmond Dinan (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, s.40-44
- Müzakere Çerçevesi (Hırvatistan), 3 Ekim 2005, Lüksemburg, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20004_en05_HR_framedoc.pdf#search=
- Müzakere Çerçevesi (Türkiye), 3 Ekim 2005, Lüksemburg, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_en05_TR_framedoc.pdf#search=
- NUGGET, Neill (2005), *European Union Enlargement*, Palgrave Macmillan, New York.

NTVMSNBC.COM (2007a), “Muhtıra gibi!”, 02 Mayıs.

NYE, Joseph S. (2003), *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Literatür Yayınevi, İstanbul.

OLSEN, Johan P. (2002), “The Many Faces of Europeanization”, *Arena Working Papers*, WP 01/2, http://www.arena.uio.no/publications/wp02_2.htm. (17.03.2009)

PEVEHOUSE, Jon C., “Democracy from the Outside-In? International Organizations and Democratization”, *International Organization*, Volume 56, Number 3, Summer 2002, pp. 515-549.

PINTO, Antonio Costa ve Nuno Severiano Teixeira, (2004), “From Atlantic past to European destiny”, Editörle: KAISER, Wolfram ve Jürgen Elevent, *European Union Enlargement: A Comperative History*, Routledge, London.

POPESCU, Nicu (2004), “Europeanization and conflict resolution: a view from Moldova”, *European Centre for Minority Issues, Germany*, <http://ecmi.de/jemie/download/1-2004Comment02.pdf> (10.02.2007)

PRESIDENCY CONCLUSIONS – COPENHAGEN (2002), http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/73842.pdf, 12 - 13 December 2002.

PRESIDENCY CONCLUSIONS, COPENHAGEN EUROPEAN COUNCIL (1993), 7.A.iii, http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf, 11.07.2008

Presidency Conclusions Luxembourg (1997), 12 and 13 December 1997, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/declarationsn00400.en97.annex1.pdf>, (14.01.2010)

PRIDHAM, Geoffrey (2005), *Designing Democracy, EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*, Palgrave Mamillan, Houndmills.

RADİKAL (2007a), “Avrupa ‘şok’ ve Endişe’yle izliyor” , 01 Mayıs.

RADİKAL (2007b), “Rehn’de yadırgadı”, 29 Nisan.

- RADİKAL (2008), “Plassnik’ten AB desteği”, 22 Nisan.
- REÇBER, Kamuran (2009), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Alfa Aktüel Yay., Bursa.
- REMMER, Karen L. (1998), ‘Does Democracy Promote Interstate Cooperation? Lessons from the Mercosur Region’, *International Studies Quarterly*, Vol:42, No:1, March 1998, s.25-51.
- Roma, 4.XI.1950, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”
http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_01.html
- ROSAMOND, Ben (2000), *Theories of European Integration*, Palgrave, Houndsmills.
- RYNNING, S. (2003), “The European Union: Towards a Strategic Culture?”, *Security Dialogue*, Vol. 34, No:4, s. 479-496.
- SANGIOVANNI, Mette Eilstrup (2006), “The 1992-Project, the Revival of Neofunctionalism and the Liberal Intergovernmentalist Challenge”, Ed: M. Eilstrup Sangiovanni, *Debates on European Integration A reader*, Palgrave Macmillan, New York, s.181-203.
- SARIIŞIK, Sevi (2008), “AKP kapatılırsa müzakereler durur”,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/04/080402_eu_turkey.shtml,
(03.04.2008)
- SARTORİ, Giovanni (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turan, Yetkin yayınları, Ankara.
- SAVAŞ, Menent (2003), “Avrupa Birliği: Derinleşme-Genişleme Sorunsalı”,
<http://www.stradigma.com>, Sayı: 4.
- SCHIMMELFENNIG, Frank (1999), “The Double Puzzle of EU Enlargement: Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East”, *ECSA Sixth Biennial International Conference*, Pittsburgh, 3-5 June 1999, 1-48.
- SCHIMMELFENNIG, Frank (2001), “The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union”, *International Organization*, Vol. 55, No. 1, s.47-80.

- SCHIMMELFENNIG, Frank (2004), "Liberal Intergovernmentalism", Ed: Antje Wiener ve Thomas Diez, *European Integration Theory*, Oxford University Press, Oxford, s.75-94.
- SCHIMMELFENNIG, Frank. ve SEDELMEIER Ulrich. (2002), "Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and The State of Research", *Journal of European Public Policy*, 9:4, August, 500-528.
- SCHMIDT, Manfred G. (2001), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev: M. Emin Köktaş, Vadi yayınları, Ankara.
- SCHMITTER, Philippe C. (2004), "Neo-Neofunctionalism", Ed: Antje Wiener ve Thomas Diez, *European Integration Theory*, Oxford University Press, Oxford, s.45-74.
- SCHMITZ, Hans Peter, SELL, Katrin. "International factors in processes of political democratisation: towards a theoretical integration" Ed: Jean Grugel, *Democracy without borders: Transnationalization and Conditionality in New Democracies*, London and New York, Routledge.
- SCHÖPFLIN, George (1989), "Central Europe: Definitions New and Old", *In Search of Central Europe*, Ed: Schöpflin, George ve Wood, Nancy, Bames&Noble, New Jersey.
- SCHUCK, Andreas R.T. ve VREESE, Claes H. De (2006), "Between Risk and Opportunity: News Framing and its Effects on Public Support for EU Enlargement" *European Journal of Communication* 21 (1): 5-32
- SEZER, Sema (2006), "Mali Yardım Tüzüğü ve Finlandiya'nın Kıbrıs Önerileri", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1202&kat1=2&kat2=>, (15.06.2009)
- SHLAKLETON, Michael (2005), 'Demokrasi Açığı', *Avrupa Birliği Ansiklopedisi Birinci Cilt*, Desmond Dinan (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul, ss: 346-352.
- SJURSEN, Helene (2006), *Questioning the Enlargement: Europe in Search of Identity*, 2006, Routledge, London & New York.

- SOLANA, Javier (2005), EU High Representative for the CFSP, Address During the Inauguration of the EU Coordinating Office for Palestinian Police Support, 20 Nisan 2005, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/declarations/84603.pdf , (26.11.2009)
- SORENSEN, G. (1993), ‘Democracy, Authoritarianism and State Strength’, *The European Journal of Development Research*, Vol. 5, No. 1, pp. 6-34.
- SPECIAL EUROBAROMETER 255 (2006), “Attitudes towards European Union Enlargement”, Temmuz 2006, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf
- SPENCER, William (2003), Middle East, McGraw Hill/Dushkin, Washington.
- Standard Eurobarometer 48 (1998), Mart 1998, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb48/eb48_en.pdf, (12.01.2010)
- Standard Eurobarometer 58 (2003), Mart 2003, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb58/eb58_en.pdf , (12.01.2010)
- SVENSSON, Jacob (1999), “Aid, Growth and Democracy”, *Economics and Politics*, Vol.11, s. 275-297.
- ŞAHİN, Adil (2010), “İnsan Hakları Hukukunda Siyasal Parti Özgürlüğü Ya Da AİHM’nin 30 Haziran 2009 Tarihli “Batasuna Kararı”nı Yeniden Düşünmek”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 65-1, ss.135-174.
- TEU, (1992), *TREATY ON EUROPEAN UNION*, Official Journal C 191, 29 July 1992,
- THE Economist (2005), “Which Turkey?”, 19 Mart, s.113-115.
- TOPRAK, Elif (2007), “Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyumu”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:7 No:1 (Güz 2007), s.69-89.
- TREATY OF AMSTERDAM (1997), *AMENDING THE TREATY ON EUROPEAN UNION, THE TREATIES ESTABLISHING THE EUROPEAN COMMUNITIES*

AND RELATED ACTS, Official Journal C 340, 10 November 1997, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html>

TREATY OF NICE (2003), <http://www.ena.lu>, 22.05.2008.

TURES, John A. (2001), “Addressing Concerns about Applying the Democratic Peace Arguments to Interventions”, *Journal of Peace Research*, Vol:38, No:2, (Mar.2001), s. 247-249.

TURKISH DAILY NEWS, 9 Aralık 1999.

TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi (2004), *AB'nin Libya Kararı*, <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=97&sayfa=16> (27.08.2008)

TÜRBEDAR, Erhan (2007), “Balkan Ülkelerinin Avrupa Birliği Yolculuğu”, *Stratejik Analiz*, Şubat 2007, s.69-78.

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 1998, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 1999, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2001, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2002, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2003, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2004, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2005, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2006, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>

- Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2007, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*,
<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>
- Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2008, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*,
<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>
- Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2008, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*,
<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>
- Türkiye Düzenli İlerleme Raporu 2009, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği web sayfası*,
<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=123&l=1>
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er (2005), *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- UĞUR, Mehmet, (2004), *Avrupa Birliği ve Türkiye. Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*,
Agora Kitaplığı, İstanbul.
- ULUSOY, Kıvanç (2002), "İspanya'nın uzun yolculuğu", *Radikal*, 31 Temmuz 2002.
- ÜLGER, İrfan Kaya (2005), 'Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi', Editör: Oğuz
Kaymakçı, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Nobel Yayınları, Ankara, s. 23-59.
- VIBERT, Frank (2006), "Absorption Capacity": The Wrong European Debate, 20 June,
http://www.opendemocracy.net/democracy-europe_constitution/wrong_debate_3666.jsp
- VINK, Maarten (2003), "What is Europeanization? and Other Questions on a New
Research Agenda", *European Consortium for Political Research, Essex*,
<http://www.essex.ac.uk/ECPR/publications/eps/onlineissues/autumn2003/research/vink.htm> (17.03.2009)
- WALTZ, Kenneth N. (2000), "Structural Realism after Cold War", *International Security*, Vol:25, No:1, (Summer 2000), s.5-41.
- WHYTE, Nicholas (2006), 'The Cyprus Stalemate: What Next?', *International Crisis Group (ICG) Policy Report*, 8 Mart 2006, <http://www.ceps.eu/content/cyprus-stalemate-what-next>

- WIERSMA, Jan Marinus “*Socialists Welcome Election Of Abdullah Gül As President*”,
<http://www.wiersma.pvda.nl/nieuwsbericht/362>
- WIERSMA, Jan Marinus, Kişisel web sayfası; <http://www.wiersma.pvda.nl>
- WILSFORD, David (1995), *Political Leaders of Contemporary Western Europe: a Biographical Dictionary*, Greenwood Pres, Westport.
- YENİ YÜZYIL GAZETESİ (1997a) , “*Demokrasi ve Türkiye Demokrasisi*”, 01 Mayıs.
- YENİ YÜZYIL GAZETESİ (1997b) , “*Green’den züğürt tesellisi*”, 22 Mart.
- YENİ YÜZYIL GAZETESİ (1997c), “*Sosyalist Tepki*”, 08 Mart.
- YENİ YÜZYIL GAZETESİ (1997d), “*The Economist: AB, Türkiye’ye soğuk bakıyor*”,
08 Mart.
- YENİ YÜZYIL GAZETESİ (1997e), 06 Mart.
- YETKİN, Murat (2007), “e-muhtıra erken seçimi gündeme taşıdı”, *Radikal*, 29.04.2007.
- ZAKARIA, Fareed (1997), ‘The Rise of Illeberal Democracy’, *Foreign Affairs*,
November/December 1997, ss. 23-43.
- ZAMAN (1996), “*Dünya Refah Partisini Konuşuyor*”, 30 Haziran.
- ZAMAN (1997), “*AB yolu Türkiye’ye şartlı açık*”, 05 Mart.
- ZAMAN (1998), “*Amaç Gerçek Demokrasi*”, 24 Şubat.
- ZAMAN (2007a) “*Avrupa Konseyi de uyardı*”, 01 Mayıs.
- ZAMAN (2007b), “*AB’den Jet Tepki*”, 28 Nisan.
- ZAMAN (2007c), “*Avrupa Birliği’nden askere sert çıkış: Demokratik işleyişe müdahale edilemez*”, 29 Nisan.
- ZAMAN (2007d), “*Avrupa Konseyi’de uyardı: Askerler kışlasında kalmalı*”, 01 Mayıs.
- ZAMAN (2007e), “*Douste-Blazy: Türkiye’deki anayasal süreç durdurulmamalı*”, 30 Nisan.

ZAMAN (2007f), “*Türkiye AB için gerçek Avrupalı olmak zorunda*”, 30 Nisan.

ZAMAN (2008), “*Kapatma kararı felaket olur*”, 09 Nisan.

ÖZGEÇMİŞ

15.05.1975 tarihinde Sakarya'da doğdu. İlköğretimini İsmet İnönü ilköğretim okulu ve Karaosman İlköğretim okulunda tamamladıktan sonra liseyi 1992 yılında Adapazarı Atatürk Lisesinde tamamladı. 1997 yılına kadar İngilizce eğitimini sonra aynı yıl Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Lisans eğitimine başladı. 2001 yılında başladığı Yüksek Lisans eğitimini 2004 yılında tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler Doktora programına başladı. 2006-2007 yılları arasında Bremen Üniversitesinde Erasmus programı dahilinde doktora araştırma çalışmaları yaptı. 2002 yılında Sakarya Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler bölümünde Araştırma Görevlisi olarak akademik hayata atıldı. Halen Sakarya üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.